

ישראל – גוי אחד בארץ

תוכן*

ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אשר הלך האלקים לפדות לו לעם...

לגרש מפני עמך אשר פדית ממצרים – גויים. (דברי הימים א' י"ז, כ"א)

הרב ישראל אריאל

פרקי מבוא

- א. ארץ ארץ ארץ
- ב. עם ישראל – עם לבדד בארץ ישראל

חלק א

מצוות ואיסורים בישיבת נכרים בארץ ישראל

- ג. איסור כריתת ברית עם עובדי עבודה זרה.
- ד. 'לא ישבו בארצך'
- ה. 'לא תחנם'
- ו. 'והארץ לא תימכר לצמיתות'

חלק ב

תנאי קבלת גר תושב ומגבלותיו בארץ ישראל

- ז. זמן קבלת גר תושב והיתר ישיבתו בארץ ישראל
- ח. חוקת גר תושב בתחום הרוחני
- ט. חוקת גר תושב בתחום ה'שלום'
- י. חוקת גר תושב בתחום ה'מס' וה'שעבוד'

חלק ג

נוצרים וישמעאלים – איסור ישיבתם בארץ ישראל

- י"א. הרמב"ם: הנוצרים אסורים בישיבה בארץ ישראל
- י"ב. נוצרים המאמינים בשיתוף – דינם חמור מעובדי עבודה זרה
- י"ג. שיטת הרמב"ם: הישמעאלים בהלכה דינם כדין עובדי עבודה זרה
- י"ד. המוסלמים ומנהגיהם, ואיסור ישיבתם בארץ ישראל – בדברי הפוסקים

כללו של דבר

* ארבעה עשר הפרקים דלהלן, הם חלק ממאמר מקיף בשאלת מעמד הנכרי בארץ ישראל. עיקרם כינוס המקורות ובירור דברי הפוסקים – ראשונים ואחרונים. פרקים נוספים יראו אור בהמשך בעז"ה. יתן ה', שכינוס דברים זה, יביא לבירור וליבון מעמיק של סוגיא עמומה זו, ואף להכרעה בהלכה במציאות המיוחדת של דורנו. קורא שאין עיתותיו בידו, ייטיב לעשות אם יקרא את "כללו של דבר" בסוף המאמר, שם מובאים סיכומים ומסקנות בקצרה.

נוף ביהודה

פרקי מבוא

פרק א

אַרְץ אֶרֶץ אֶרֶץ

"ארץ ארץ ארץ שמעי דבר ה'" – זוהי קריאתו של ירמיהו לארץ ישראל וליושביה, וכדברי רש"י בפירושו לפסוק זה (ירמיהו כ"ב כ"ט): "ארץ שהיא ארץ שבארצות, חשובה שבכולן" – ארץ זו שמעי דבר ה'. דומה שבתקופתנו יש לקריאתו זו של ירמיהו משמעות מיוחדת.

לארץ ישראל – משטר מיוחד

בשלשה תחומים עיקריים נתייחדה ארץ ישראל. האחד: בסגולותיה הרוחניות, וכגון מה שאמרו חכמים: "אזכור דארץ ישראל מחכים". כך גם בקדושתה ובייחודה כארץ ה' – מקום התגלות הגבואה, וכפי שהאריך ר' יהודה הלוי בספרו ה'כוזרי' להסביר את ייחודה של הארץ. מכאן ההשתוקקות של האבות להקבר באדמתה, והכיסופים להסתופף בצל השכינה בארץ ישראל. השני: המצוות הנוגעות לאדמת הארץ ולפירותיה: התרומות, השמיטה, היובל ועוד, ולסדרי החיים הנוגעים לערי הארץ ומושבותיה, כגון מצוות ערי מקלט בתי ערי חומה ועוד. תחום שלישי בו נתייחדה ארץ ישראל הוא, בתחום של המשטר המיוחד המתקיים בה, בהבדלה ובהבחנה בין עם ישראל תושבי ארץ ישראל, לבין עמים אחרים המתגוררים בארץ ובסביבותיה. משטר זה מוכתב על ידי סידרת מצוות בתורה, הבאות להבדיל את עם ישראל – כעמו הנבחר של הקב"ה – מעמים אחרים. מצוות אלה באות להסדיר את חיי העם בארצו, ולהבטיח את שליטתו ובעלותו המלאה על כל רגב אדמה בתחומי ארץ ישראל שניתנה לאבות האומה.

נסיונות ליצור התאמה בין ההלכה לצורות המשטר המקובלות

זה שנים מאז קום המדינה – ואף בטרם הקמתה, עסקו מחברים שונים בהבהרת סדרי המדינה היהודית כפי שהם משתקפים מן התורה. הדברים נכתבו מתוך תקווה לתקומתה המהירה, ובציפיה לראותה כארץ בעלת משטר "מתקדם", לבל תפגר חלילה אחרי משטרי ה'קידמה' – כביכול – הקיימים בארצות העולם. מחברים שונים וביניהם גדולי תורה ופוסקים – ניסו להתאים בין ההלכה לבין צורת המשטר המקובלת בארצות שונות. במאמרים שונים ניכר מאמץ להוכיח, כי צורת השלטון המקובלת בארץ כיום, יש לה סימוכין במקורות, והיא לרוח התורה,

זאת בידיעה גלויה או סמויה, שלמעשה ההשוואה אינה אלא ערבוב "מין בשאינו מינו". כשם שביחס לבני אדם אמרו חז"ל: "כשם שפרצופיהן שונים כך אין דעותיהן שוות" (ברכות נ"ח ע"א), כך אמורים הדברים באשר לארצות ולמדינות, – אין חוקת ארץ ה' דומה לא בכלליה ולא בפרטיה, לחוקה כל שהיא הנוהגת באחת מארצות תבל. כדוגמא לנסיונות להתאים את ההלכה למשטר הנוכחי הקיים בארץ, להלן משפטים אחדים מספרו של הרב ד"ר שמעון פדרבוש – "משפט המלוכה בישראל", ואלו דבריו:

שוויון זכויות לכל אזרחי המדינה – "חידוש מהפכני" של תורת ישראל

תחת הכותרת "מדינת התורה" כותב המחבר: "רק מעטים עמדו על העובדה ההיסטורית, כי אף בתחום החיים המדיניים זיכתה תורת היהדות את העולם, באחד הרעיונות המכריעים בהתקדמות האנושית. במשפט המדיני של ישראל הוכרה בפעם הראשונה קדושת החיים של כל יחיד, והשוויון זכויותיהם של האזרחים כעני כעשיר, כאדון כעבד. (שם עמ' 19). ביחוד הגיעה התורה לשיא מוסרי, אשר כמותו לא היה לא רק לפניו אלא אף בכל הדורות שאחריו, בהשתוות הגמורה של הגר לאזרח במדינה". (עמ' 20). המחבר רואה כקידמה וכ"שיא מוסרי" את שוויון הזכויות שמעניקה היהדות לכל תושבי המדינה באשר הם.

בהמשך דבריו כותב המחבר: "החידוש המפתיע שבחוק הזה בשעתו אנו רואים גם בעובדה, שהתורה שיננה וחזרה ושיננה את המצוה הזאת (שוויון האזרח והגר) יותר מארבעים פעם בצורות שונות, כמו: "משפט אחד יהיה לכם, כגר כאזרח יהיה", "לא תטה משפט גר" וכד'. ... קשה מאד היה כנראה לעולם העתיק, להסתגל לרעיון המהפכני הזה... התורה משווה את הגר בכל לבן ישראל, בדרשה ביחס אליו... את רגש האהבה והאחווה אליו כאל ישראל, בהוראה: "ואהבת לו כמוך"... המדינה תעודתה לפי התורה – הגנה משפטית ועזרה סוציאלית לכל תושביה ללא הבדל עם וגזע" (שם עמ' 21). המחבר מרים על נס את הרעיון המהפכני והוא מצוות אהבת הגר, שהיא אמורה ביחס לכל העמים והגזעים.

נסיון להציג יהדות יפה

כך כותב הוא גם בקשר למעמדו של 'גר תושב' במדינה היהודית, ואלו דבריו: "גרים ותושבים מוכרים על פי התורה והמשפט התלמודי כאזרחים בעלי תרבות ומוסר... אין ספק כי המיעוטים שיחיו במדינה העברית המתחדשת, והם המוסלמים והנוצרים דינם לפי ההלכה כ'גרים ותושבים'... המיעוטים האלה בתור גרים ותושבים הם מ'חסידי העולם', שלפי השקפת היהדות יש להם חלק לעולם הבא כבני ישראל כשרים" (שם עמ' 59). כך מפליג המחבר בהצגת תמונתה של 'מדינת התורה' כפי שהיא נראית לדעתו.

כפי שיבואר להלן אין סימוכין לדברי המחבר במקורות חז"ל והרמב"ם. המחבר מסתמך על המצוה האמורה בתורה לאהוב 'גר צדק', ומחיל את המצוה מדעתו על 'גר תושב'. הנוצרים והמוסלמים מוגדרים בדבריו כ"חסידי אומות העולם", בעוד שדינם לענין הלכה אינו שונה מדין שאר עובדי עבודה זרה, ולעיתים דינם של אלו אף חמור יותר (ראה להלן). טשטוש התחומים וההבדלים ה'דקים' במשיכת קולמוס קלה, אינו דרך ההלכה הכבושה בישראל, ויש בדבריו נסיון לצייר יהדות 'יפה', יהדות התואמת את מדינות ה'תרבות' של ימינו.

ברוח זו נכתבים מאמרים וספרים ואף פסקי הלכה, ויש איפוא לחזור ולבדוק את הדברים במקורם.

לאחרונה חגגו בישראל את "שנת הרמב"ם", והרבו לדון בספריו בהלכה ובמחשבה. הדוברים

מציינים את דעתו כדעה "מתקדמת", התואמת את המושגים המקובלים בעולם בעניני חברה, כלכלה, מדיניות וכד'. להלן משפטים אחדים מתוך ידיעה שהתפרסמה בעתונות במהלך שנה זו, בדבר השקפת הרמב"ם על מעמדם של הנכרים בארץ ישראל. תחת הכותרת: "משרד המשפטים הכריז על תשמ"ה כשנת הרמב"ם", מובא המשפט הבא: "ההלכה העברית – בעקבות פסיקתו של הרמב"ם, מכירה לטובה את בני הדת המוסלמית, באשר אינה רואה בהם "עובדי עבודה זרה" אלא מאמינים באחדות הבורא, משום כך אין מניעה מלזכותם במעמד גר תושב". כפי שיוכח להלן, יש אי דיוק בקביעה כי המוסלמים אינם עובדי עבודה זרה. כך גם הקביעה כי אפשר לזכותם במעמד 'גר תושב' – אף היא אינה תואמת את ההלכה. ממילא אף הנסיון להיתלות באילן גדול ולומר, שמקור הדברים הוא בפסיקת הרמב"ם, מבטא אולי שאיפה למצוא סימוכין לכך בדברי הרמב"ם. אולם למעשה פסיקת הרמב"ם עומדת בסתירה לדברים שתלו בו. יש להעיר בענין זה, שחגיגות שנת הרמב"ם נערכו בהשתתפות נכרים שבאו ארצה מחוץ לארץ להשמיע את דבריהם כ"מומחים" למשנתו, דבר שאף הוא מנוגד להלכה לדעת הרמב"ם, ועל כגון זה אמר החכם מכל אדם: "ולשמחה מה זו עושה"?

חוקת התורה בענין המשטר המיוחד בארץ ישראל נועדה לקרב את עם ישראל ליעודו

שוויון הזכויות שמחברים שונים מדברים עליו נכון אולי בכל מדינה ממדינות העולם, אך אינו נכון בארץ ישראל. המעיין במקורות ימצא, כי בארץ ישראל, קיימת חוקה שונה בתכלית מזו המוצעת במאמרים אחדים. חוקת 'גר תושב' אינה חוקה "מתקדמת" ואינה חוקה "מפגרת", אלא זאת חוקתה של ארץ ישראל האמורה בתורה – ארץ מיוחדת ועם מיוחד שאין דומה להם בעולם.

להלן יידונו עקרונות אחדים מחוקתה המיוחדת של ארץ ישראל, תוך הבאת המקורות השונים מדברי חז"ל וכן דברי גדולי ישראל ראשונים ואחרונים אשר עסקו בהם ובררו אותם הלכה למעשה. כפי שיבואר להלן, התמונה המתקבלת בדבר "מדינת התורה" לאור ההלכה, אינה חיקוי והשאלה של כל מה שמצוי ומקובל במשטרים המקובלים בארצות העולם. לא "חידושים מהפכניים" ולא "קידמה אנושית", לא "סוציאליזם" ולא "שוויון זכויות" ומושגים אחרים השאולים מן העולם המדיני של ימינו. חוקת מדינת התורה, נועדה להביא את עם ישראל בארץ ישראל לייחודו כעם ה', כ"ממלכת כהנים וגוי קדוש", ואת העולם כולו למטרה העליונה של "תיקון עולם במלכות שדי". התורה אינה מכירה זכויות לכל העמים בארץ ישראל, כי שוויון במובן המקובל עושה לאל כל אפשרות של בנין הארץ ברוח התורה, ומהווה אבן נגף ומכשול למטרות האמורות. עיון בחוקתה המיוחדת של הארץ מביא להכרה, כי השליטה בארץ ישראל ומרחביה, היחס לעמי העולם, וכך גם היחס ל'גר תושב' בארץ ישראל וכד' כולם מוכתבים על פי אמת המידה הזאת, היינו: מה הדבר המקרב את העם ואת הארץ ליעודם כ"ממלכת כהנים", ומה מרחיק אותם מן המטרה הזו. לא שוויון זכויות של הנכרי היושב בארץ מדאיג את התורה, כי אם החובה העליונה בדבר קיום תורת ישראל ומצוותיה בארץ ה' באופן מושלם ואידיאלי, ללא הפרעה אפשרית לא מצד אומה נכרית, או אף נכרי בודד. כל זאת כשלב במטרה הכוללת, עד בא היום בו יתקיים הפסוק: "והלכו עמים רבים ואמרו, לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלקי יעקב, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים" (ישעיהו ב').

חוקת התורה לארץ ישראל היא המשטר הנכון ביותר להבראת העם ממחלות

שדבקו בו

חוקת התורה אינה פוזלת לצדדים. האמת שבתורה אינה מחניפה לגויים ואף לא ליהודים שטעו ופנו עורף לתורה. האמת האלקית כפי שבאה לידי ביטוי בחוקתה המיוחדת של ארץ ישראל, זוהי דרך החיים הישרה והנכונה ביותר להנהגת חיי העם היהודי בארצו, והיא הדרך היחידה להבראת העם היהודי מן המחלות שדבקו בו בתקופות הישיבה בארצו בעבר, וממחלות הגלות הארוכה, ואף פגמים המתלווים לתחיתו המחודשת בארצו.

דומה שכנגד הנסיונות לחקות משטרים בארצות שונות, וכנגד רעיונות דוגמת שוויון זכויות, אחווה, סוציאליזם, ואידיאליים מזויפים אחרים שקנו להם שביתה בעולם המדיני יוצא ירמיהו בקריאתו: "ארץ ארץ ארץ – שמעי דברי ה'". כי הארץ הזאת היא "הארץ שבארצות", היא "החשובה שבכולן" – כדברי רש"י. בארץ זו יכון חוק התורה – הוא "דבר ה'" בלבד, וכל שיטה אחרת להתאמת חוקה שאולה לארץ, גם אם יעטפוה בדימויים מן התורה, זרה היא לארץ, והיא לא תצלח!

שלש פעמים קורא ירמיהו לארץ. לומר, כי לא תגיע הארץ לייחודה כארץ ה', ולא יגיע עם ישראל ליעודו כעם ה', עד אם יכון בארץ משטר התורה בשלשת התחומים שנמנו לעיל: הארץ מצד סגולתה, הארץ מצד קדושת אדמתה, והארץ מצד המשטר היהודי האמור בתורה, המבטיח את הבדלת עם ישראל מעמי העולם ואת בעלותו הבלעדית של עם ישראל בארצו.

הנושאים והמקורות שיידונו להלן הם בהישג ידו של כל מעיין, אך כבר כתב הרמב"ם ב"מורה נבוכים" (חלק א' פרק נ"א), שישנם במציאות דברים ברורים ופשוטים, שאינם צריכים הוכחה מצד עצמם, אולם קורה שמתפשטת בציבור דעה מוטעית בקשר אליהם. פעמים שאותה דעה מקורה באדם שהגה אותה בתמימות, ופעמים שמקור הדעה באדם בעל מטרות משלו, ואולי אף בעל כוונות זדון. "לפיכך – כותב הרמב"ם – נאלצו אנשי המדע להוכיח קיום הדברים הגלויים (לעין, ופשוטים), ולבטל את מציאות הדברים המדומים", ומכאן הצורך בכינוס הדברים וליבונם מחדש.

לרמב"ם שיטה ברורה בענין המיעוטים בארץ ישראל – השונה בתכלית מזו

שמייחסים לו

הדיון להלן עיקרו הבהרת שיטת הרמב"ם וההולכים בשיטתו בענין מעמד הנכרי בארץ ישראל, זאת תוך באור דבריו ב"משנה תורה" והמקורות אשר עליהם ביסס את דבריו. דבריהם של גדולי ישראל אחרים, כמו הראב"ד, המאירי, ר' יוסף קארו, וכן דעת האחרונים כמו, הרב קוק זצ"ל והרב הרצוג זצ"ל, יידונו בפרקים מיוחדים בהמשך, וזאת להבהרת שיטתם כשיטה שלמה. עם זאת במהלך הדיון בדברי הרמב"ם שולבו דבריהם של הבאים אחריו במקום שהדבר נדרש להסברת שיטתו.

אף שיטת הרמב"ם כשיטה שלמה צריכה הרחבת דברים לכל המסתעף ממנה, אך גם באותו חלק מדבריו כפי שהובא כאן יש בו כדי ללמד, כי שיטתו בענין 'גר תושב' ומעמד הנכרים בארץ ישראל – ונוצרים ומוסלמים בכלל זה – שונה בתכלית מן הדברים שיוחסו לו.

פרק ב

עם ישראל – "עם לבדד" בארץ ישראל

עקרון בולט עולה מדברי התורה ומדברי חז"ל, בדבר הבלעדיות של עם ישראל בארץ ישראל. תורת ישראל מעמידה בפני אדם מישראל שאיפה ואידיאל: הקמת מדינה יהודית ושלטון יהודי בלעדי בארץ ישראל, מדינה שאין בה אחיזה לנכרי. הדבר מעוגן במערכת מצוות וחוקים אשר המסקנה העולה מהם היא אחת: עם ישראל הוא שליט יחיד בארצו. פסוקים רבים בתורה מדברים אמנם על מציאותו של 'גר תושב' או 'גר צדק' בארץ, והתורה אף מצווה על יחס מיוחד אליהם – כל אחד כענינו, אולם כל זאת תוך הקפדה יתרה, והוראות מחמירות הבאות להבטיח, לבל תשמט ולו פיסת קרקע קטנה מידיים יהודיות, ותוך הגבלות מחמירות ביחס לגרים מכל סוג שהוא, למניעת מצב בו הגר מקבל שליטה על חלק כל שהוא בארץ ישראל. הגר אינו זוכה לעמדות שלטוניות בארץ, ואינו משפיע מעולמו הרוחני על תושבי הארץ היהודים. המצאותו בארץ אינה אלא כמי שמתלווה אל העם היהודי, סופג את השפעתו, והוא משתוקק להסתופף תחת כנפי השכינה תוך ידיעה ברורה, שאין לו חלק ונחלה בארץ, או במוסדות השלטון. בתור שכזה נצטוו ישראל לקרבו ולהחיותו, אך משעה שתנאים אלה ואפילו אחד מהם – אינם נשמרים על ידו אין מקומו בארץ ישראל.

יתרו – גר צדק וחותן משה – לא זכה לנחלה בארץ ישראל

אחד האישים המסמלים יותר מכל את הגרים בישראל – זה יתרו, אשר היה גר צדק, ובא לחסות תחת כנפי השכינה. עם זאת אפילו יתרו, עם כל זכויותיו כגר צדק וכחותן משה, לא זכה לנחלה בארץ ישראל. דברים מפורשים הם בדברי חז"ל ב'ספרי' (במדבר י' ל"א) שם מובא שיתרו ובניו זכו לנחלה זמנית בלבד בארץ ישראל, וזאת לתקופה קצרה עד שנבנה המקדש. היתה זו נחלה מצומצמת באזור יריחו, אך עם בנין המקדש אף נחלה זו נשללה מהם. וזה לשון ה"ספרי": "ויאמר משה לחובב... נוסעים אנחנו אל המקום אשר אמר ה' אותן אתן לכם": "ואין לגרים (גרי צדק) בו חלק. ומה אני מקיים (את האמור ביחזקאל מ"ז): "והיה השבט אשר גר הגר איתו"? – אם אינו ענין לירושה תנהו ענין לכפרה (להיות שותף בקרבן הבא על כפרת השבט). דבר אחר, אם אינו ענין לירושה תנהו ענין לקבורה, ניתן לגרים קבורה בארץ ישראל". ראה שם בכל המשך המאמר, וכן ב"ילקוט שמעוני" חלק א' (רמז תשכ"ו תשמ"ה), דברים ברורים בענין זה, היינו, שאין אף לגר צדק חלק ונחלה בארץ ישראל¹. כך גם בהמשך שם נאמר: "וכי מה טובה היטיבו לו? אמרו: כשהיו ישראל מחלקים את הארץ הניחו דושנה של יריחו – חמש מאות אמה על חמש מאות אמה (כמדת מדות הר-הבית) ואמרו: כל מי שייבנה בית המקדש בחלקו יטול דושנה של יריחו, ונתנוהו לבני יתרו... וכיון ששרתה שכינה בחלקו של בנימין באו בני בנימין ליטול חלקם, באו ופינו אותו (את יתרו) מפניהם".

הרמב"ם: גרים אינם נחלים נחלה בארץ ישראל

וראה מה שמובא ב"מדרש הגדול" (דברים ל"ג, י"ב) בענין זה: "ר' שמעון אומר, דושנה של יריחו ניתן לבני קיני חותן משה, שנאמר: "בני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים (שופטים א'), אמרו [בני יתרו]: משתחלק ארץ ישראל – איזה שבט שיקבל עליו שיתן לי בית תומן עפר (חלק אדמה של שמינית הקב) בתוך שלו? אלא הריני הולך לתוך ארצי, ואוכל פרות שדי, ושותה יין מתוך כרמי. וכן אתה מוצא שהניח, פירות ארץ ישראל (המיושבת על ידי השבטים) והלכו להם לערד מדבר, להיות חמורים ליעבץ, ואיזה הוא יעבץ? – זה עתניאל בן קנז", עד כאן.

ברור מדברי חז"ל, שאין הגר זכאי לנחלה בארץ ישראל ואפילו לא חלקה קטנה. הברירה שעמדה בפני בני יתרו היתה, לצאת לחלק המדברי של ארץ ישראל ולעסוק שם בתורה, כי רכישת אדמה באופן זמני היתה קשה מצד עצמה, שהרי כל ישראל צריכים את נחלותיהם לעצמם, וגם אם היתה נמצאת כזאת היו צריכים לעקור מן האדמה שרכשו עם בוא היובל.

הלכה זו ככל ההלכות שבתורה נוהגת אף באחרית הימים בעת חלוקת הארץ בעתיד – כמובא ביחזקאל. כך מביא הרמב"ם לענין הלכה בסוף הלכות "מעשר שני" (פרק י"א הלכה י"ז), שגרים ועבדים משוחררים אינם מתוודים "וידוי מעשר" במקדש, וזאת מפני ש"אין להם חלק בארץ, והרי הוא אומר (בלשון הוידוי): 'ואת האדמה אשר נתת לנו', כלומר, הלשון "לנו", מכון לישראל דווקא שזוכה לנחלה בארץ ולא לגר.

ראה בספר "מנחת חינוך" (מצווה של"ט) הכותב: "והנה גרים לא נטלו חלק בארץ מה שנתחלק בימי יהושע בן נון". כן ראה שם בהמשך דבריו דיון בשאלה, מה דינם של הגרים בארצות שכובש מלך ישראל מעבר לגבולות ארץ ישראל, האם גרים מקבלים נחלה בתחום שנכבש אם לאו.

בן האשה הישראלית לא זכה לנחלה בארץ ישראל

יתרה מזו מצאנו ב"תורת כהנים" לפרשת אמור (ויקרא כ"ד י') בפרשת המקלל. וכך נאמר שם: "ויצא בן אשה ישראלית" מגין יצא? מבית דינו של משה. שבא ליטע אהלו בתוך מחנה דן. אמרו: מה טיבך (לכאן-רש"י)? אמר להם: מבנות דן אני. אמרו לו: הכתוב אומר: "איש על דגלו באותות לבית אבותם יחנו בני ישראל" (ואילו אביך מצרי). נכנס לבית דינו של משה ויצא מחוייב, עמד וגידף... "וינצו במחנה" על עסקי מחנה. (מימרא זו מובאת גם בויקרא רבה שם, ובתנחומא. וראה רש"י שם רמב"ן ומלבי"ם).

נושא המריבה שפרצה ברור. בן האשה הישראלית רצה להמנות על אנשי שבטו במדבר, כדי לזכות לנחלה עמם בארץ. אולם "איש הישראלי" טען, שכיון שרק אמו משבט דן ואילו אביו מצרי הוא, דינו כגר שאינו זוכה לנחלה בארץ ישראל, ולפיכך לא ישכין את אהלו במחנה דן. הבעיה הובאה לפני בית דינו של משה, ומשה פסק, שאכן לא יזכה להמנות בין בני שבט דן, ודינו כגר שאינו זוכה לנחלה בארץ.

לפנינו דוגמא של אדם מישראל (כי רק אביו מצרי היה), ועם זאת דחה אותו משה מלנחול בארץ ישראל.

נמצא, שאפילו גרי צדק המקבלים על עצמם תרי"ג מצוות במלואם, אינם זכאים לנחלה בארץ

1. פרטי הענין והסברת פסוקי הגבולות ביחזקאל לאור האמור, טעונים הרחבת דברים ויבוארו בעז"ה במקום אחר. וראה רד"ק לישעיהו נ"ו ג' המביא בשם אביו הסבר לפסוק: "ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לאמר הבדל יבדילני ה' מעל עמו", וכתב: "ממה שזכר 'בן הנכר' (שהתגייר), ו'הסריס' מישראל, בן הנכר – שאין לו ירושה בארץ, והסריס – שאין לו בן, אל יאמרו בעבור זה שהם מובדלים מארץ ישראל אני מבטיח אותם אחרות", ("ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם"), כן פירוש אדוני אבי ז"ל.

ישראל, ורק בני אברהם יצחק ויעקב זכאים לכך. על אחת כמה וכמה ש'גר תושב' אינו זכאי לנחלה או "ירושה" באדמת ארץ ישראל².

שלטון ישראלי בלעדי בארץ – בחזון התורה והנביאים

זהו פשוטו של הפסוק הנאמר בברכת בלעם: "הן עם לבדד ישכון ובגויים לא יתחשב" (במדבר כ"ג, ט'), ראה שם בתרגום ירושלמי, שהכוונה היא, שמתוך שעם ישראל חונה לבדו בארצו ממילא אינו מתערב בנמוסי הגויים ובחוקותיהם.

זוהי גם הברכה בדבריו האחרונים של משה לישראל האומר: "וישכון ישראל בטח ביד עין יעקב אל ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל" (דברים ל', כ"ח). וראה שם בתרגומים השונים, שסופם של ישראל שישכנו "בלחודיהון", היינו באופן בלעדי בארצם בביטחה ובהשקט, וכדברי בעל "אור החיים" בפירושו: "כשלא יהיו יושבים מהעמים עמהם בארץ". כך הם גם דברי הנביאים על ימות העתיד: "רעה עמך בשבטך, צאן נחלתך, שוכני לבדד... ירעו בשן וגלעד כימי עולם" (מיכה ז' י"ד). וראה שם בתרגום, ובדברי המפרשים השונים ש"לבדד" היינו, "שיהיה לבדו בארצו ואין עם אחר איתו" (לשון רד"ק). כך עולה מפסוקים רבים בתורה ובנביאים, וכך הם הדברים בדברי חז"ל, שארץ ישראל היא נחלתם הבלעדית של ישראל ושכך יהיה הדבר לדורות עולם³.

ירושלים עיר הקדש – זר לא יגור בתוכה

באופן מיוחד בולט הדבר בענין ירושלים. כפי שיובא להלן – הלכה היא, ש"אין מושיבין גר תושב בירושלים" (רמב"ם הלכות בית הבחירה פרק ז'). כלומר, ירושלים היא מושבם הבלעדי של ישראל, ואפילו גר תושב המקיים שבע מצוות בני נח אינו יושב בירושלים. כך הן גם הנבואות שנאמרו מפי נביאי ישראל בענין ירושלים. הנביא יואל (פרק ד', י"ז), אומר: "וידעתם כי אני ה' אלקיכם שוכן בציון הר קדשי והיתה ירושלים קדש זרים לא יעברו בה עוד", ומפרש רד"ק: "גם אפשר שלא יכנסו זרים בירושלים כי תגדל קדושתה לעתיד, וכמו שהיכל אסור להכנס בו ואפילו ישראל, כן תהיה כל העיר קודש שלא יכנסו בה זרים מאומות העולם". כך גם בפיישעיהו (נ"ב, א'), נאמר: "עורי עורי לבשי עוזך ציון... כי לא יוסיף יבוא בך עוד ערל וטמא". אף הנביא יחזקאל בנבואתו מתאר את ירושלים שלעתיד, כעיר כהנים ולויים, ורק ל"עובד העיר" היינו עובדים משבטי ישראל יורשה לגור בירושלים ואילו נכרים ואפילו בני הגבעונים לא יגורו בה, (וראה יחזקאל מ"ח י"ז ו"ט וברד"ק שם). יתרה מזו ראה באבות דר' נתן פרק י"ב סעיף ח', שאין ממזר (אפילו מישראל) יושב בירושלים ואף לא נכנס לתוכה, וכלשון חז"ל שם: "אין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר" שנאמר: "וישב ממזר באשדוד" [זכריה ט'] .

ועמדו זרים ורעו צאנכם

ישעיהו הנביא מדבר בנבואתו על מציאותם של זרים ובני נכר בארץ ישראל בעתיד. המעיין בפסוקי הנבואה ימצא כי הנביא מדבר על נכרים המסייעים לעם ישראל לשקם את ארצם מחדש,

2. בהלכות 'ביכורים' (פרק ד', הלכה ג'), הביא בעל ה"משנה למלך" את דברי ספר "שער אפרים", ש"לעתיד לבא יטלו גרים נחלה בתוך בני ישראל" כמבואר ביחזקאל פרק מ"ז, ונראה שנשמטו ממנו דברי ה"ספרי" הנ"ל.

3. ראה פסוקי "האזינו" (דברים ל"ב ח' עד י"ב): "ה' ביד ינחנו" ומוסבר בתרגומים שישראל יחנו לבד בארצם ועוד.

כן הם מסייעים בעיבוד הכרמים והשדות של ישראל. אין בתיאור כולו דבר וחצי דבר על ישיבת נכרים ואחיזתם באדמת ארץ ישראל גופה. ראה ישעיהו (ס', י') שם נאמר: "ובנו בני נכר חומתיך ומלכיהם ישרתונך... כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו", ושם בפרק ס"א, ה' נאמר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכרמיכם". המדובר איפוא בעמים וגויים שיבואו לבנות את חומות ערי ישראל וכן יעמדו לרעות את צאנם ולעבד את שדותיהם כמתנדבים או כשכירים, אך אין מדובר כלל בקניית אדמות על ידי נכרים והתישבותם כאזרחים שווי זכויות בארץ ישראל.

הרמב"ם: תפקיד הנכרים בעתיד בארץ ישראל – איכרים וכורמים באדמותיהם של ישראל

ראה רמב"ם בהקדמתו לפרק "חלק" בסנהדרין, שם הוכיח מפסוקים אלה, כי אכן בימות המשיח לא יתחוללו ניסים ושינויים מהותיים, והכל יהא נוהג בדרך הטבע, כלשונו שם: "אבל באותם הימים יהיה נקל מאד על בני האדם למצוא מחייתם... והראיה על זה מה שנאמר: "ובני נכר איכריכם וכורמיכם", להודיע, שיש שם [לעתיד] זרע וקציר". מדברי הרמב"ם עולה כנ"ל, שעבודת האדמה בארץ ישראל תימשך כבעבר, אלא שהפרנסה תהיה קלה מאחר שבשדותיהם של ישראל יעבדו נכרים.

כך גם נראית כוונת הרמב"ם בדבריו בסוף הלכות מלכים, שם כתב: "לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח... לא כדי שירדו בעכו"ם... ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח, אלא כדי שיהיו פנויים בתורה ובחכמתה", מכלל דבריו משתמע, שאכן בעתיד ישלטו ישראל "וירדו בעכו"ם", אלא שאין זו מטרה לשמה. נמצא, שלדעת הרמב"ם דברי החכמים והנביאים המתארים את מעמד הנכרים בעתיד כוונתם היא, שהנכרים בארץ ישראל עתידים להמצא בה במעמד של מגישי סיוע לישראל, ולא במעמד של אזרחים שווי זכויות.

אלה הם למעשה דברי הגמרא במסכת ברכות (דף ל"ה ע"ב), שהפסוק "ועמדו זרים ורעו צאנכם" נאמר "כשישראל עושין רצונו של מקום". כלומר, בשעה שמצוות התורה מתקיימות ככתבן, ובכלל זה המצוות שנאמרו ביחס לנכרים בארץ ישראל. הגמרא מדגישה שם ש"מלאכתם (של ישראל) נעשית על ידי אחרים", כלומר הנכרים מעבדים את אדמותיהם של ישראל: חורשים, זורעים ודשים וכו' כמפורט שם בגמרא. כך איפוא ראו הנביאים וחז"ל את מעמדם של הנכרים בארץ ישראל, ולא כבעלי זכויות ובעלי קרקעות ונכסים בארץ.

הורשת עמי הארץ אינה מצוה בלבד כי אם תנאי לכניסת ישראל ארצה

שליטתו של עם ישראל בארצו אינה רק חזון ושאיפה, ואף לא מצוה כשאר המצוות, כפי שיוכח להלן זוהי מצווה שהכרח לקיימה תוך אזהרה לישראל שקיומו של העם ועתידו תלויים בה. בולטת בענין זה המצווה שנצטווה יהושע מיד עם כניסת ישראל ארצה, והיא, להזהיר את ישראל במעמד מיוחד כי חובתם להוריש את כל יושבי הארץ.

וכך נאמר בבמדבר (ל"ג, נ"ב): "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם". ומפרש רש"י: "והלא כמה פעמים הוזהרו על כך? אלא כך אמר להם משה, כשאתם עוברים בירדן ביבשה, על מנת כן (שתורישו את הגויים) תעברו, ואם לאו – מים באים ושוטפים אתכם. וכן מצינו שאמר להם יהושע בעודם בירדן". מבואר מדברי רש"י שהיתה כאן מצווה מיוחדת לדבר אל בני ישראל במעמד כריתת מי הירדן ולהתנות עמם תנאי, בדבר החובה להוריש את עמי הארץ. (לדעת רש"י פסוק זה היינו "והורשתם" וגו' הוא המצווה העיקרית בתורה בדבר החובה להוריש את עמי הארץ ראה פירושו לשופטים א' כ"ז).

דעו על מה אתם עוברים את הירדן – על מנת שתורישו את יושבי הארץ

וכך מתוארים הדברים במסכת סוטה (דף ל"ד ע"א): "עודם בירדן אמר להם יהושע: דעו על מה אתם עוברים את הירדן, – על מנת שתורישו את יושבי הארץ מפניכם... אם אתם עושים כן – מוטב, ואם לאו באין מים ושוטפים "אותיכם". מאי "אותיכם"? אותי ואתכם. ומסביר רש"י: "עודם בירדן, כדכתיב: 'והכהנים נושאי הארון עומדים בתוך הירדן עד תם כל הדבר אשר צוה ה' את יהושע לדבר אל העם', וזהו "הדבר", דהכי כתוב במשה: 'כי אתם עוברים את הירדן אל ארץ כנען והורשתם' וגו', כלומר, כשיעברו את הירדן, **התנה עמהם** – על מנת להורישם". כוונת רש"י לומר, שזה היה הצווי של משה ליהושע, להתנות עם ישראל במעמד כריתת מי הירדן – בעוד המים ניצבים נד אחד – את התנאי האמור. ואכן כך מבואר ביהושע, שדברי יהושע לעם בחרבה נעשו כאמור בתורה – "ככל אשר צוה משה את יהושע", (יהושע ד', י, וראה את דברי רש"י שם).

הנד של מי הירדן גובהו כשטח מחנה ישראל – למה?

חז"ל דנים במידותיו ובמשטחו של נד המים שנוכר ביהושע, וכלשון הגמרא: "כמה היה גובהן של מים"? ותשובת הגמרא: "שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל" (סוטה ל"ד, א'). תיאור זה אינו מליצה גרידא, אלא בא להמחיש שהמצווה להוריש את יושבי הארץ אינה מצווה כשאר תרי"ג מצוות. מצוה זו ניתנה **כתנאי** לכניסת ישראל ארצה. ההוראה ליהושע, לקרוא בפני ישראל את הצו – "והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם", במעמד כריתת מי הירדן – תחת אימת המים העומדים נד אחד, מלמדת יותר מכל, כי הורשת עמי הארץ אינה מצוה בלבד, כי אם כורח ותנאי. לא בכדי מתארים חז"ל את מידותיו של הנד שהיו "שנים עשר מיל על שנים עשר מיל **כנגד מחנה ישראל**", הדבר בא ללמד, כי אם חלילה לא היה עם ישראל מקבל עליו באותה שעה להוריש את יושבי הארץ, הרי מחנה ישראל כולו היה נשטף במים. כך גם מובא בתוספתא (סוטה פרק ח' הלכה ג'): "'ואם לא תורישו את יושבי הארץ... והיה כאשר דמיתי לעשות להם אנשה לכם' – ואם אין אתם מקבלים – באים מים שוטפים אתכם". היתה זו מעין כפיית הר כגיגית, הנזכרת בדברי חז"ל עם קבלת התורה בסיני, וזאת, כדי ללמד, כי כיבוש הארץ כולה והורשת העמים היושבים בה, היא מצוה יסודית הנוגעת לקיום התורה כולה ולקיומו של עם ישראל בהמשך הדורות.

מכאן ברורים דבריו של הרמב"ן שכתב בהשגותיו ל"ספר המצוות" לרמב"ם (סוף מצוות עשה בהשמטות מצוה ד'): "שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו... ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה... ופירט אותה להם במצווה הזו בגבוליה ומיצריה... **שלא יניחו ממנה מקום**" כלומר זה תוכנה של המצוה. למלא כל פינה בתחומי הארץ בבני אברהם יצחק ויעקב. וממשיך הרמב"ן שם: "ואם רצו (הנכרים) להשלים – ושלמים, ונעזבם (בארץ) בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח בידם ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות". כלומר גם כאשר מניחים נכרים בארץ, ישיבתם מותנית בתנאים מוגדרים (ראה להלן), אך גם אז אין מניחים את אדמות הארץ לשליטתם אלא הארץ כולה ארצם של ישראל היא.

העיקרון האמור, היינו היות עם ישראל עם לבדד בארץ ישראל, הוא המכתיב את המצוות וההלכות בענין מעמדם של הנכרים בארץ ישראל. ההלכות שנאמרו ב'ג'ר תושב' נגזרות ממנו, ורק לאור האמור ניתן להבין את מערכת ההלכות שנאמרו ביחס ל'ג'ר תושב'.

נוף ביריחו

חלק א

מצוות ואיסורים בישיבת נכרים בארץ ישראל

מתוך המצוות שהן הבסיס למערכת ההלכות הנוגעות לישיבת נכרי בארץ ישראל, יידונו להלן ארבע מצוות:

א. איסור כריתת ברית עם עובדי עבודה זרה בארץ

ב. איסור ישיבת עובדי עבודה זרה בארץ ישראל

ג. איסור חניה לנכרי בארץ ישראל

ד. והארץ לא תמכר לצמיתות.

שלשת המצוות הראשונות נימנו במנין המצוות לפי שיטת הרמב"ם, המצווה הרביעית – לפי מנין המצוות לרמב"ן.

ישיבת נכרי בארץ ישראל שלא על פי ההלכה, מהווה עבירה על ארבעת המצוות הנ"ל. מצוות אחרות המגבילות את ישיבת הנכרי בארץ ישראל יידונו בעז"ה בהמשך.

פרק ג

איסור כריתת ברית עם עובדי עבודה זרה

המצווה פרטית וגבולותיה

בספר שמות (כ"ג כ"ג) נאמר: "הנה אנכי שולח מלאך לפניך... ולהביאך אל המקום אשר הכינותי", במכילתא דרשב"י מוסבר המשך הפסוק: "ולהביאך – לארץ ישראל". (וראה רש"י על הפסוק). בהמשך שם נאמר: "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלישתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את יושבי הארץ וגרשתמו מפניך. לא תכרות להם ולא להיהם ברית". בפסוקים אלה קובעת התורה שלשה דברים: האחד: גבולות הארץ בה מתקיימת המצווה. השני: הציווי להוריש את גויי הארץ. השלישי: האיסור לכרות עמהם ברית.

באשר לנושא הראשון – תחומי הארץ, הרחבנו דברים בענין זה במקום אחר ואין מקומו כאן, ברור

עם זאת, שכאן קבעה התורה את הגבולות המחייבים לענין קיום המצוות הנידונות בהמשך הפרשה, ודבר הלמד מעניינו הוא, שים סוף בדרום ונהר פרת בצפון אלה גבולות הארץ למצוות אלה.

באשר לנושא השני – המצווה לכבוש את הארץ, פשוטו של פסוק מלמד על החובה להוריש את הגויים ולשלוט במרחבי הארץ כולה. המילים "וגרשתמו מפניך" כוונתם הפשוטה היא שאין מקום להשארותם של נכרים בארץ, והארץ כולה נתונה בלעדית לעם ישראל. נאמר בפסוק: "כי אתן בידכם את יושבי הארץ" ומשתמע שאין כוונת התורה דווקא לשבעת עמי כנען אלא מצוות הכיבוש היא מיד "יושביה" יהיו אשר יהיו, וראה בעל "אור החיים" בפירושו לבמדבר ל"ג-ג, הכותב על הפסוק: "והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם", – "דקדק לומר: 'את כל יושבי הארץ', לומר: אפילו שאינם משבעת העמים".

באשר לנושא השלישי, "לא תכרות להם ולא לאלוהיהם ברית", הדגש בפסוק הוא שלא לכרות ברית עם העמים יושבי הארץ וזה תוכן המלה "להם", שהרי עם אלוהיהם שהם עץ ואבן אין אפשרות לכרות ברית. ומוסבר במדרש "לקח טוב", "שאם תכרות להם – הרי אתה כורת גם לאלהיהם". וכך גם מפרש ב"פנים יפות" וזו לשונו: "שאם תכרות להם ברית לישב בארצך, עבירה גורמת עבירה שתבוא לכרות ברית גם עם אלוהיהם". כלומר קיימת סכנה, שברית עם העמים תביא ל"ברית" עם אליליהם וישראל עלולים לעבוד ע"ז.

הנוסח המדויק בלשון הרמב"ם: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה"

הרמב"ם בהלכות עבודה זרה, רואה באיסור כריתת ברית איסור כללי, שנאמר ביחס לכל עובדי עבודה זרה בכל הדורות. ואלו דבריו: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבדם, שנאמר: "לא תכרות להם ברית" (דברים ז' ב'), אלא יחזרו מעבודתה או יהרגו. ואסור לרחם עליהם שנאמר: 'ולא תחנם'. לפיכך אם ראה עובד עבודה זרה אובד או טובע בנהר – לא יעלנו: ראה לקוח למות – לא יצילנו" (הלכות עבודה זרה פרק י', הלכה א'). כך גם כתב בעת שמנה את המצוות בתחילת הלכות עבודה זרה. ובמצווה ל"ג שם כתב: "שלא לכרות ברית לעובדי עבודה זרה". בספר "משנה תורה" בהוצאת הרב קאפח מובאת ההלכה בסגנון הנ"ל, וכתב בביאורו: "מלפנים היה סבור רבנו (הרמב"ם), כי מקראות אלו... מדברים בשבעה עממים, והדר סבר, דמקראות הללו מדברים בכל העמים עובדי עבודה זרה". כוונתו לנוסח המופיע בחלק מן הדפוסים והוא: "אין כורתין ברית 'לשבעה עממים', ומסביר, שהנוסח הסופי נקבע על ידי הרמב"ם לאחר שדקדק בהלכה זו והוא הנוסח הנ"ל. כך גם מביא הרב מ.מ. כשר ב"תורה שלמה" משפטים כ"ג (אות שע"ה), שבדפוס ראשון של הרמב"ם וכן בדפוס קושטא הגירסא כנ"ל: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה", כן מציין שם, שהעיר על כך בעל "פרשת דרכים" (בהגותו על ספר החינוך). מקור נוסף המנסח את הדברים בלשון זו הוא ילקוט "אור האפלה" וכך גם ב"לקח טוב" הוצאת נגארה. כן הוסיף הרב כשר, שדעה כזו נזכרת בדברי בעלי התוספות (יבמות כ"ג), שהאיסור "לא תכרות להם ברית", וכן הלאו שבתורה – "לא תחנם" – "בכל אומות עובדי כוכבים איירי".

הרמב"ם והרמב"ן: הברית שכרת יהודה המכבי עם הרומאים – אסורה על פי ההלכה

המקור לשיטת הרמב"ם בענין זה הם דברי המכילתא דרשב"י: "'השמר לך פן תכרות ברית' וגו' – הרי זו אזהרה, שלא לכרות ברית לעובדי עבודה זרה". וכך גם ב"מדרש הגדול" שם (ראה "תורה שלמה" שמות כ"ג, ל"ב, ושם ל"ד, י"ב).

כך גם כתב ב"קרית ספר" שם על הרמב"ם: "אזהרה מ"א: שלא לכרות ברית לעובדי עבודה זרה כדי שנעשה עמהם שלום". וכן כתב בעל "לחם משנה". וכך גם בעל "משנה כסף" וכך ב"ספר החינוך" מצווה צ"ג – כותרת המצוה היא: "שלא לכרות ברית לשבעה עממים וכן לכל עובד עבודה זרה". מסביר בעל "ספר החינוך": "ומן האזהרה בהם (בשבע אומות) נשמע אזהרה שלא נכרות ברית, לכל עובדי עבודה זרה". וכן ביאר דבריו בספר "מנחת חינוך".

לעומת האמור כותב הרב הרצוג זצ"ל "מכל מקום בנוגע לכריתת ברית, אינו מרחיב (הרמב"ם) את המסגרת (לכלל האומות) ומגביל האיסור לשבע האומות" (תחומין ב' עמ' 178). נראה שכתב את דבריו לפי הגירסא המצויה בדפוסים המאוחרים, אולם לאור האמור דעת הרמב"ם וכן ראשונים ואחרונים היא שהאיסור נאמר על כל עובדי עבודה זרה.

בהתאם לגירסא שלפניו יצא הרב הרצוג זצ"ל בדברי סניגוריה על יהודה המכבי, אשר כרת ברית עם הרומאים (ראה שם הערה 15). אולם מדברי הרמב"ם וההולכים בשיטתו ברור, שיש איסור לכרות ברית עם כל אומה שעובדת עבודה זרה, ולדבריהם נהג יהודה המכבי שלא כהלכה.

ואכן הרמב"ן בפירושו שולל את כריתת הברית בין יהודה המכבי לבין הרומאים, וכפי שכתב בפירושו לבראשית (ל"ב ד'): "כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום, כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומאים. (ויש) מהם שבאו ברומה (העיר), והיא היתה סיבת נפילתם (של ישראל) בידם, וזה מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים". כך גם כתב בפירושו לויקרא (כ"ו ט"ז): "כי הלך אגריפס המלך בסוף בית שני לרומי, ועל הליכתו לשם נחרב הבית"⁴ הרמב"ן מייחד את דבריו אלה על הפסוק: "להפרכם את בריתי" (שם כ"ו ט"ז), נראה מדבריו, שדעתו היא, שישראל עברו על האיסור לכרות ברית עם עובדי עבודה זרה, ואם כן דעתו כדעת הרמב"ם המובאת לעיל.

שני מיני בריתות: האחת – ברית בין אומות, השניה – הסכמה שבשתיקה לגבי בודדים

נראה, שיש להבחין באיסור זה של כריתת ברית בין שני מצבים: האחד – כריתת ברית עם אומה – דוגמת מה שנאמר ביהושע והגבעונים, שהם בקשו "ועתה כרתו לנו ברית" (יהושע ט' י"א). בהתאם לכך נאמר על יהושע: "ויעש להם יהושע שלום וכרות להם ברית" (שם פסוק ט"ז), זוהי ברית רשמית בין שני עמים, ודבר פשוט שזו הברית האסורה.

אולם יש ברית בלתי רשמית, כלומר הסכמה מצד ישראל להחיות ביניהם נכרים, בין אם מעטים או מרובים כבודדים, זאת אם אינם מוגדרים כעם בפני עצמו, וישראל מרצונם מאפשרים לנכרים אלה להתקיים ביניהם. מדברי חז"ל והרמב"ם נראה שאף ברית כזו אסורה.

ראה מה שמובא ב"ילקוט שמעוני" על מגילת אסתר (סימן תתרג"ג), שם מדובר על הצלתו של אחשוורוש בידי מרדכי ממימתם של בגתן ותרש. שואלים חז"ל: "למה אמר מרדכי (לאסתר) לומר למלך? (וכי) אין כתוב בתורה: "לא תכרות ברית"? אלא אמר מרדכי, מוטב זה שיחיה, שנתן לי רשות לבנות בית המקדש". נראה מדברי חז"ל אלה, שכריתת ברית אינה הסכם כתוב וחתום דווקא, אלא כל פעולה הנעשית לשלומם ולהצלתו של נכרי, גם אם מדובר בנכרי בודד – שהרי

4. דבריו מבוססים על האמור בספר החשמונאים א', ח', שם מתוארת הברית שכרת יהודה עם הרומאים, כן מתואר באריכות בספרי יוסף בן מתתיהו, כיצד הביאה ברית זו להשתלטות הרומאים על ארץ ישראל דבר שהביא לבסוף קץ וחרבן על הארץ. וראה בספר חשמונאים, שעד שכרת יהודה ברית עם רומא עלה והצליח, ומשעה שעבר על האיסור וכרת ברית הלך ונכשל עד שנהרג במלחמה (שמעתי).

ישראל לא כרתו ברית עם פרס ומדי ולהיפך היו שבויים בידיהם – אף על פי כן נחשבת הצלת איש אחד כעבירה על האיסור "לא תכרות ברית".
וראה ב"תורה שלמה" שמות כ"ג (אות שע"ו), שהביא מדרש "פנים אחרים לאסתר" (נוסח ב' דף ל"ג) המביא את המאמר הנ"ל בכמה שינויים: "ולמה אמר לה מרדכי שתאמר למלך: ולא כתיב: 'לא תכרות להם ולא להיהם ברית'? אלא אמר מרדכי מוטב שיחיה זה ויתן לי רשות לבנות בית המקדש".

לא תכרות ברית – "משל המקרא הוא"

כסיוע לכך יש להביא את פירוש "רבנו מיוחס" המסביר, ש"לא תכרות" אין פירושו כריתת ברית רשמית, אלא "משל המקרא הוא, כלומר, אל תשלים עמהם ותניחם שיתקיימו כדין כרותי ברית". נמצא, שלהחיות נכרים עובדי עבודה זרה בין יהודים, אף כשהם בודדים ואינם מוגדרים כאומה, הרי זה בכלל איסור כריתת ברית. כן יש ללמוד מן המקרה של אחשוורוש, שאם הדברים אמורים בחוץ לארץ, בארץ ישראל על אחת כמה וכמה.

ואכן כך עולה מדברי הרמב"ם (בפרק י' מהלכות ע"ז הלכה א') שכתב: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה כדי שנגעשה עמהן שלום ונגיח אותם לעובדם... ואסור לרחם עליהם... לפיכך אם ראה עובד עבודה זרה אובד או טובע בנהר לא יעלנו". לכאורה היה ראוי שהרמב"ם יכתוב: "לפיכך כריתת ברית עם אומה של עובדי עבודה זרה אסורה". במקום זאת כתב הרמב"ם שאין להציל אדם יחיד העובד עבודה זרה, כשהרמב"ם מקשר בין הדברים בלשון "לפיכך". הקשר בין איסור כריתת ברית עם אומה של עובדי ע"ז, לבין ההלכה שאם רואים עובד עבודה זרה יחיד הטובע בנהר שאין להצילו אינו ברור. בהכרח איפוא, שאיסור כריתת הברית לדעת הרמב"ם הוא "משל המקרא" – כהסבר רבנו מיוחס, כי המציל אדם מטביעה כאילו כרת עמו ברית להצילו, והדבר אסור ביחס לכל עובד עבודה זרה אם זה יחיד או צבור.

נכרים היושבים בארץ ואינם מקבלים את התנאים האמורים בתורה – נצטוו ישראל להלחם בהם ולגרשם

כפי שיבואר להלן ישיבתם של נכרים בארץ ישראל כרוכה בתנאים מיוחדים, שעיקרם: א. קבלת שבע מצוות בני נח.

ב. מסירת הבעלות על האדמות והנכסים לישראל.

ג. העלאת מיסים ועבודות לצורך הממלכה.

ד. אי גטילת חלק במוסדות השלטון.

מדברי חז"ל והרמב"ם עולה, שהדבר אינו נתון לבחירתם של ישראל, ואין ישראל רשאים לוותר על אחד מן התנאים האמורים. להיפך; נכרים היושבים בארץ ואינם מקיימים את כל התנאים הנוכרים, הרי ישראל עוברים בכך על האיסור שבתורה: "לא תכרות להם ברית". ראה את דברי בעל "מנחת חינוך" (מצוה כ"ג) הכותב, שאפילו אם קבלו עליהם שבע מצוות בני נח, כל עוד לא קיבלו עליהם את התנאים כולם יש להרגם. וזו לשונו: "מכל מקום עובר על כריתת הברית, ומצוה להרגם בלא קבלת שעבוד ומס, ועוברים (ישראל) בלאו הזה". (וראה עוד להלן). משתמע בבירור מדבריו, שגם אם הדבר כרוך במלחמה, נצטוו ישראל להלחם עם נכרים היושבים בתוכם כשאינם מקבלים עליהם את התנאים הנ"ל במלואם. נראה איפוא, שמבחינת ההלכה המצב בו יושב גוי בארץ ישראל כשאינו מקיים שבע מצוות, או אינו מעלה מיסים וכד', הרי זו עבירה מן התורה, אשר תקנתה היא פתיחה במלחמה על יושבי הארץ וגרושם ממנה.

כך גם עולה מדברי בעל "ספר החינוך" במצוה צ"ג, המבדיל בין דינם של שבעת העממים לשאר

האומות. וכדבריו: "שבעה עממים נצטוונו להרגם בכל מקום שנוכל להם, אלא אם כן יניחו עבודה זרה". אולם באשר לשאר אומות עובדי עבודה זרה נצטוונו להלחם בהם בתחומי ארץ ישראל בלבד, וכלשונו: "כי שאר האומות אם אין נלחמים עמנו אין מצוה עלינו להורגם, אלא שלא ישבו בארצנו עד שיעזבו עבודה זרה". משמע מדבריו שכל עוד לא עזבו עבודה זרה והם יושבים בארץ ישראל נצטוו ישראל להלחם בהם.

פרק ד לא ישבו בארץ

איסור הישיבה לעובדי עבודה זרה בארץ ישראל הוא איסור לדורות. כך היא לשון הרמב"ם ב"ספר המצוות" (מהדורת הרב קאפח): "המצוה האחת וחמישים: האזהרה שהוזהרנו שלא ישכנו עובדי עבודה זרה בארצנו כדי שלא נלמד מכפירתם, והוא אמרו יתעלה: "לא ישבו בארץ פן יחטיאו אותך לי". ואפילו רצה הגוי לעבור במושבותינו אין זה מותר לנו, עד שיקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, ואז יהא מותר לו לשכון, וזה נקרא 'גר תושב': כוונתם (של חז"ל) בכך, שהוא גר לענין שמותר להשכינו בארץ בלבד". מדברי הרמב"ם אלו וכן ממקומות אחרים בדבריו עולה, ששיבתו של 'גר תושב' בארץ ישראל אפשרית רק אם קיבל עליו את שבע מצוות בני נח⁵. מקור דברי הרמב"ם אף הוא בפסוק שהוזכר לעיל שם נאמר: "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלישתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את יושבי הארץ וגרשתמו מפניך. לא תכרות להם ולאלהיהם ברית. **לא ישבו בארץ** פן יחטיאו אותך לי". (שמות כ"ג, ל"א-ל"ג). אף האיסור שלפנינו, בדבר ישיבת עובדי עבודה זרה בארץ ישראל, נאמר בכל המרחב שבין ים סוף בכיוון דרום לבין נהר פרת בצפון. שטח זה מוגדר כתחום האיסור, ובאשר לתחום זה התכוונה התורה באמרה: "לא ישבו בארץ". כך גם באשר למה שכתב הרמב"ם: "שלא ישכנו עובדי עבודה זרה בארצנו" וכן באשר לאיסור שגוי לא יעבר "במושבותינו", הכוונה היא ל"מושבות" והערים שבתחום האמור. על תחומי החיוב הרחבנו דברים במקום אחר).

5. אמנם הרמב"ם נקט כאן את הלשון ש"יקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה" ומשתמע לכאורה שדי אם יקבל עליו להמנע מאיסור זה בלבד, ואינו חייב לקבל עליו את קיומן של שבע מצוות בני נח. אך בפסקיו ב"יד החזקה" (הלכות "עבודת כוכבים" (פרק י' הלכה ו') וכן בהלכות מלכים (פרק י' הלכה ג') כתב, שחייב הנכרי לקבל **שבע** מצוות, וכאן קיצר. כך גם בכל דברי הראשונים, פעמים שהזכירו שבני נח צריכים לקבל על עצמם שלא לעבוד ע"ז, ופעמים שהזכירו קבלת שבע מצוות, ראה רמב"ן דברים כ' י' שבתחילה כתב: "שיקבלו עליהם שלא לעבוד **עבודת גילולים**", ואחר כך כתב "והתשובה היא שיקבלו עליהם **שבע מצוות בני נח**", וכך גם בדברי רש"י פעמים שקיצר ופעמים שהאריך, ופשוט.

ראשונים ואחרונים: האיסור "לא ישבו בארץ" אמור על כל עובדי עבודה זרה

איסור זה, היינו "לא ישבו בארץ", אמור ביחס לכל עובדי עבודה זרה בכל הדורות, ואינו מכוון לשבעת עמי כנען בלבד. ראה "תורה שלמה" (שמות כ"ג ל"א) שהביא כמקור לדברי הרמב"ם בענין זה, את דברי ה'מכילתא דרשב"י' שם נאמר: "לא ישבו בארץ" הרי זו אזהרה שלא יושיבו גוי עובד עבודה זרה ביניהם". וברור שהכוונה לכל גוי מכל אומה שהיא. וראה עוד להלן את דברי ה'מכילתא דרשב"י' במלואם ומה שיש ללמוד מהם.

זוהי אף דעת הרמב"ן בפירושו, וכפי שכתב בענין הקריאה לשלום (דברים כ', י'): "אבל ב'ערי העמים האלה' (כלומר, ערי נכרים בארץ ישראל), נשאל להם לשלום ומיסים ועבדות, על מנת שיקבלו עליהם שלא לעבוד עבודה זרה. ולא הזכיר הכתוב (ענין) זה בפרשה הזאת (פרשת שופטים), מפני שכבר נאסר לנו בעובדי עבודת גילולים: 'לא ישבו בארץ פן יחטיאו אותך לי'". למדנו מדברי הרמב"ן, שאיסור "לא ישבו בארץ" נאמר בכל עובדי עבודה זרה בארץ ישראל ולא דווקא בשבעת עמי כנען.

כך גם כתב ב"ספר יראים" סימן פ"ו (שט"ו) "יוצרנו יודע לב האדם הזהיר בהיות יד ישראל תקיפה, שלא יניחו לשבת אנשים רשעים ומחטיאי אדם בארץ ישראל. וכתוב בפרשת 'אלה המשפטים': 'לא ישבו בארץ פן יחטיאו אותך לי'. אף על פי שכל הענין אינו מדבר אלא בשבעה אומות, כיון דכתיב 'פן יחטיאו אותך לי', למדנו שריבה כל המחטיאין".

כך גם מסביר בעל ה"כסף משנה" את שיטת הרמב"ם. שכך כתב על דברי הראב"ד המשיג על דברי הרמב"ם, אשר כאמור אוסר ישיבת עכו"ם בארץ ישראל בכל הדורות, ועל כך כותב הראב"ד: זאת לא מצאנו ולא שמענו מעולם, והפסוק שהוא מביא ("לא ישבו בארץ") – בשבעה אומות הוא". (הלכות עבודה זרה פרק י' הלכה ו'). ומסביר בעל "כסף משנה": "ורבינו (הרמב"ם) משמע ליה, דכיון דטעמא משום 'פן יחטיאו אותך לי', (אסורה הישיבה) אפילו בישיבת ארעי... ומשבעה אומות ילפינן לשאר אומות, דהא בהו נמי שייך 'פן יחטיאו'".

פשט הפסוק איפוא מלמד לדעת ראשונים ואחרונים, על איסור ישיבת נכרים עובדי עבודה זרה בארץ ישראל בכל הדורות.

בעקבות הרמב"ם הלך אף בעל "ספר החינוך" הכותב במצוה צ"ב: "שלא לשכון עובדי עבודה זרה בארצנו... (ומי) שעובר עליה ומכר להם קרקע, או שכרה (השכירה) להם עבר על מצוות מלך". וכך גם כותב בעל "מנחת חינוך" שם, ש"דעת הרמב"ם (היא) דנהוג בכל עובדי עבודה זרה, לאו דוקא בשבעת עממין".

בעל "פני יהושע" (גיטין דף מ"ה) מוכיח מדברי הגמרא כדעת הרמב"ם, שהאיסור "לא ישבו בארץ" נאמר בכל האומות. כך גם כותב בעל "החזון איש" (שביעית סימן כ"ד), ש"דעת הרמב"ם שבכל עובד כוכבים נוהג דין זה", ומדבריו בהמשך נראה שהכריע כמותו שאיסור זה נוהג לדורות. כך גם כותב הרב הרצוג זצ"ל: "אכן, מכיון שהתורה פירשה הטעם של איסור הישיבה בארץ לעובדי אלילים – 'פן יחטיאו אותך לי', יש לומר שנוהג (האיסור) לדעת הרמב"ם גם בזמן הזה מן התורה", אלא שהשאר הנושא פתוח לדיון.

האיסור "לא ישבו בארץ" משמעותו המעשית – גרוש עובדי עבודה זרה מארץ ישראל

כאן יש להעיר שהצווי "לא ישבו בארץ" אינו בא לקבוע איסור ישיבה בלבד, כי אם חובה לגרש נכרי עובד עבודה זרה בפועל ובקום עשה.

כך כותב בעל "מנחת חינוך" במצוה צ"ד, – "לא ישבו בארץ" – "וכל האישים (הכוונה לאנשים

ולנשים) מאישי ישראל מצווה לגרשם". זוהי גם לשון בעל "חזון איש" (שביעית סימן כ"ד) הכותב: "ודין איסור הישיבה הוא שנתחייבנו לגרשו מארצנו, והוא חיוב על כל אחד מישראל, וכל שכן מי שמוכר לו בית או שמשכירו שעובר בלא תעשה זו". זוהי למעשה פשטות דברי הרמב"ם בהלכות עכו"ם (פרק י' הלכה ו'), הכותב: "אבל בזמן שיד ישראל תקיפה עליהם (על עובדי כוכבים) אסור לנו להניח עובדי כוכבים בינינו... שנאמר: 'לא ישבו בארצך'". וכוונת דבריו ברורה, שאם יושבים עכו"ם בארץ ישראל וידינו תקיפה, אסור לנו להניחם בינינו אלא חובה לגרשם מן הארץ.

כך גם עולה מלשונו של בעל "ספר יראים" שהובאה לעיל, הכותב: "יוצרנו... הזהיר בהיות יד ישראל תקיפה, שלא יניחו לשבת אנשים רשעים ומחטיאי אדם בארץ ישראל", ומשמע מדבריו שאף אם כבר הם יושבים בארץ לא יניחו להם לשבת, וכל עוד שלא יצאו מן הארץ עוברים ישראל איסור זה.

המצווה לגרש מוטלת אף על כל יחיד

אמנם מצוות אלה של איסור כריתת ברית ו"לא ישבו בארצך" מוטלות מעצם טבעם על בית הדין וההנהגה שבכל דור ודור, שהרי נדרשות לקיום מצוות אלה "יד תקיפה". אך כמובא לעיל בענין המצווה "לא תכרות עמהם ברית", כך גם האיסור "לא ישבו בארצך" מוטל אף על כל אדם מישראל, וכמודגש בדברי בעל "מנחת חינוך" ובעל "חזון איש" המובאים לעיל.

כך יש להבין את דברי הגמרא בגיטין דף ח' ע"ב האומרת: "הקונה שדה בסוריא כקונה בפרווארי ירושלים". שואלת הגמרא: "למאי הלכתא"? כלומר, איזו תוצאה מעשית להלכה עולה מן הכלל האמור? ומסקנת הגמרא היא: ש"כותבין עליו אונו בשבת... לעובד כוכבים (לכתוב שטר בשבת) ועושה". זאת, "משום ישוב ארץ ישראל", ומפרש שם רש"י: "לגרש עובדי כוכבים ולישב בה ישראל". נראה שכוונתו למצוה הנ"ל: "לא ישבו בארצך" אשר נאמר בה "וגרשתמו מפניך" (שמות כ"ג), לדברי רש"י זוהי מצוות עשה לדורות, כלומר, גם כשהארץ כבושה בידי נכרים ואין ידם של ישראל תקיפה לגרשם בכח ובמלחמה, אף על פי כן מצוות הגרוש לא בטלה, ויש לכל יחיד לקיימה ככל שידם של ישראל מגעת. לפיכך, אם מזדמנת אפשרות לקניית קרקע מידי נכרי, יש לקנות ואפילו בשבת (כשהשטר נכתב על ידי נכרי) כדי לקיים מצוה זו.

כך גם עולה מדברי ר' יהודה בן הרא"ש בתשובותיו (סימן צ"ד ברלין תר"ו עמ' מ"ה), הכותב בענין קניית שדה מנכרי בשבת בארץ ישראל, שהדבר מצווה, "דהרי פשיטא הוא, שמצווה לגרש נכרי מארץ ישראל"⁶, בהכרח איפוא שהמצווה היא ב"קום עשה" בכל הדורות, על כל אדם מישראל לגרש נכרי עובד עכו"ם מארץ ישראל.

כך גם נראה מדברי הרמב"ם בהלכות שבת (פרק ו' הלכה י'), הכותב: "הלוקח בית בארץ ישראל מן הנכרי, מותר לו לומר לנכרי לכתוב לו שטר בשבת, שאמירה לנכרי בשבת אסורה מדבריהם, ומשום ישוב ארץ ישראל לא גזרו בדבר הזה", הרמב"ם מדגיש ש"אמירה לנכרי אסורה מדבריהם", משתמע אם כן, ש"ישוב ארץ ישראל" הוא מן התורה לדעתו, ומשום כך ביטלו חכמים את דבריהם מפני דין תורה. אולם כידוע לא מנה הרמב"ם את מצוות 'ישוב ארץ ישראל' כמצווה בפני עצמה מתוך תרי"ג מצוות (ראה להלן בענין זה), ואם כן מפני מה התירו אמירה לנכרי בשבת? ובהכרח לומר כנ"ל, שמאחר שמצוות "לא ישבו בארצך" נוהגת לדורות לדעת הרמב"ם, ומצוות גרוש הנכרי מארץ ישראל היא תמידית, לפיכך ביטלו חכמים את גזרתם מפני האיסור הנ"ל, שאף לדעת הרמב"ם הוא מן התורה.

6. על המקור הנ"ל העמידני ידידי הרב מ, ליבמן שליט"א.

"ישיבה" פירושו התעכבות לזמן קצר

ראוי להעיר בענין מקור ההלכה המובאת ברמב"ם, ש"אפילו רצה הגוי לעבור במושבותינו" גם זה לדעתו בכלל האיסור "לא ישבו", וכך גם כתב הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (סוף פרק י') ש"אפילו אם יושב ישיבת ארעי, או עובר ממקום למקום בסחורה – לא יעבור בארצנו". כאמור מעיר על כך הראב"ד, שלא מצא מקור לדבר. אולם ראה בהערות הרב קאפח ל"ספר המצוות" "לא תעשה" נ"א (הערה 69), שיש סימוכין לכך במכילתא דרשב"י (שמות כ"ג, ל"ג), וכן ב"מדרש הגדול" שם. נראה להרחיב בהסבר נוסף מדברי הגמרא במגילה כ"א, א', שם אומר ר' יוחנן: "אין ישיבה" אלא לשון עכבה", בכך הוא מסביר את הפסוק שנאמר במשה "ואשב בהר". כוונת הפסוק היא, שמשה התעכב שם, וכך במקומות רבים, וממילא אף כאן: "לא ישבו בארץ" כוונת התורה היא לאסור אף התעכבות נכרי בארץ לזמן קצר.

פרק ה לא תחנם

האיסור "לא תחנם" נזכר בתורה בהקשר לאיסור כריתת ברית עם עובדי עבודה זרה; "לא תכרות להם ברית – ולא תחנם" (דברים ז' ב'). אף הרמב"ם בהלכות עבודה זרה מביא את שתי המצוות זו אחר זו, באומר: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה... ואסור לרחם עליהם שנאמר "ולא תחנם". לפיכך אם ראה עובד עבודה זרה אובד או טובע בנהר לא יעלנו". כך גם כתב ב"ספר המצוות" מצוה "לא תעשה" – ג', כתב: "הוזהרנו מלחמול על עובדי עבודה זרה". מקור דברי הרמב"ם הוא בפשט הפסוק, וכפי שתרגם אונקלוס: "לא תחנם" – "לא תרחם עליהון", וכך גם בתרגום יונתן: – "לא תרחמון עליהון".

הרמב"ם: איסור החנייה לנכרים בארץ ישראל – מן התורה

בנוסף לאיסור האמור לומדים חז"ל במסכת עבודה זרה (דף כ' ע"א) איסורים נוספים הנכללים ב"לאו" זה והם: "לא תחנם – לא תתן להם חנייה בקרקע", וכן – "לא תתן להם תן". וכן – איסור שלא לתת להם מתנת חינום. האיסורים נידונים ברמב"ם (הלכות עבודה זרה פרק י'), וב"ספר החינוך" (מצוה תכ"ו) ועוד. איסורים אלה איסורי תורה הם, אלא שיש מהם שבאו במסורת ובקבלה בתורה שבעל פה, ויש שעולים מפשט הכתוב כנ"ל. כך למשל באשר לאיסור שלא לתת חנייה לנכרי בארץ ישראל, לא מנה אותו הרמב"ם במנין המצוות כמצוה בפני עצמה, אלא מנה את האיסור לחמול עליהם כנ"ל, אך כלל את איסור החנייה בכלל איסור "לא ישבו בארץ", (לא תעשה נ"א). כך גם בפירושו למשנה במסכת עבודה זרה (פרק א' משנה ח'), בהסבירו את האיסור למכור ולהשכיר בתים לנכרים בארץ ישראל כתב: "יסוד איסור דברים אלו, אומרו, יתעלה: 'לא תחנם', בא בקבלה: 'לא תתן להם חנייה בקרקע', לפי שזה נכלל ב'לא תחנם'", (וראה פירוש

המשנה לרמב"ם, דמאי, פרק ו', משנה ב'. כך גם בעל "ספר החינוך" חילק את האיסורים השונים הנובעים מ"לא תחנם" בשתי מצוות, במצוה צ"ד ("לא ישבו בארץ") ובאיסור "לא תחנם" – מצוה תכ"ו, וראה שם ב"מנחת חינוך".

איסור "לא תחנם" נאמר בקשר לכל עובדי עבודה זרה

איסור "לא תחנם" על משמעויותיו השונות, הוא איסור שנאמר ביחס לכל עובדי עבודה זרה והוא איסור לדורות, שהרי האיסורים שמנתה המשנה במסכת עבודה זרה, שלא למכור ולהשכיר קרקעות בארץ ישראל הוא איסור תמידי שהוא מעשי בכל הדורות וכך גם שאר האיסורים. ראה בדברי 'בעלי התוספות' (ע"ז כ', ע"א. דבור המתחיל "דאמר") הכותבים: "וסתמא דמילתא מיירי בכולהו עובדי כוכבים". וזוהי דעת בעל "מנחת חינוך", וכפי שכתב במצווה תכ"ו שזוהי דעת הרמב"ם ובעל "ספר החינוך". כך גם מובא בדברי 'בעלי התוספות' ביבמות כ"ג ע"א. כן גם כותב בעל "החזון איש" (שביעית סימן כ"ד), וזו לשונו: "ודין "לא תחנם" – ליתן להם חנייה בקרקע, לכולי עלמא נוהג בכל עובד כוכבים ומזלות... והנה נתבאר שמכירת בתים ושדות לעובדי עבודה זרה אף בזמן הזה (אסורה) מן התורה, והלכך כל הארץ שכבשום "עולי מצרים" בכלל האיסור הזה... וחס וחלילה לנהוג קלות ראש ב'לא תעשה' דאורייתא"⁷. לכאורה יש דמיון בין שתי המצוות: "לא ישבו בארץ" ו"לא תחנם", אך התורה מדגישה כאן שני צדדים שונים. האחד – איסור על נוכחות של נכרי בארץ ישראל – ואפילו עובר בה בלבד – כפי שמסביר הרמב"ם. השני – יש איסור לתת אחיזה לנכרי ולהחנותו בקרקע ארץ ישראל, ויש למנוע ממנו התישבות קבע בערי הארץ ואחיזה באדמתה⁸.

בעל "חזון איש": "לא תחנם" מטרתו – שתהיה הארץ מיושבת בידי ישראל ולא על ידי נכרים

בהסברת האיסור "לא תחנם". כתב בעל "חזון איש" "שדין זה (האיסור לתת חנייה לנכרים בארץ ישראל) בכלל הרצון (של התורה) שתהיה הארץ מיושבת מישראל, ולא יתנו בארץ עובדי עבודה זרה. ו'ארץ ישראל' היא גם בגלותנו, והרי אנו חייבים ביישובה ולדור בה גם בגלותנו, וכמו שהאריך הרמב"ם – פרק ה' ממלכים" וכו', עיין שם בדבריו". ונראה מדבריו שתוכן מצוות "לא תחנם" הוא, שצווי הוא על אדם מישראל לשבת בכל מקום בארץ, ובכך למנוע את ישיבת הנכרים.

"לא תחנם" ענינו אף איסור קבורה בארץ ישראל

בתלמוד הירושלמי מסכת עבודה זרה (פרק א הל' ט') מובא, שאין להשכיר לנכרי אפילו מקום קבורה בארץ ישראל, וכדברי הגמרא שם: "הורי ר' יוסי בר' בון, שאסור להשכיר להם קבורה בארץ ישראל", ומסביר הרידב"ז שם: "דזה נקרא חנייה בקרקע, דינוח על משכבו שם, ונקרא קבורת ארץ ישראל 'מנוחה'". ברור שגוי במותו אינו יכול להזיק לא מבחינה רוחנית ולא מבחינה חמרית אך איסור "לא תחנם" ענינו, מניעת כל אחיזה אפשרית של נכרי באדמת הארץ.

7. וראה מה שכתב המאירי בענין איסור זה (ע"ז, י"ט) "המשנה השמינית", ועוד.
8. האיסור "לא ישבו בארץ" הוא כעין איסור "גברא" על הנכרי, ואילו האיסור "לא תחנם" הוא כעין איסור "חפצא" על אדמת הארץ.
9. וראה בשאלות ותשובות הרדב"ז ב"הסבר לשונות הרמב"ם" סימן ר"כ, שמסביר את ההבדל בין וידוי מעשרות שאין הגר מתוודה במקדש, וזאת מכיון שנאמר בוודוי: "אשר נתת לנו", והרי האדמה אינה נתונה לגר צדק בנחלה. אולם בענין ביכורים נאמר: "אשר נשבעת לאבותינו" ולכן יביא בכורים ויקרא.

פרק ו

והארץ לא תמכר לצמיתות

חוקים מיוחדים קבעה התורה בענין מכירת קרקעות ובתים בארץ ישראל. הדבר בא לידי ביטוי בסידרת מצוות כמובא בספר ויקרא (פרק כ"ה). המצוות עוסקות במכירת קרקעות ובתים של אדם מישראל בארץ ודרכי גאולתם. התורה קובעת את שנת היובל כשנה בה האדמות חוזרות לבעליהן.

התורה אינה אומרת דבר בענין מכירת אדמות או השכרתן לנכרי, אולם מדברי הרמב"ן ב"ספר המצוות לרמב"ם" (מצוה לא תעשה רכ"ז) עולה, שהמצווה – "והארץ לא תמכר לצמיתות", באה להטיל הגבלה על מכירת קרקע לנכרי.

לגר צדק הזכות לקנות קרקע בארץ ישראל

באשר לגר צדק אשר כאמור אינו זכאי לנחלה בארץ עם זאת הוא רשאי לקנות אדמה בארץ ישראל. כך עולה מדברי הרמב"ם בהלכות ביכורים (פרק ד' הלכה ג) הכותב: "הגר מביא (ביכורים) וקורא, שנאמר לאברהם 'אב המון גויים נתתיך', הרי הוא אב כל העולם כולו שנכנסים תחת כנפי השכינה". לפיכך קובע הרמב"ם, שהגר שמביא ביכורים מאדמתו יכול לומר במקדש: "אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו", כי גם גר שקונה אדמה בארץ הרי האדמה שקנה היא מן הנחלה שניתנה לאברהם אבינו וזכות קנין אדמה מכוחו של אברהם באה לו, לפיכך מביא הגר ביכורים וקורא⁹. עם זאת אין הגר זוכה לנחלה בארץ כשאר כל ישראל, ונמצא שאם קנה הגר את נחלתו של אדם מישראל, זכאים קרובי המשפחה של בעל הקרקע לגאול ממנו את ממכר אחיהם, כדרך שהדבר נוהג בשאר ישראלים שמכרו את אדמותיהם. כמו כן עם בוא היובל חוזרת האדמה לבעליה, לפיכך ישיבתו של גר צדק באדמת הארץ ארעית היא, ואינה יציבה ומושרשת כשייבת כל אדם מישראל.

הרמב"ן: כשם שאדם מישראל אינו נמכר לנכרי – כך ארץ ישראל אינה נמכרת לנכרי

באשר לקנין אדמה על ידי נכרי, דעת הרמב"ן במצוה רכ"ז כי אינו יכול לרכוש קרקע בארץ ישראל כי אם לתקופה מוגבלת. הרמב"ן מבסס את דבריו על דעות תנאים ואמוראים. בתלמוד ירושלמי דמאי (פרק ב' הלכה ח'), מובאת דעת ר' מאיר המשווה בין מכירת קרקע ארץ ישראל לידיים נכריות לבין מכירתו של אדם מישראל לנכרי. כשם שבקשר למכירת אדם מישראל לעבד ההלכה היא שאין זו מכירה, וזאת משום שדרשו חז"ל: "אתם קונים מהם, והם (הנכרים) אינם קונים, מכם" היינו אין לנכרי קנין בגופו של אדם מישראל להיות לו לעבד, והקנין מועיל לכך שמעשה ידיו בלבד, שייך לו, כך גם בקשר לארץ ישראל, אין קנין הנכרי בארץ כי אם קנין באופן חלקי וזמני. (עיין שם בדבריו).

לפיכך, דעת ר' מאיר היא, שנכרי שקנה קרקע בארץ ישראל, אותה קרקע חייבת בתרומות מעשרות ובשאר המצוות התלויות בארץ כפי שהיתה לפני הקנין. וכלשון הגמרא שם להסברת דעת ר' מאיר: "הקיש "אחזזה" ל"עבדים", מה עבדים אתם קונים מהם (מן הנכרים) והם אינם קונים מכם, אף אחזזה, אתם קונים מהם והם אינם קונים מכם".

כנגד ר' מאיר, דעת ר' שמעון בגמרא (שם) היא, שקיים איסור למכור לנכרי את האדמה, כי אם ימכרו לו תשאר הקרקע בידו, ואילו בתורה נאמר: "והארץ לא תמכר לצמיתות" היינו, אסור לעשות מעשה שיביא להעברת הארץ לידי נכרים. משתמע מן האיסור האמור, שאם נמכרה הקרקע אכן היא קנויה לנכרי, ומכאן האזהרה בתורה לא למכור. וראה את דברי הגר"א בביאורו לדברי הירושלמי שם. (וכן ראה בספרו של הרב זיון "לאור ההלכה" בפרק 'השמיטה' שדן בדברי הירושלמי אלו). העולה מן האמור הוא, שבין לר' מאיר ובין לר' שמעון, באה התורה בדבריה אלה, למנוע ולאסור על אדם מישראל למכור קרקע לנכרי בארץ ישראל.

הרמב"ן מסביר את טעמו של איסור זה שבתורה על פי דברי חז"ל לעיל בהשוואה בין עבדים לאחזזה. כלומר, כשם שעם ישראל הוא עמו של הקב"ה, ואין אדם מישראל יכול להיות לעבד של נכרי ובבעלותו – כדברי הכתוב: "כי לי בני ישראל עבדים" – "כן הוזהרנו בנחלת הארץ"... – כותב הרמב"ן. וממשיך "וציוה עוד על המוכר (קרקע) שיזהר שלא תמכר הארץ לצמיתות, והוא (האיסור מכוון) למי שמחזיק בה ולא ינהג דין יובל עמנו, – הם הגויים, אבל נישמר, שתהיה מכירתנו בה (כך), שתחזור לנו (האדמה) על כל פנים, ולא נניח אותה בידם לעולם. ונתן בה טעם כטעם הנזכר בגופות (בדין מכירת ישראל גופם לעבדים) זה שנתן טעם לארץ, לפי שהארץ שלו יתעלה ויתברך, ואנחנו גרים ותושבים עמו, ולא יחפוץ להושיב בה אחרים זולתנו. דרך בידינו תשאר ואלינו תחזור". דין הארץ לדעת הרמב"ן איפוא כדין העם, כשם שעם ישראל אינו נמכר לעבד לנכרים, כך גם הארץ אינה משתעבדת לידיים נכריות.

דעת הרמב"ן: איסור מכירת קרקע בארץ נאמר אף לגר תושב

הדיון בדברי הרמב"ן הוא על מכירת הארץ לגר תושב, וכפי שהביא דוגמא לדבר מדין מכירת אדם מישראל לגר תושב, ראה רש"י (ויקרא כ"ה מ"ח), שמדובר שם ב"נכרי שתחת ידך", היינו נכרי שנמצא בשליטת ישראל, אשר אפשר לחייב אותו להוציא בשנת היובל אדם שנמכר לו, וכלשון הפסוק שם: "וכי תשיג יד גר ותושב ומך אחיך עמו". לדעת הרמב"ן, מה שנאמר בקשר למכירת אדם מישראל לנכרי, אמור אף לגבי הקרקע, ויש להמנוע ממכירת קרקע ארץ ישראל לגר תושב. עם זאת מוסיף הרמב"ן שכל עוד המכירה נעשתה לתקופה מוגבלת של מספר שנים הדבר מותר, וכפי שכתב שם: "שתהיה מכירתנו בה – שתחזור לנו", וכן כתב בהמשך: "בידינו תשאר ואלינו תחזור". כלומר יש להבטיח באמצעים שונים שלא יוצר מצב שהאדמה תשאר בידי הנכרי לצמיתות, רק בתנאים אלה הותרה מכירת קרקע לנכרי.

בעל "ספר החינוך" ההולך בדרך כלל בעקבות הרמב"ם במנין המצוות, מביא את דעתו של הרמב"ן במצווה של"ט, וכתב שם וזו לשונו:

"...והוא ז"ל (הרמב"ן) פירש בענין אחר (את הפסוק "והארץ לא תמכר לצמיתות"), – שמזהיר אותנו שלא נצמית ביד הגוי, כלומר שלא נמכרנה להם לצמיתות. ופירוש הכתוב כן: 'לא תמכור למי שיחזיק בה לעולם', וזהו הגוי, אבל הישראל יחזיר אותה (ביובל). ואם התנה עם הגוי להחזירה מותר למוכרה לו". אם כן אף דעת בעל "ספר החינוך" היא, שמכירת קרקע לנכרי מותרת, אולם זאת בתנאי שברור שהאדמה תחזור לבעליה הישראלים.

שיטת הרמב"ן איפוא, שאחיזתו של נכרי – גר תושב באדמת ארץ ישראל מוגבלת. כפי שיובא

להלן אכן יש היתר להושיבו בארץ ישראל, עם זאת התורה הגבילה את הנכרי ברכישת אדמה ואסרה למכור לו מעבר לזמן מוגבל, לפיכך אף ישיבתו בארץ ישראל ארעית היא, (את דעת הרמב"ם בענין זה ראה להלן).

בדברי הרמב"ם לא מצינו היתר למכור קרקע ל'גר תושב', כמו כן לדעת כמה מן האחרונים המוכר קרקע ל'גר תושב' עובר על איסור "לא תחנם", ולא הותרה אלא השכרת קרקע בלבד. וראה עוד להלן.

הנצי"ב מוולוז'ין: מכירת אדמות בארץ ל'גר תושב' מוגבלת לתקופת שש שנות השמיטה בלבד

כאמור דעת הרמב"ן היא, שאין למכור קרקע בארץ ישראל אפילו ל'גר תושב', אלא כשברור לנו הדבר שהאדמה תחזור לידי ישראל לאחר זמן מוגבל, שאם לא כן עוברים על האיסור: "והארץ לא תמכר לצמיתות". הרמב"ן אינו קובע את תקופת ההגבלה, היינו, תוך כמה שנים חייבת הקרקע לחזור לידי ישראל.

עומד על כך הנצי"ב מוולוז'ין בספרו "העמק דבר" (ויקרא כ"ה כ"ד). הנצי"ב מפרש את הפסוק: "ובכל ארץ אחזתכם גאולה תתנו לארץ", ענינו של הפסוק לדעת הנצי"ב – מצוה על ישראל לגאול את קרקע הארץ מידי נכרים שקנו אותה במהלך שנות השמיטה. לדעתו יש בפסוקים אלה מצווה מיוחדת לדאוג לכך, שעד השנה השביעית יצאו השדות מידי הבעלים הנכרים שרכשו אותם כדי להבטיח, שבשנת השמיטה אדמת ארץ ישראל כולה שובתת, ולמנוע מצב בו מעובדת האדמה על ידי נכרי אף בשנה השביעית.

להלן דבריו: 'והארץ לא תמכר לצמיתות'... יותר נראה, שבא הכתוב להזהיר, שלא למכור [אדמה] לעכו"ם, כדרך שאנו עושים בשביל [להתיר] מלאכת שבת". (כוונת הנצי"ב במלה "עכו"ם", לנכרי או 'גר תושב' שאינו עובד עבודה זרה, והשנוי בא מפני הצנוורה. כי באשר לעובד עבודה זרה ממש, אין צריך באזהרה מיוחדת האוסרת מכירת אדמות לצורך שנת השמיטה, שהרי אף בשאר השנים אסורה מכירת אדמה לעכו"ם, ולכך נתייחדו איסורים מפורשים: "לא תחנם", "לא ישבו בארצך" ועוד).

ממשיך הנצי"ב: "כך היה עולה על הדעת למכור השדה בשביעית ויובל לעכו"ם, והוא אינו מוזהר על זה [על עיבוד אדמות ישראל בשביעית], הזהירה תורה שלא למכור ולמסור לעובד כוכבים". בהמשך דבריו מבאר הנצי"ב: "כי לי הארץ'... אין לכם רשות למכור לעבוד אותה (בשביעית) יותר משאתם זכאים בה".

"כי גרים ותושבים אתם עמדי'... לענין מכירה לעובד כוכבים אתם גרים, שאין הארץ שלכם למכור בזמן שאין רצוני לעבודתה".

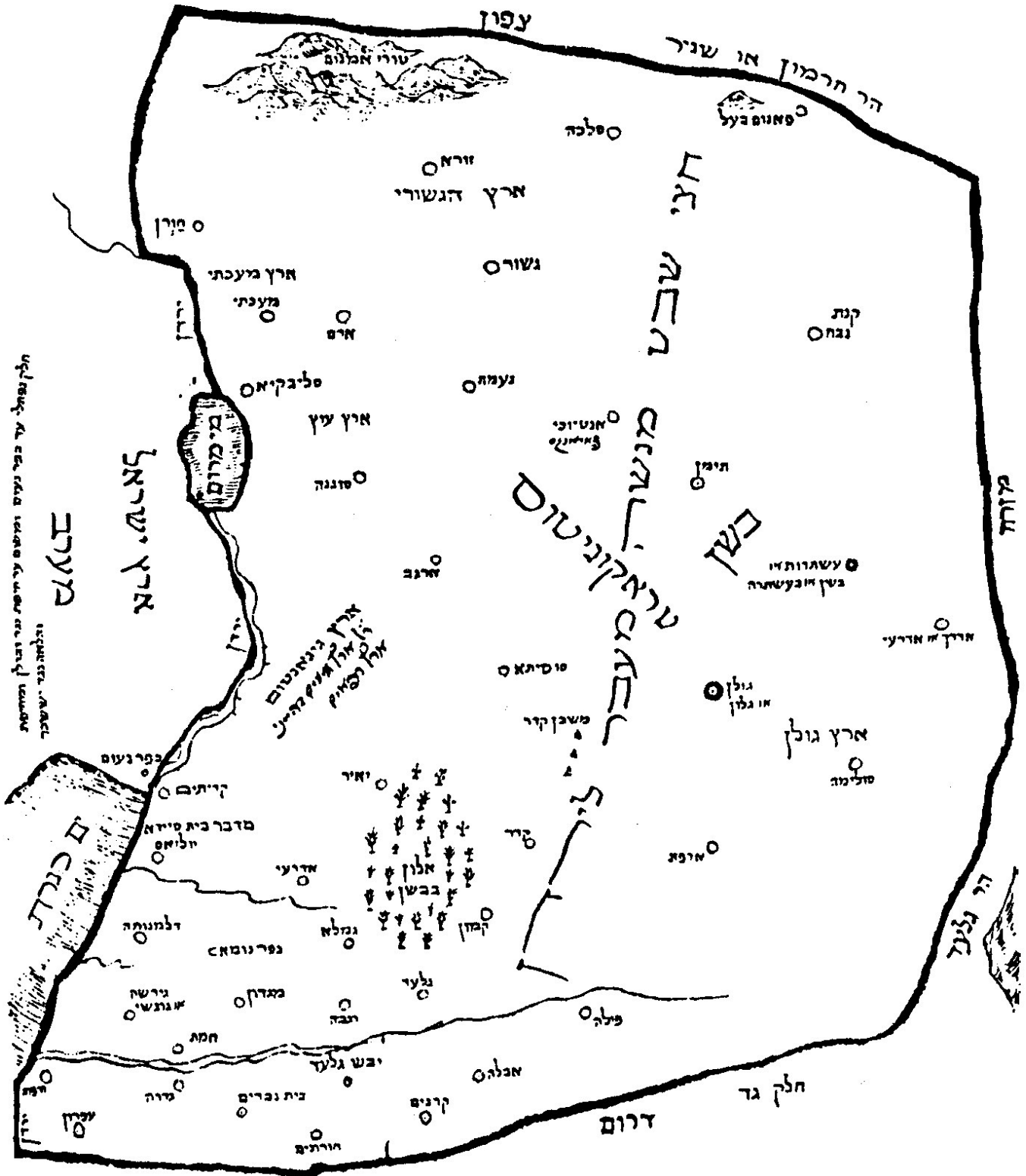
מצוה לגאול קרקע מנכרי בטרם בא השמיטה

את הפסוק – "ובכל ארץ אחזתכם גאולה תתנו לארץ" מסביר הנצי"ב: "ואפילו כבר נמכרה לעובד כוכבים – מצווה לגאול אותה, שלא תהא נעבדת בשביעית... אבל גאולת הארץ מיד הקונה העובד כוכבים העובד בה בשביעית – מצוה לגאולה... וכתוב: "בכל ארץ אחזתכם" – שאין בזה מצוה אלא בשעה שכל הארץ ביד ישראל, אלא שנמכר לעובד כוכבים איזה אחוזה ויעבוד בשביעית... זהו פשט המקרא".

הנקודה העיקרית בדבריו של בעל "העמק דבר" היא, שיש למנוע מצב בו קרקעות ארץ ישראל מעובדות אף בשנה השביעית, לדבריו מצוות השמיטה אינה רק מצוה על כל אדם מישראל, אלא

מצוה ודין בקרקע וב"חפצא" של ארץ ישראל. (וראה את לשון הרמב"ם בתחילת הלכות "שמיטה ויובל", [במונין המצוות שם] שכתב, שמצוות השמיטה היא "שתשבות הארץ בשביעית ממלאכתה", ולא כאן המקום להאריך). לדברי הנצי"ב מצוה היא בתורה, לגאול את אדמות הארץ מידיהם של גרים ותושבים, כי הארץ כולה של הקב"ה. כך משמע גם מלשונו שכתב, שמצווה זו עיקרה כש"כל הארץ ביד ישראל" וידם תקיפה, במצב זה הנכרים היושבים בארץ אינם עובדים עבודה זרה אלא הם גרים בה בזכות היותם גרים ותושבים (וראה עוד להלן). עולה איפוא מדבריו, שמכירת אדמות לנכרים המותרים בישיבה בארץ ישראל, מוגבלת אף היא לתקופה של לא יותר משש שנים, ובשביעית תצא מתחת ידם, לקיום הצו – "ושבתה הארץ שבת לה".

דבי שלמה העלמא

מפת שבט חצי המנשה בעבר הירדן מזרחה לכנרת
מתוך ספר "חוג הארץ", מכתב יד המחבר

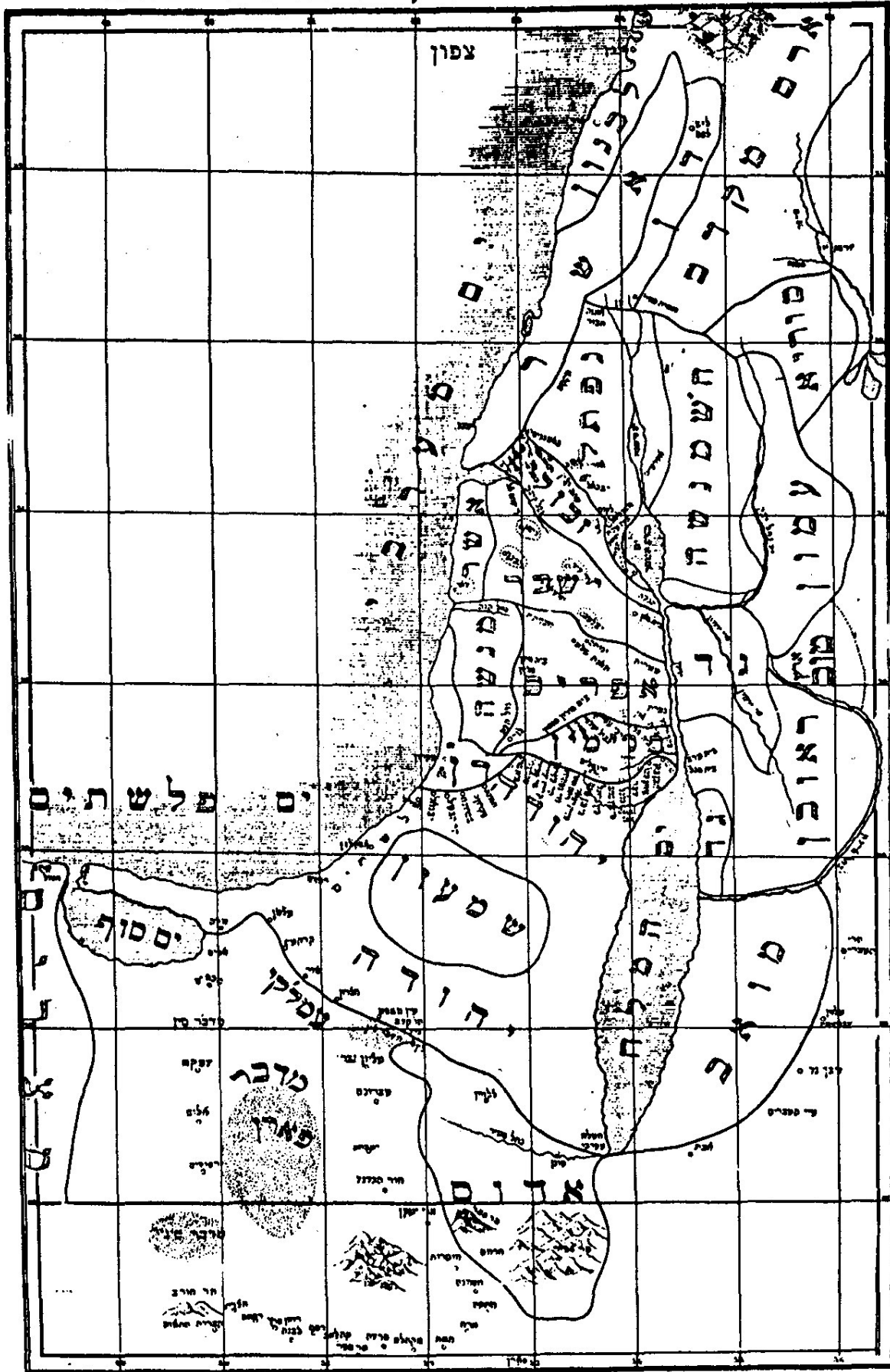
חלק ב

תנאי קבלת גר תושב ומגבלותיו בארץ ישראל

הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (פרק י"ד הלכה ז') מגדיר גר תושב בלשון זו: "איזהו גר תושב? זה עכו"ם שקיבל עליו שלא יעבוד כוכבים ומזלות (וזאת) עם שאר המצוות שנצטוו בני נח... ולמה נקרא שמו 'תושב' לפי שמוותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל". כלומר עיקר ייחודו של גר תושב הוא בזכות שניתנה לו לשבת בארץ. עם זאת יש להבחין, שאין ישיבתו בארץ כשיבתו של אדם מישראל, ולא ניתנה לו האפשרות לזכות בבעלות ובשליטה על אדמות הארץ או להיות שותף בהנהגת המדינה. ישיבת גר תושב בארץ היא כנלווה וכנספח לעם ישראל, אך הארץ עצמה היתה ותהיה של ישראל בלבד. כך הם גם דברי הרמב"ן הנזכרים לעיל האומר: ש"אם רצו (העמים) להשלים – ושלמים, ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא נניח בידם... בדור מן הדורות", כלומר, גם כשמתירים לנכרים לגור בארץ, הרי זה בלא שליטה ובעלות על הארץ עצמה, אולם הרמב"ן אינו מפרש מהם אותם "תנאים ידועים".

להלן יידונו מקורות אחדים המבררים את אותם "תנאים ידועים" והם: א. הזמן בו הותרה קבלת גר תושב ולעומתו הזמן בו הדבר נאסר. ב. המצוות והסייגים שגר תושב מקבל על עצמו מבחינה רוחנית ומעשית ג. תנאי ה'שלום' שבלעדיהם אין מקבלים גר תושב ד. "המס" וה"שעבוד" לצדדיהם השונים המוטלים על גרי התושב. אין אלו כל המצוות שנאמרו ביחס לגר תושב, אך יש בהלכות המתבארות להלן כדי להבהיר את המגבלות ההלכתיות באשר לגר תושב, שאינן מותרות בידו אפשרות להגיע לעמדות שליטה וצבירת נכסים, ובכך להבטיח את בעלותם התמידית של ישראל על ארץ ישראל לתחומיה.

זאת תהיה לכם הארץ לנכלתיה סביב

דרום

מפת ארץ ישראל וחלוקתה לשבטים, מתוך ספר "סדרי טהרות" לאדמו"ר מרדזין

פרק ז

זמן קבלת גר תושב והיתר ישיבתו בארץ

אין מקבלים גר תושב כי אם בזמן שהיובל נוהג

הלכה היא, שאין קבלת גר תושב נוהגת אלא בעת שהיובל נוהג. הרמב"ם בהלכות "עבודה זרה" (פרק י' הלכה ו') כותב: "אין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג", כך גם כתב בהלכות "איסורי ביאה" (פרק י"ד הלכה ח') והוסיף: "אבל בזמן הזה, אפילו קיבל עליו כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד – אין מקבלין אותו". וכך כתב בהלכות שבת (פרק כ' הלכה י"ד). בלשון דומה כותב ר' אשתורי הפרחי בספרו "כפתור ופרח" (עמ' 28): "גר תושב נוהג רק בזמן שהיובל נוהג כשהמלכות תהיה שלנו, אבל בזמן הזה – אפילו קיבל כל התורה כולה חוץ מדקדוק אחד – אין מקבלים". כן ראה "חזון איש" (שביעית סימן כ"ד) הקובע כדעת הרמב"ם, וזוהי דעת רבים מן הראשונים והאחרונים.

קבלת גר תושב בזמן היובל מבטיחה שלטון יהודי מלא ברחבי ארץ ישראל

יש קשר הגיוני בין דין קבלת גר תושב והתקופה בה נוהג היובל. כי לפי המוסבר ב"תורת כהנים" (פרשת בהר), וכן במסכת ערכין (דף י"ב ע"ב). התחילו ישראל למנות את שנות השמיטה והיובל, רק לאחר שנכנסו לארץ וכבשו אותה וחילקו אותה לשבטים. ארבע עשרה שנים לאחר שנכנסו ישראל ארצה וכל השבטים קיבלו את נחלתם, וכן הכיר כל אחד מבני השבט את חלקו – רק אז החלו למנות שמיטה. זאת משום שנאמר: "שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך", ודורשים על כך חז"ל: "שיהיה כל אחד מכיר חלקו". וראה רמב"ם הלכות "שמיטה ויובל" (פרק י', הלכה ב'). ומוסיף הרמב"ם שם (בהלכה ח'): "משגלה שבט ראובן ושבט גד וחצי שבט מנשה בטלו היובלות, שנאמר: 'וקראתם דרור בארץ לכל יושביה' – בשעה שכל יושביה עליה, והוא – שלא יהיו מעורבבין שבט בשבט אלא כולן יושבין כתיקונן". וממשיך הרמב"ם שם: "ובזמן שהיובל נוהג... מקבלין גר תושב". (שם הלכה ט'). נמצאנו למדים, שרק כאשר השבטים יושבים כל שבט בנחלתו, וכל אחד מישראל יודע ומכיר את חלקו, ומתקיים הפסוק – "כל יושביה עליה", היינו שכל ישראל על אדמתם – רק אז חלה ההלכה שאפשר לקבל גר-תושב. הסברא וההגיון בהלכה זו ברורים: רק כשכל הארץ מיושבת ומוחזקת במלואה על ידי ישראל, יש מקום לקבל 'גר תושב' הרוצה לחסות תחת כנפי השכינה, כי במצב כזה אין חשש שיאחז בנחלת ארץ ישראל וישתלט על אדמותיה, שכן בתקופת היובל, השלטונות הם שקובעים את מקום ישיבתו מבלי שהדבר יפגע בנחלות השבטים. (ראה להלן). כנוצר לעיל בפתחת דברינו, אפילו גרי צדק דוגמת יתרו, אין להם נחלה בתחום הנחלות של שבטי ישראל,

והם מקבלים קרקע במקום שנקבע על ידי ישראל, ממילא ברור שגם גרי תושב אינם זכאים לנחלות קבע בארץ ישראל יותר מאשר גרי צדק, וראה עוד להלן. הלכה זו – שאין מקבלים גר תושב כי אם בזמן היובל מלמדת אם כן, על מגמה ברורה, להבטיח את אחיזתו הבלעדית של עם ישראל בארצו, קיומה של הלכה זו יש בו כדי למנוע השתלטות של נכרים – אפילו יהיו אלה אנשים המקיימים שבע מצוות בני נח – על ארץ ישראל ולהיות בה גורם כלכלי או מדיני. בכך נמועת השפעה יתירה של נכרים החיים בארץ ישראל על אורח חייהם של התושבים הישראלים הקבועים בארץ.

בעל ה"חזון איש": דין גר תושב נוהג "כשכל ישראל על אדמתו ואפשר להם לעמוד בדבר"

כעין זה כותב בעל "חזון איש" (שביעית סימן כ"ד), שההלכה של 'גר תושב' נוהגת דוקא בזמן היובל, כאשר "כל ישראל על אדמתו, והן שולטין בעולם, אפשר להם לעמוד בדבר (לקבל גרי תושב ולהחיותם בארץ), אבל בזמן שאין 'כל יושביה עליה', ואין שליטת ישראל שלמה – אי אפשר להם לקבל גרים ולפרנסם". כוונת החזון איש היא בעיקר לאפשרות לפרנס גרי תושב בארץ ישראל (ולהלן עוד יידונו דבריו). אך נקודת המוצא היא אחת, ההלכה בדבר קבלת גר תושב, נאמרה לזמן בו קיימת שליטה ישראלית בארץ ישראל. רק במצב זה יכולים ישראל לקלוט אל קרבם גרי תושב מבלי להחמיר את המצב הכלכלי או הרוחני בארץ ישראל, כך מסתבר טעמה של ההלכה שרק כשכל ישראל על אדמתם הותרה קבלת גרים ותושבים.

קבלת גרים ותושבים בארץ ישראל – היתר ורשות ואינה חובה

קבלת גרים ותושבים והושבתם בארץ ישראל נראה שאינה חובה, ואין בה צד של מצוה, אלא היתר הוא שהתירה התורה להושיבם בארץ, אף הלכה זו לא נאמרה אלא אם נתמלאו כל התנאים המחייבים לקבלתם – כפי שיובא להלן.

זו לשון הרמב"ם ב"ספר המצוות" (לא תעשה נ"א): "אפילו רצה הגוי לעבור במושבותינו אין זה מותר לנו, עד שיקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, ואז יהא מותר לו לשכון, וזה נקרא "גר תושב", כוונתם (של חז"ל) בכך שהוא גר לענין שמותר להשכינו בארץ בלבד". מודגש בדברי הרמב"ם, שהיתר הוא שהתירה התורה לקבל גרי תושב, אך אין זו הלכה מחייבת ואין מצווה בדבר.

כך גם כותב הרמב"ן בענין הגרים והתושבים שהשאיר שלמה בארץ "שהיה מותר לו לקיימם" (דברים כ', סוף פסוק י'). ראה שם, שהארץ להסביר מדוע הותר לשלמה לקיימם, אך אף לדעתו אין בדבר מצווה. זוהי גם דעת בעל "ספר החינוך" (מצוה כ"ד) שכתב: "שמותרים לשכון בארצנו". וראה בעל "תפארת יעקב" על מסכת גיטין (דף מ"ו ע"א) שכתב, שתוכן האיסור "לא ישבו בארצך" הוא, שכנעני שקיבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה – "אין איסור שישב בארצנו, אבל פשיטא שאין איסור לגרשו. והרי הארץ נתונה לבני ישראל, ואטו (וכי) אם יקבלו כולם שלא לעבוד עבודה זרה ינחלו הם את הארץ ומה יעשו ישראל?" (והיכן ישבו ישראל אם הארץ מלאה נכרים). עם זאת מוסיף בעל "תפארת יעקב": "פשיטא שיש איסור להורגו (שהרי קיבל עליו שבע מצוות בני נח), אבל אין איסור לגרשו, כיון שכל הנחלה כולה לישראל נתונה". כלומר, לא רק שאין חובה לקבל גרים ותושבים בארץ, אלא אפילו אם באו ישראל ארצה ומצאו בה גרים ותושבים, מאחר שזוהי נחלת ישראל, והנכרים היושבים בה יושבים בנחלה שאינה שלהם, לפיכך הרשות ביד ישראל לגרשם מן הארץ אם ימצאו לנכון. זהו למעשה תוכן דברי הרמב"ן ב'ספר המצוות' ב'השמטות', מצוות עשה ד', שכתב ש"הארץ לא נניח אותה בידם וביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות".

דעת ראשונים: אין חובה להשאיר גרים ותושבים בעריהם והרשות ביד ישראל לגרשם

כן ראה את דברי הריטב"א (גיטין מ"ו) המביא בשם הרמב"ן, שכאשר באו הגבעונים להשלים עם ישראל "הרשות היתה ביד ישראל שלא לקבלם ולהרוג אותם", אלא משום השבועה שנשבעו להם הוא שלא הרגום, עיין שם בדבריו. ואם כן, אין חובה לקבל גר תושב והדבר נתון לשיקולם של ישראל ולהחלטתם אם לקבלם או לא. כך גם מסבירים בעלי ה"תוספות" במסכת גיטין (מ"ו ע"א), שלאחר שישראל נשבעו לגבעונים, "לא היו יכולים להרגם (שהרי יהיה בכך חילול השם שישראל מפירים את שבועתם, עיין שם בדבריהם, עם זאת) יכולים היו לגרשם מעריהם". כלומר, יכלו לקבל אותם כמי שמקבלים עליהם שבע מצוות בני נח, אך זאת בתנאי שישבו מחוץ לתחומי ארץ ישראל, כי אין חובה להשאיר את יושבי הארץ בעריהם ויכלו לגרשם.

'בעלי התוספות' – נקטו בדבריהם את הלשון "לגרשם", נראה שכוונתם לומר, שהותר לישראל לגרש את הגבעונים מן הארץ בכלל. זאת מאחר שהדיון בדבריהם הוא בפסוקים בפרשת – משפטים, שם נאמר: "וגרשתמו מפניך" (שמות כ"ג ל"א). מסתבר לומר ש'בעלי התוספות' השתמשו במכוון בלשון הפסוקים, וכך אכן דייק ב"תפארת יעקב" לגיטין מ"ו. אמנם המהרש"א מפרש שיכלו "לגרשם מעריהם לכפרים בארץ". ולא מחוצה לה, (דבריו יידונו להלן) אך גם מדברי המהרש"א ברור, שמקום מושבם של הגרים והתושבים בארץ נקבע על פי שיקולי השלטון הישראלי, ואין להם זכאות להמשיך לשבת במקום בו ישבו. ואכן נתנו ישראל את העיר גבעון לבני שבט לוי כאחת מערי הלויים למגוריהם (ראה יהושע כ"א י"ז) ומאוחר יותר נקבעה גבעון כמקום המשכן. (ראה זבחים דף קי"ב ע"ב: "משהוקם המשכן נאסרו הבמות. באו לנוב וגבעון הותרו הבמות"). מובן מאליו, שקביעת העיר גבעון כמושבם של כהנים ולוויים הקמת המשכן בעיר, והפיכתה למרכז לעבודת ה' ולעליה לרגל, חייבה שנויים והעברת אוכלוסין ממקומם. (נושא הגבעונים בכלל יידון בהרחבה להלן).

נראה בבירור מכל האמור, שעצם ההחלטה על קבלת גרים ותושבים אינה חובה ומצוה על ישראל, אלא רשות, ובידם להחליט אם לקבל נכרים ולהושיבם בארץ וכן בדבר מספרם של המתישבים. הדברים אמורים אף באשר למקום הישיבה, כלומר אם קבלו תושבים בארץ על עצמם להיות גרים ותושבים, רשאים ישראל להעבירם ממקומם למקומות אחרים בארץ או מחוצה לה.

בהקשר לכך יש להוסיף, שבאשר לקבלת גר צדק אכן מצוה, לקבלו כמובא במסכת יבמות (דף מ"ז), שאין להשהות קבלת גר צדק, וכן היא לשון הגמרא: "שהויי מצוה לא משהינן", (היינו, אין משהים את קיומה של המצווה). כך גם מביא הרשב"ץ במצוות עשה מ', שמצוה לקבל גר צדק, אך בענין גר תושב לא מצינו מקור הקובע כחובה וכמצווה לקבל ארצה גר תושב.

הרמב"ם: המצוה "עמך ישב בקרבך" אמורה בקשר לעבד שברח ארצה ולא נאמרה ביחס לגר תושב

מדברי הגמרא במסכת גיטין (דף מ"ה ע"א) נראה לכאורה, שכל עובד כוכבים שקיבל עליו שלא לעבוד ע"ז מצווה להושיבו בארץ, שנאמר: "עמך ישב בקרבך" (עיין שם בגמרא), אולם מסקנת הגמרא היא, שהמדובר הוא "בעבד שברח מחוצה לארץ לארץ (ובכך) הכתוב מדבר", היינו, רק עבד שחייב במצוות כאשר הוא כשרא, משום כך מצווים לקלוט אותו בארץ כשברח מפני אדוניו בחוץ לארץ. וכך כתב הרמב"ם בהלכות עבדים (פרק ח' הלכה י"א). כן ראה ב"ספר המצוות", שם קבע הרמב"ם את המצווה הזו כמצווה מיוחדת מכלל תרי"ג מצוות, וכלשונו שם,

(מצות לא תעשה רנ"ד): "הזהירנו מלהשיב עבד שברח מחוץ לארץ ישראל לאדוניו... והוא אומרו יתעלה לא תסגיר עבד אל אדוניו, והתבאר בגיטין (דף מ"ה), שבעבד שברח מחוץ לארץ לארץ ישראל הכתוב מדבר... ולא ישוב לעבדותו בשום פנים, (וזאת) להסתופפו במקום טהור הנבחר (ארץ ישראל) בקבוץ הנכבד" (עם ישראל). וראה שם במצות לא תעשה רנ"ה שאיסור זה הוא "לאו שלישי בהונאת העבד, שהוא יותר חלוש הנפש ושפל יותר מן הגר... אמנם הם (העבדים) קבלו התורה על עצמם והם גרי צדק". כלומר, החובה על ישראל לאפשר התישבות בארץ ישראל, אמורה אך ורק ביחס לעבד שברח מחוץ לארץ ארצה והוא מקיים מצוות כישראל, וזאת משום שהוא גר צדק, אך ביחס לגר תושב, לא נאמרה חובה כזו.

ראה 'מדרש תנאים', הדורש את הפסוק "לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך מעם אדוניו", במובן של הצלה מיד עבודה זרה שהיא כאדון לעובדיה. (ראה 'תורה שלמה' שמות כ"ג פיסקה שע"ח בביאור). המדרש מוציא את הפסוק מפשוטו. לשיטת המדרש אין הפסוק מדבר כלל בעבד ממש אלא "בעבד" מבחינה רוחנית. וראה את לשון המדרש שם: "אתה אומר, לכך בא, או "לא תסגיר עבד אל אדוניו" – כמשמעו? (היינו שהדברים אמורים בעבד ממש?) תלמוד לומר: "אשר ינצל אליך מעם אדוניו" – בגוי שניצל מעבודה זרה הכתוב מדבר, וכן הוא אומר: "הנצל כצבי מיד"... מה תקנתו? "עמך ישב בקרבך"! המדרש מסביר את מצוות התורה דווקא בקשר לחובה לקבל 'גר תושב' שברח מ"אדוניו" הרוחני היינו עבודה זרה, ושולל את המשמעות הפשוטה שמדובר בעבד שברח מאדוניו. אכן דברי המדרש מבהירים את הדיון בסוגיא בגיטין דף מ"ה. אולם למסקנה מפרשת הגמרא את הפסוק כמשמעותו הפשוטה דווקא בקשר לעבד, וכך גם הביא הרמב"ם להלכה וכן ב'ספר המצוות'. נראה שהרמב"ם ראה בדברי המדרש תנאים' דבר אגדה שאינו נוגע למעשה, ולפיכך דחה את דברי המדרש וכמסקנת הגמרא בגיטין.

המעייין בסוגיא בגיטין (מ"ה ע"א) ימצא, שהאמוראים שללו את דרך הלימוד של הדרשן ב"מדרש תנאים", ולמסקנה נדרש הפסוק על עבד שברח מחוץ לארץ ישראל ואין כוונת הפסוק כלל לגר תושב. וכלל הוא בהלכה, שבכל מקום בו הסוגיא בתלמוד בבלי חולקת על דעתו של חכם במדרש או בתלמוד הירושלמי, ההכרעה היא כשיטת התלמוד הבבלי. נראה שלפיכך נקט הרמב"ם בהלכה זו כמסקנת הסוגיא בגיטין.

דעת בעל "חזון איש" שמצוה לקבל גר תושב בארץ ישראל אינה מתיישבת עם דברי הראשונים

מכאן יש לתמוה על מה שכתב בעל "חזון איש", ש"קבלת גר תושב מצווה", והביא ראייה מן הסוגיא לעיל במסכת גיטין (דף מ"ה ע"א). בהמשך דבריו כתב: "ואפשר שכל העניים שבאומות יעלו לארץ ויקבלו עליהן גירות התושב, ונתחייב להחיותן, וכדאמר בבבא מציעא ע"א ע"א, ולפיכך בזמן שהיובל נוהג וכל ישראל על אדמתן... אפשר להן (לישראל) לעמוד בדבר" (שביעית סימן כ"ד). ונראה שדבריו נאמרו לפי האמור בתחילת הסוגיא אך לפי מסקנת הדברים בסוגיא, אין הדברים אמורים אלא בעבד שברח ארצה בלבד, וכדעת ר' אחי בר' יאשיה שם, כפי שפסק הרמב"ם כמובא לעיל.

כן יש לתמוה על מה שכתב ש"כל העניים שבאומות יעלו לארץ... ונתחייב להחיותן", ודבר תמוה הוא שישראל יצטרכו לשכן בארץ ישראל את כל העניים שבאומות ואף להחיותם ולפרנסם. כאמור, מדברי הרמב"ם ושאר הראשונים לא נראה כן, כן אין מתישבים דבריו עם המקורות המובאים לעיל פרק ב'. כמובא לעיל, אכן נאמר היתר להושיבם בארץ, אך הרשות ביד ישראל שלא לקבלם. וכבר שאל יפה בעל "תפארת יעקב": "אטו אם יקבלו כולם שלא לעבוד עבודה זרה

ינחלו הם את הארץ? ומה יעשו ישראל?" וההגיון שבדבריו מוכרח. על כל פנים שיטת הרמב"ם כאמור היא, שאין חובה להושיב בארץ גרים ותושבים, והרשות נתונה לישראל להחליט אם לקבלם, ורק באשר לעבד שברח מאדונו נצטוו ישראל להושיבו בארץ¹⁰. וראה להלן (פרק י') שכאשר באו כנענים בימי משה להתקבל לא הסכים לקבלם כגרים ותושבים והסכים לקבלם רק כעבדים וכחוטבי עצים ושואבי מים לעדה.

יש להעיר בהקשר לכך, שאף בעל ה"חזון איש" לא אמר את דבריו בדבר המצוה לקבל גר תושב, אלא בעת שהיובל נוהג, אך בזמנו זה שאין היובל נוהג דעתו ברורה היא, שאין לקבל גר תושב או נכרי ולישבו בארץ ישראל, ולדעתו עוברים בכך על איסור "לא ישבו בארצך" ועל איסור "לא תחנם" (עיין בדבריו שם). מן האמור עולה מסקנה, כי אכן הישיבה בארץ ישראל נאמרה בתורה ביחס לישראל ולגרי צדק בלבד, בענין זה קבעה התורה מצוות וגדרה גדרים. ואילו באשר לנכרים הדבר אינו אלא היתר ורשות, והדבר נתון לשיקוליהם של ישראל ולהחלטתם לפי צרכי השעה. כן קבעה התורה מגבלות המצמצמות מאד את אפשרות ישיבתם של בני נח בתחומיה של ארץ ישראל, והמגבלות השונות הופכות את ישיבתם בארץ לישיבה עראית, וראה עוד להלן.

10. בדבר הראיה שהביא בעל "חזון איש" ממסכת בבא מציעא ע"א ע"א, כמדומה שאין באותו מקום ראיה, על כל פנים לא נזכרת שם חובה להושיב גר תושב בארץ ישראל.

פרק ח

חוקת גר תושב בתחום הרוחני

התורה קובעת שורת מגבלות ותנאים מחמירים, אשר רק אם נתמלאו כולם הרשות ביד ישראל לקבל 'גר תושב' ולאפשר את ישיבתו בארץ.

הסוג הראשון של המגבלות הוא מגבלות הנוגעות לתחום הרוחני – מגבלות בעניני אמונה. סדרת המגבלות יש בה כדי להבטיח, שנוכחותו של נכרי בתחומי הארץ לא תהיה לה השפעה לרעה על קיום חיי תורה של ישראל בארץ. כן נועדו תנאי הקבלה להבטיח, ששיבת הנכרי בארץ אכן תהיה לה השפעה לטובה עליו. הקבלה בתחום הרוחני מתחלקת לארבעה סעיפים עיקריים:

א. קבלת שבע מצוות בני נח.

ב. קבלת המצוות צריכה להיות מתוך ידיעה ברורה שאלו צווים שמקורם בתורת משה.

ג. הנכרי מקבל על עצמו לא להוסיף על המצוות האמורות, ולא לחדש חג או דת חדשה.

ד. קבלה זו לפרטיה צריכה להעשות בפני דין של ישראל.

קבלת התנאים בשיטה האמורה, מאפשרת לבית הדין ולהנהגה הישראלית בארץ לוודא, שהנכרים אשר ישיבתם בארץ אושרה, אין בנוכחותם סכנה של השפעה זרה מבחוץ, ולהיפך,

מגמתם לחסות תחת כנפי השכינה ולהלוות לעם ישראל. כדברי הנביא: "ובני הנכר הנלווים על ה' לשרתו, ולאהבה את שם ה' להיות לו לעבדים", (ישעיהו נ"ו, ו').
להלן כמה מקורות להבהרת המגבלות האמורות בתחום הרוחני.

קבלת שבע מצוות בני נח

הלכה יסודית מהלכות גר תושב היא, שהנכרי מקבל עליו שבע מצוות בני נח. הרמב"ם מונה את שבע המצוות שכל בן נח מחויב בהן בהלכות מלכים (פרק ט' הלכה א'), והן: עבודה זרה, ברכת ה', שפיכות דמים, גילוי עריות, גזל, אבר מן החי, "דינים". מקור דברי הרמב"ם הם דברי הגמרא במסכת עבודה זרה (דף ס"ב ע"ב) האומרת, שגר תושב צריך לקבל עליו שבע מצוות אלו וכדעת חכמים שם. (ראה רמב"ם הלכות איסורי ביאה, פרק י"ד הלכה ז', ובהלכות מלכים פרק ח', הל' י', כן ראה רמב"ם מאכלות אסורות פרק י"א הלכה ז', ובהלכות עכו"ם פרק י' הלכה ו'). כך נפסק להלכה בטור "יורה דעה" סימן קכ"ד, וב"שולחן ערוך" שם, שגר תושב הוא מי שקבל עליו שבע מצוות בני נח, וכך נזכר הדבר בדברי רוב הראשונים והאחרונים. כאמור לעיל יש מן האחרונים שהעירו על סתירה לכאורה בדברי רש"י, שפעמים הוא קובע שגר תושב הוא מי שקבל עליו **שבע** מצוות, וכגון מה שכתב במסכת עבודה זרה (כ"ד ע"ב), שארוונה היה גר תושב "שקיבל **שבע** מצוות בני נח". מאידך גיסא כתב רש"י בכמה מקומות שגר תושב פירושו שיקבל עליו **"שלא לעבוד עכו"ם ואוכל נבלות"** (ראה פסחים כ"א ע"ב ועוד). וכבר הערנו לעיל שכך מוצאים בכמה מדברי הראשונים, שפעמים שהזכירו שבע מצוות, ופעמים שהזכירו איסור עבודה זרה בלבד. הראשונים נקטו לשון זו כדי לציין את הנקודה העקרית בקבלת שבע מצוות בני נח שהיא עזיבת עבודת האלילים. נראה כדבר פשוט שאין לדאות בכך סתירה, אלא כיון שגילו הראשונים את דעתם פעם או פעמיים בדבריהם, שגר תושב הוא זה המקבל עליו שבע מצוות, לא ראו לחזור בכל פעם על הגדרה זו במלואה, ובכגון זה אומרת הגמרא: "תנא כי רוכלא ליזיל ולחשוב"? (גיטין ל"ג. היינו, האם החכם צריך לחזור ולמנות כרוכל את דבריו, הרי הוא סומך על מה שגילה דעתו, פעם אחת ודי לחכימא), וכך אף כאן.

קבלת שבע מצוות בפני בית דין מישראל

קבלת שבע מצוות מותנית בכך שתהיה בפני שלשה מישראל. כך קובע הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ח' הלכה י'), וכלשונו שם: "והמקבל אותם (את שבע המצוות) הוא הנקרא 'גר תושב' בכל מקום, וצריך לקבל בפני שלשה חברים". כך גם כותב בעל "כסף משנה" שם, שאין מחלוקת בגמרא בענין זה של קבלת המצוות בפני שלשה. וכך גם ב"ספר החינוך" (מצוה תכ"ו). וכן כתב הריטב"א במסכת מכות (דף ט' ע"א) דבור המתחיל "אלמא", וזו לשונו: "גר תושב הוא שקיבל בבית דין ישראל לקיים שבע מצוות שנצטוו בני נח, כדאיתא ב"עבודה זרה", ובזה מותר להתישב בינינו (בארץ ישראל), ולזה נקרא "תושב". כך גם כותב הרמב"ן שם, וכך מובא 'בשולחן ערוך' יו"ד קכ"ג, ב'.

בהעדר קבלה בבית דין – אין אנו בטוחים בגר תושב

בענין קבלת המצוות בפני בית דין נאמרו טעמים שונים. לענינו נביא את דברי בעל ה"חזון איש" הכותב: "שיקבל עליו שבע מצוות, והיינו קבלה בפני בית דין של שלשה. ודעת הרמב"ם, דכיון שאין אנו מקבלים אותו לא הותר ישיבתו בארץ, אף על גב שהוא זהיר בשבע מצוות, דבלא קבלה אין אנו בטוחים בזהירותם ואין אנו בקיאים בהם". ונראית כוונתו, שהצורך בקבלת מצוות בפני

בית דין ישראל הוא, כדי להיות בטוחים, שאכן קבלת המצוות נעשתה מתוך ידיעה והכרה ברורה, ושהמקבל על עצמו שלם בלבבו עם החלטתו לקיים מצוות. וכל עוד שאין שלשה חברים מישראל הסומכים את ידם על כך, שאכן איש זה קיבל מצוות בשלמות אין מקום להתיר את ישיבתו בארץ ישראל. אכן טעם זה מוכרח, שהרי מצוות בני נח ברובן הן דבר המסור ללב, כי בענין איסור עבודה זרה אין אדם שיודע מה נעשה בלבו של הנכרי, אם מאמין באלילים רבים או באמונת היחוד? וכן בענין ברכת השם, הרי זה דבר המסור לכל איש ואין בטחון שהנכרי אינו מברך ה' בינו לבין עצמו. כך גם בענין שפיכות דמים, הרי בן נח חייב על הריגת עובר במעי אמו (ראה רמב"ם הלכות מלכים פ"ט הלכה ד') ואם כן תיתכן מציאות שאיש או אשה יפילו את פרי בטנם בלא שיש למישהו ידיעה על כך? בענין גילוי עריות הרי זה טבעם שהם נעשים בסתר, והרי האיסור מקיף משכב זכור ומשכב בהמה (ראה רמב"ם שם הלכה ה').

כך גם בענין גול, הלכה היא, שבן נח חייב אפילו על גניבת פחות משווה פרוטה, ואין זה גול הנראה וניכר לעין. מי לידינו יתקע אפוא שהנכרים המקבלים על עצמם שבע מצוות יושבים בארץ ישראל ואינם ממשיכים לעבור על שבע מצוות בני נח כמנהגם בעבר? בהכרח עלינו לומר, שרק קבלת שבע מצוות בני נח בפני בית דין של ישראל, אשר בררו את כוונותיו של גר תושב, ובחנו, שאכן כנים דבריו, רק קבלת מצוות כזו מאפשרת להחליט שיצא מחזקת עובד כוכבים והרי הוא גר תושב לכל דבר.

שבע המצוות שמקורן בתורה שניתנה בסני – קבלתן תיתכן בבית דין ישראל בלבד

תנאי נוסף הוא, שהנכרי יקבל עליו שבע מצוות מתוך הכרה, שמצוות אלה מקורן ויסודן בתורת משה, כמובא ברמב"ם הלכות מלכים (פרק ח' הלכה י"א), בהעדר תנאי זה – אין זה גר תושב. תנאי זה מחייב, שקבלת שבע המצוות תהיה בפני בית דין של ישראל דוקא, כי רק כך יש בטחון, שאכן קיבל עליו הנכרי את שבע המצוות כהלכה.

מכאן יש לתמוה על האומר, שגוי שקיבל על עצמו שבע מצוות בינו לבין עצמו הרי הוא גר תושב, (ראה "משפט המלוכה בישראל" עמ' 60), שהרי אם גר תושב חייב לקבל על עצמו מצוות בהסכמה שבלב ובתנאים מוגדרים כג"ל, כיצד יתכן לומר, שקבלת מצוות בין אדם לעצמו אף היא נותנת לו מעמד גר תושב בהלכה, ומעתה רשאי הוא לשבת בארץ ישראל והותרו לגביו כל האיסורים שנאמרו בישיבת נכרים בארץ. מאידך גיסא מבוררת היא דעת בעל "חזון איש" שכתב, שעד שלא קיבלו מצוות בפני בית דין של ישראל "אין אנו בטוחים בזהירותם ואין אנו בקיאים בהם". והרי הם בחזקת עכו"ם שיששראל מזהירים עליהם באיסור "לא ישבו בארצך" ובאיסור "לא תחנם" וכו', וישיבתם בארץ עבירה היא.

דעת רבנו ניסים: עכו"ם שלא קיבל שבע מצוות בפני שלשה – בחזקת עכו"ם

כך כותב הר"ן בתחילת מסכת עבודה זרה, בדבור המתחיל: "כל שקיבל עליו בפני שלשה חברים שלא לעבוד עבודת כוכבים" וזו לשונו: "דאף על גב דבני נח מזהירים שלא לעבוד עבודת כוכבים, (עם זאת) מפני שאינן מזהירים בכך – צריכין קבלה. ומכלל – דכל שלא קיבל חשבינן ליה כעובד עבודת כוכבים". כלומר בני נח שאינם עובדי אלילים, מוחזקים הם כעובדי כוכבים, ואין הם יוצאים מחזקתם מאליהם, וממילא, רק קבלה בפני שלשה מישראל שלא לעבוד אלילים, וכן לקיים את שאר שבע המצוות, היא שמוציאה את בן נח מחזקתו. (וראה שם בגמרא, שהתנאי של קבלת המצוות נאמר בקשר לאבודרובן שהיה מפורסם כגוי שאינו עובד כוכבים, ואף על פי כן

צריך קבלת מצוות, כיון שבני נח אינם זהירים בכך וחשודים על ע"ז. העולה מן האמור הוא, שקבלת שבע מצוות בפני בית דין של ישראל, אינה דבר צדדי או חומרה בעלמא, כי אם תנאי בסיסי שאי אפשר בלעדיו. כי כל גוי הרי הוא בחזקת עכו"ם, אלא אם כן התברר בבית דין במפורש ההיפך¹¹.

"חכמי אומות העולם" אף הם צריכים היתר בית דין לשיבתם בארץ ישראל

כאמור אחד התנאים המחייבים לקבלת גר תושב הוא, שיקבל עליו שבע מצוות שמקורן בתורת משה דווקא. להלן לשון הרמב"ם בהלכות מלכים בענין זה: "כל המקבל שבע מצוות ונוהר לעשותן, הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא. והוא, שיקבל אותם ויעשה אותן מפני שצווה בהן הקב"ה בתורה, והודיענו על ידי משה רבינו, שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת, אין זה גר תושב, ואינו מחסידי אומות העולם ולא מחכמיהם" (פרק ח' הלכה י"א).

האחרונים הרבו לדון בדברי רמב"ם אלו לאור גירסא אחרת הקיימת במשפט הסיום של דבריו, היינו, שאם הנכרי מקיים את המצוות מפני הכרע הדעת "אינו מחסידי אומות העולם אלא מחכמיהם"¹². נראה מדברי הרמב"ם אלו שיש לנכרי כזה מעמד של "חכם", ויש לומר איפוא, שמי ששומר שבע מצוות, מוכר בהלכה במעמד של "חכם אומות העולם". לדעה זו הותרה ישיבתו של חכם כזה בארץ.

אולם אין במעלה זו יתרון כל שהוא, ואין "חכמתו" של בן נח מעלה ומורידה, כיון שהרמב"ם מגדיר במפורש ואומר "אין זה גר תושב", כלומר אין היתר מן התורה לשיבתו בארץ ישראל, ואם כן גם אם קיימת גירסא כזו אינה מעלה ואינה מורידה.

כמו כן לאור האמור לעיל, שנכרי מוחזק בתור עכו"ם אלא אם כן קיבל עליו שבע מצוות בבית דין, ממילא אפילו אם נאמר שיש בהלכה מעמד של "חכם" מאומות העולם, אין זה דבר הבא ממילא ומכח עצמו, ולא יוכל כל עכו"ם 'ליטול את השם' ולומר חכם אני, ומותרת ישיבתי בארץ ישראל. לא יתכן אפוא מעמד של "חכמי אומות העולם" אשר הותרה ישיבתם בארץ ישראל וזאת מדעת עצמם, אלא אם כן עמדו תחילה בפני בית דין של ישראל.

מתנאי קבלת גר תושב: שלא יוסיף על שבע מצוות בני נח ולא יגרע מהן

ההיתר לשיבת גר תושב בארץ ישראל כרוך בתנאי נוסף והוא, שגר תושב מקבל עליו שבע מצוות בלא להוסיף ובלא לגרוע מהן אפילו מצווה אחת. כמו כן אסור לגר תושב לחדש חגים ומועדים או להמציא לו דת חדשה. ראה את דברי הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק י', הלכה ט') הכותב: "עכו"ם שעסק בתורה – חייב מיתה. לא יעסוק אלא בשבע מצוות שלהן בלבד... ואין

11. אפשר להרחיב את הדיון, להביא טעמים נוספים שנאמרו בדבר הצורך בקבלת מצוות בפני שלשה, (ראה בעלי התוספות, קידושין ס"ב ע"ב, וכן "גליוני הש"ס" לרב יוסף ענגיל עבודה זרה ס"ד ע"ב ועוד). בכך היה מתבהר יותר הצורך בקבלת מצוות כהלכה בפני שלשה, שאינה מועילה כלל אם קיבלן הנכרי בינו לבין עצמו. אך די באמור כדי להבהיר, שקבלת מצוות שלא בפני ב"ד אינה קבלה, והנכרי נשאר בחזקת עכו"ם.

12. ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך "גר תושב" הערה 11 וערך "בן נח" הערה 465. כן ראה תשובות הרמב"ם (הוצאת פרימן עמ' 370) שמקור דברי הרמב"ם בברייתא של ר' אליעזר בן יעקב.

צריך לומר אם עשה מועד לעצמו. כללו של דבר, אין מניחין אותן לחדש דת ולעשות מצוות לעצמן מדעתן, אלא או יהיה גר צדק ויקבל כל המצוות, או יעמוד בתורתו (כבן נח) ולא יוסיף ולא יגרע". מדבריו ברור, שכל בן דת מן הדתות המקובלות כיום בעולם אינו יכול להיות מוגדר כגר תושב, שהרי הדתות השונות חידשו מצוות וכן חגים ומועדים ולפיכך אסורה ישיבתו של בן דת כלשהי בארץ ישראל.

המגבלות האמורות שומרות את הנכרי היושב בארץ במסגרת הרוחנית והמוסרית המתאימה לו. ישיבתו בארץ אינה משפיעה לרעה, להפך, הוא נתון לקבלת השפעה. כן מבטיחות הלכות אלה פיקוח בית דין של ישראל והשלטונות, דבר המאפשר להחליט בכל שעה שגר התושב חזר לסורו ואינו בגדר גר תושב, ואיבד את זכותו לשבת בארץ ישראל כשאר הנכרים האסורים בישיבה. המגבלות האמורות נאמרו אמנם בקשר ליחידים, אך ההגיון שבהן מתחייב ומודגש יותר כשמדובר בקבוצות ובאומות שלמות המקבלות עליהן שבע מצוות ומעמד 'גר תושב'. ברור למשל, שאם עם כל שהוא מחדש חגים ומועדים עצמאיים משלו כשהוא יושב בארץ ישראל, הרי השפעתם של חגים כאלה גדולה. היא עשויה להשפיע על צבור רחב ועל אופיים של ערים וכפרים. כמו כן חג כזה דרכו, שהוא מגבש את אותה אומה השומרת עליו כאומה יחודית עם עצמאות משלה בארץ. מכאן ועד תביעת זכויות ועצמאות חלקית או מלאה הדרך אינה רחוקה. חג לאומי המשתרש במסורת מוליד ברבות הימים "לאום" חדש המהווה איום על שלמותה של כל מדינה. מכאן שהלכות גר תושב בתחום הרוחני אינם רק שאלה של דת ואמונה זרה, המסכנת את השלמות הרוחנית של עם ישראל היושב בארץ, אלא שבאי הקפדה על שמירתן יש כדי להצמיח "לאומים" חדשים שסופם איום על בעלותו של עם ישראל על ארצו.

פרק ט

חוקת גר תושב בתחום ה'שלום'

אחד התנאים הבסיסיים להקניית מעמד 'גר תושב' ליחידים או לצבור זוהי ההסכמה לתנאי ה'שלום' כנוכח בהלכה. 'שלום' זה ומהותו צריכים הבהרה. עיון בהלכה מעלה, כי "שלום" אין פירושו "שביתת נשק" – כמקובל לעיתים בין מדינות, כי אם הצגת תנאים מחייבים המבטיחים שלום בארץ ישראל ללא זעזועים אפשריים בעתיד. כפי שיובא להלן, תנאי בסיסי הוא – מסירת העיר ואדמותיה לשליטה ישראלית מלאה. המשך הישיבה של הגרים והתושבים בעיר שנכבשה נתון להחלטת השלטונות והרשות בידם אם יחפצו בכך להעבירם למקום אחר. וראה את דברי הרמב"ן לעיל (פרק ב') שאמנם התורה מתירה להשאיר עמים בתנאים ידועים בארץ אך על הארץ עצמה אין ויתור.

הרמב"ם: התנאי לשלום – מסירת העיר והארץ לידי ישראל

הרמב"ם ב'ספר המצוות' קובע עיקרון כללי המהווה תנאי לשלום אף בקשר לכיבוש "ערים רחוקות" מחוץ לתחומיה על ארץ ישראל. ראה מצות עשה ק"צ שם כתב: "שצונו המשפט (החוק) שנתן לנו במלחמת שאר האומות... זה, שאנחנו נצטוונו כשנלחם עמם שנבטיחם על נפשם, לבד (בתנאי) אם ישלימו עמנו ויתנו לנו הארצות... ואין שומעין להם עד שיקבלו עליהם את הכל". כלומר, אפילו בכיבוש הארצות בחוץ לארץ תנאי הכרחי הוא מסירת הארץ שנכבשה לרשותם ובעלותם של ישראל. המושג: "ישלימו עמנו" משמעותו לפי זה ויתור על העצמאות, ומסירת השליטה על הנכסים ואדמות המדינה לידי ישראל.

כך גם כותב הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ו' הלכה א', ב'), שגם במלחמת מצוה: "אם השלימו וקבלו שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהן, אין הורגין מהן נשמה... ויש למלך להתנות שיקח חצי ממונם, או (יקח) הקרקעות ויניח כל המטלטלים. או המטלטלים ויניח הקרקעות, כפי מה שיתנה". כלומר, זכותו של השלטון הישראלי ליטול את הקרקעות של האומה שנכבשה ולהעביר את האוכלוסיה לאזור הנראה בעיניו.

כן ראה מצוה 'לא תעשה' ג"ו, שם כתב: "שנשאל מאנשיה השלום קודם המלחמה.... ואם מסרו העיר בידינו – אסור להלחם בהם ולהרגם כמו שבארנו במצוה ק"צ ממצוות עשה". דבריו מבהירים זה את זה, שהתנאי לשלום הוא מסירת הארצות.

"ופתחה לך" – פירושו לדעת הרמב"ם – פתיחת שערי העיר ומסירתה כולה לידי ישראל

פרשני הרמב"ם לא ציינו מקורות לדבריו אלה, אך נראה שהדבר עולה מפשט הפסוקים הדנים במצוות המלחמה השונות. כי כך נאמר בדברים כ', י'; "כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום. והיה אם שלום תענך ופתחה לך", המילים "ופתחה לך" חסרות משמעות, שהרי נאמר בהמשך, ש"העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך". אולם נראה שהמלים – "ופתחה לך" הם תנאי בכניעה, שענינו – פתיחת שערי העיר ומסירתה לידי הכובשים. כך גם ניתן להסביר את דברי ה'ספרי' שם על פסוק זה האומר: "יכול אפילו מקצתה? תלמוד לומר: 'ופתחה לך', כולה ולא מקצתה". למאמר זה גירסאות שונות ופירושים אחדים, שאין מקומם כאן, אך נראה שלדעת הרמב"ם פירוש המאמר כך הוא: יכול שימסרו בידך רק את מקצתה של העיר? תלמוד לומר: "ופתחה לך" – כולה ולא מקצתה", היינו, שימסרו בידך את העיר כולה על כל אשר בה ולא מקצת ממנה.

"כי תצור אל עיר... לתפשה" ענינו – שלטון מלא על העיר כולה

כך גם נראה מן הפסוק בדברים (כ' י"ט) האומר: "כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפסה", התורה מציבה כאן מטרה למלחמה. יעד המלחמה צריך להיות לא כניעה גרידא, כי אם תפיסת העיר. כך עולה מלשון התרגומים שם המתרגמים: "למיכבשה", שמשמעו כיבוש לצורך ישיבה. כך גם נראה מדברי הרמב"ן שם הקובע כחובה וכמצוות עשה, להשאיר את העיר ואת מטעי העצים הסובבים אותה במתכונתם (אלא אם כן הדבר מסכן את הלוחמים), וזאת, משום שמטרת המלחמה היא השליטה בעיר והתישבות ישראל בה בתום המלחמה. ראה את פירושו שם, ואת הסיבה שנתן לאיסור להשחית את העצים בעת המלחמה: "והטעם, כי הנלחמים משחיתים בעיר וסביב הארץ, אולי יוכלו לה... ואתם לא תעשו כן להשחיתה, כי תבטחו בשם שיתן אותה בדיכום... לומר, אתה תחיה ממנו (מן העץ והצומח) אחרי שתכבוש (את) העיר." עד כאן לשונו.

כאמור קבע הרמב"ן פסוק זה כאחת ממצוות עשה שבתורה ב"ספר המצוות" סוף מצות עשה, מצוה ו': וכפי שכתב שם: "ודע, כי זו המצווה ב"עשה" ו"לא תעשה" שלה, כשנצור על עיר להלחם עליה לתפשה, שנצטוונו לחמול עליה כאשר נחמול על שלנו, אולי נכבוש אותה". ברור איפוא מדברי הרמב"ן, שאם העיר פותחת את שעריה הרי היא "שלנו" – כלשונו, והיא עוברת לשליטתם של ישראל כנ"ל.

לאור האמור המושג "שלום" משמעותו – ביטול עצמאות העיר ותושביה, וקבלת מרות מלאה של השלטון הישראלי במיסים ובחובות שיוטלו על התושבים, וכן ציות לחוקת 'גר תושב' שבתורה. זוהי למעשה השלמה עם הכיבוש תוך הקפדה על שקט ושלוה מוחלטים. הפרתו של "שלום" במובן זה – משמעותו למעשה ביטול המעמד של 'גר תושב' על כל המשתמע מכך.

עיר שלא נמסרה לבעלותם של ישראל – אין חלה עליה קדושת ארץ ישראל לענין המצוות

נראה, שהרמב"ם למד את התנאי של מסירת הארץ והעמדתה לרשות ישראל גם מדברי ה'ספרי' בפרשת "עקב", שם נאמר: "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה" (דברים י"א כ"ד). דורשים חז"ל שם: "אמר להם (הקב"ה): כל מקום שתכבשו חוץ מן המקומות האלו (ארץ

ישראל) **הרי הוא שלכם**". כן מוסיף ה'ספרי' בהמשך, שה"מצוות נוהגות שם". והמקום שנכבש מקבל דין ארץ ישראל (עיין שם, וברמב"ם הלכות תרומות פרק א' הלכה ב', ופרק ה' מהלכות מלכים הלכה ו'). נראה מדברי ה'ספרי' שכל עוד הנכרים יושבים בעריהם ותופסים באדמותיהם, והם ממשיכים להיות הבעלים והאדונים בארצם, אין המקום מתקדש בקדושת המצוות שהרי זוהי ארצם, ולא חלה עליה ההגדרה של "כיבוש רבים" ואינה מתקדשת לענין המצוות התלויות בארץ, שהרי חוץ לארץ היא זו. מדברי ה'ספרי' נראה שהארץ שנכבשה מתקדשת, רק כאשר נמסרה כולה לידי ישראל והיא בבעלותם ואפשר לקרוא עליה את הפסוק "לכם יהיה", רק אז נקרא שהיא נכבשה ב'כיבוש רבים' ונתקדשה לענין המצוות. (וראה הלכות תרומות פרק א הלכה י', ש"עכו"ם שקנה קרקע בארץ ישראל לא הפקיע אותה מן המצוות", אך זאת דווקא בארץ ישראל, כיון שכבר היתה בקדושתה ואין ביכולתו להפקיע את הקדושה, אך עיר שנכבשה בחוץ לארץ, נוכחות הנכרים בה ובעלותם עליה מפקיעה את הקדושה, אלא אם כן מסרו את העיר ואדמותיה לבעלות ישראל, ולא כאן המקום להאריך).

פרק י

חוקת גר תושב בתחום המס והשעבוד

בהמשך לאמור לעיל בדבר מסירת הארץ לשלטון ישראל, מזכירה התורה שני תנאים נוספים אשר חובה על הנכבשים לקבל על עצמם, והם: **מיסים ושעבוד**. כך היא לשון הפסוק: "והיה אם שלום תענג ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך". התרגומים מתרגמים שם: "למסקי מיסין ויפלחונכון", כלומר שיהיו מעלי מיסים ויעבדו אתכם.

'מס' עניינו – תשלום כספי ועבודות המלוכה. 'שעבוד' עניינו – שיהיו כבושים ולא ירימו ראש

ה'ספרי' מביא שני תנאים אלה כתנאים מחייבים, וכלשון הספרי שם: "אמרו מקבלים עלינו מיסים ולא שעבוד, שעבוד ולא מיסים – אין שומעין להם, עד שיקבלו עליהם זו זו". בענין המיסים כותב הרמב"ם ב"ספר המצוות" (מצוה ק"צ): "נצטוונו כשנלחם עמהם שנבטיחם על נפשם, לבד (בתנאי) אם ישרימו איתנו... ונחייבם לתת לנו מיסים, והוא, שיתנו דבר ידוע בכל שנה לפי מה שיגזור המלך שיהיה בעת ההיא". כוונת הרמב"ם לתשלום כספי קבוע כמקובל, לצרכי הממלכה. בענין השעבוד מסביר שם הרמב"ם: "שיהיו תחת ממשלתו (של המלך), משפילים עצמם ומקטינים, והוא ענין השעבוד. ואם לא ישרימו איתנו נצטוונו להרוג כל זכר" וכו'. השעבוד לדברי הרמב"ם משמעותו ויתור על ממשל עצמי וקבלת עול הממשלה הישראלית.

כך גם פסק הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ו' הלכה א': "קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות, או שקבלו העבדות ולא קבלו המס – אין שומעין להן עד שיקבלו שניהם, והעבדות שיקבלו עליהם הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה, ולא ירימו ראש בישראל, אלא יהיו כבושים תחת ידם ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם, והמס שיקבלו, שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם ובממונם כגון בנין החומות וחוק המצודות ובנין ארמון המלך וכיוצא בו. שנאמר: "זוה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו, ואת המלוא, ואת חומת ירושלים, ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה. כל העם הנותר מן האמורי – ויעלם שלמה למס עובד" וכו', וראה להלן הרחבת ההסבר בדברי רמב"ם אלו.

הפרת מרות המלך בענין המס והשעבוד דינה מיתה בין לישראל ובין לנכרים.

המושגים 'מס' ו'שעבוד' מוסברים על ידי הרמב"ם באותה משמעות אף לגבי שלטון המלך והטלת מרותו על כל אדם מישראל.

יש להבחין עם זאת, כי בעוד אשר לשלטון המלך בעם ישראל ענין הטלת המס והשעבוד רשות היא בידו, הרי ביחס לנכרים בארץ ישראל הטלת מס ושעבוד היא חובה.

ראה מה שכתב הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ד' הלכה א'): "רשות יש למלך ליתן מס על העם (עם ישראל), לצרכיו או לצורך המלחמות... שיש לו לגזור, שכל מי שיגנוב המכס ילקח ממונו או יהרג, שנאמר: 'ואתם תהיו לו לעבדים', ולהלן הוא אומר (בכיבוש עיר של נכרים): 'יהיו לך למס ועבדוך', מכאן שנותן מס וקוצב מכס, ודיניו בכל אלו הדברים וכיוצא בהן – דין, שכל האמור בפרשת מלך – מלך זוכה בו". כלומר, לדעת הרמב"ם כל מה שנאמר בענין השליטה בנכרים בענין המס והשעבוד כחובה, נאמר בישראל כרשות, בהתאם לכך אם גזר המלך גזרה והטיל מס על ישראל ביכולתו להחרים את רכושו של אדם ואף להרגו, אולם באשר לנכרים הכבושים תחת ידו הטלת המס והשעבוד הרי הם חובה וכפי שיבואר להלן.

הרמב"ם משוה בין המושג 'עבדות' שנאמר בנכרים שענינו הטלת מיסים והטלת מרות, לבין המושג 'עבדים' שנאמר בישראל. נראה שגזרה שווה זו בין המושג "ועבדוך" האמור בנכרים, למושג "לעבדים" שנאמר בישראל לימוד זה לקוח ממדרש חז"ל, כי הלימוד הוא בעל משמעות מרחיקת לכת, והרמב"ם לא היה דן גזרה שווה בעלת משמעות כה רבה מדעת עצמו. על כל פנים למדנו, שהמילים "למס ועבדוך" שנאמרו בנכרים, ענינם, מיסים ושעבוד ומיתה למי שעובר על צו המלך או ממאן לקבלו.

הרמב"ן: 'מס' ענינו – עבודות המלוכה, 'שעבוד' ענינו – עבודות יחיד בתשלום

כך גם כותב הרמב"ן בפירושו לתורה (דברים כ', י"א) ואלו דבריו על הפסוק "למס ועבדוך": "עד שיקבלו עליהם מיסים ושעבוד – לשון רבינו שלמה (רש"י)... וענין המסים – שיעלה עליהם מלך ישראל או הסנהדרין מס, לבנות בית למלך וערי המסכנות אשר לו, וכן לבנין בית ה'. והשעבוד הוא שיוכל כל איש מישראל ליקח מהם לחטוב מהם עציו ולשאוב מימיו ונותן לו שכר הראוי. וזה טעם 'למס עובד' הכתוב בשלמה, שקבלו עליהם מיסים ועבדות כדין התורה".

בהמשך שם מסביר הרמב"ן, שחטאם של הנשיאים בכריתת הברית עם הגבעונים היה בפרט זה של תנאי הברית, "מפני שהיה עליהם לקבל מיסים ושעבוד כמו שאמרנו, והם כרתו עמהם ברית להיות שווים להם". בסופו של דבר, אכן קיימו הנשיאים בהם את חוק התורה, שיהיו "למס ועבדוך" וכדברי הרמב"ן: "שיהיו 'חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמזבח ה'". והוא ה'מס' וה'שעבוד' כמו שפירשנו". הרמב"ן לומד מן המילים "לעדה ולמזבח" שהשעבוד הוא לא רק

לצרכים הכלליים של הממלכה וכגון עבודות הנדרשות למלך ולמקדש, אלא גם לצרכי העדה, וכדבריו, ש"כל איש מישראל" יוכל לחייב אותם לעבוד אצלו תמורת תשלום הולם.

מקור דברי הרמב"ן – בדברי חז"ל בתלמוד

הרמב"ן אינו מציין את המקור ממנו לקח את פירושו, ודבריו נראים כפירוש עצמי משלו, אולם הגמרא ביבמות (דף ע"ט ע"ב) קובעת כדברי הרמב"ן, ומסבירה שהנתינים מבני הגבעונים נחלקו לשני חלקים כדבריו: חלק אחד הוקצה לצרכי כל יחיד מישראל וחלק שני הוקצה לצרכי המקדש. לפי המבואר בגמרא חלוקה זו תפסה כל ימי בית ראשון ושני, וכשבקשו בימי רבי להתירם לבא בקהל ולהתיר חיתון עם הגבעונים, אמר רבי: "חלקנו – נתיר, חלק מזבח – מי יתיר?" (עיין שם בגמרא). הרמב"ן מתכוון איפוא לעובדות כפי שנמסרו בדברי חז"ל בתלמוד. כן ראה בירושלמי קידושין פרק ד' הלכה א' וכן סנהדרין שם (פרק י' הלכה ז') דיון רחב בענין הגבעונים. חלק מהם נקבע כחוטבי עצים ושואבי מים לצרכי העדה, וחלק הועמד לרשות בית המקדש. כן ראה שם בגמרא, שאף לעתיד לבא עתידים הגבעונים להמשיך בתפקיד שהוטל עליהם על ידי יהושע וכן שיאסרו לבא בקהל אף בעתיד.

בעל "ספר החינוך": 'מס' – למלכנו, 'כבושים' – תחת ידיו

אף מדברי בעל "ספר החינוך" (מצוה תקכ"ז) נראה, שהנכבשים בארץ ישראל משתעבדים לצורך הקהל, שכתב: "שנבטיח אותם שלא נהרגם אם ישלימו עמנו ויהיו לנו לעבדים. כלומר, מעלים מס למלכנו, וכבושים תחת ידיו". ומשמעות דבריו נראית כדברי הרמב"ן הנ"ל, שה'שעבוד' ענינו עבודה לצרכי המלך וכן לצרכיו הפרטיים של כל אדם מישראל. בעל "ספר החינוך" אמנם אינו מציין שיש לשלם לגר תושב תמורת עבודתו, אך מהמשך דבריו נראה, שאדם פרטי הלוקח גר תושב לעבודה, צריך לתת תמורה עבור העבודה, כי בהמשך כתב, "שיש בדבר הזה (היינו קבלת גרים ותושבים בתנאים אלה) תועלת לנו, להיות למלכנו עבדים, ויעבדוהו להעלות לו מס תמיד, ולעשות מלאכותיו אם יצטרך מבלי שיוציא בהם הוצאה של כלום". נראה מלשוננו, שדוקא באשר לעבודת המלך אין הגרים והתושבים מקבלים תמורה, אך גר תושב העובד אצל אדם פרטי מישראל מקבל שכר על עבודתו.

הטלת 'מס' ו'שעבוד' – חובה על ישראל, אי הטלתם – עבירה

מדברי חז"ל נראה, כי תנאים אלה הם תנאים מחייבים, כלומר, חובה היא על ישראל להתנות תנאים אלה ולכוף אותם על הגרים והתושבים בארץ ישראל. כך מובא ב"ספרי" על הפסוק בדברים (כ', י"ח); "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם אשר עשו לאלהיהם וחתאתם לה' אלקיכם". ודורש ה'ספרי': "אם לא עשיתם כל האמור בענין – נקראים: 'חטאים לה'". היינו, אי הטלת תנאים אלה כחובה יש בה חטא ועבירה.

בפסוק מובא ההסבר לכך, מדוע יש לכפות תנאים אלה על הנכרים אשר בארץ, וזאת בדברי הפסוק: "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם". כלומר, רק בתנאים של שעבוד כנ"ל, נמנעת השפעה שלילית כל שהיא מצד הנכרים אשר בארץ. אך אם לא יעלו מיסים, ויהיו חופשיים לנהל את חייהם כעם עצמאי בארץ, קיימת סכנה מבחינה רוחנית, היינו שיחטיאו את ישראל, וכן סכנה לעצם הקיום, כיון ששחרור ממיסים ושעבוד, וחופש יתר מעמיד בסכנה את בטחון המדינה.

דעת הרמב"ם: נכרים שאינם מקבלים חובת מס ושעבוד – נהרגים

מדברי הרמב"ם נראה, שאם הגרים ותושבים אינם מקבלים את תנאי ה'מס' וה'שעבוד' חובה להרגם. שכך כתב הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ו' הלכה ב') בענין הברית עם הגבעונים: "ולמה קשה היה הדבר לנשיאים וראו שראוי להכותם לפי חרב? ... – מפני שכרתו להם ברית, והרי הוא אומר: 'לא תכרות להם ברית'". ומוסיף הרמב"ם: "אלא היה דינם שיהיו למס עבדים". נראה מלשונו (שכתב "שראוי להכותם לפי חרב") שפירש כדברי הרמב"ן לעיל, וכוונתו לומר, שכיון שבהסכם עם הגבעונים לא קיבלו אלו על עצמם 'מס' ו'עבדות' כדין גרים ותושבים, לא נשלמו תנאי הברית, ולפיכך דינם היה שיהרגו.

"מנחת חינוך": נכרים שאינם מקבלים עליהם תנאי אחד – עושין עמהם מלחמה

כך גם כותב בעל "מנחת חינוך" (מצוות תקכ"ז): "ואם מקבלין (את תנאי השלום) ורוצים להשלים, צריכים לקבל עליהם שבע מצוות, וגם שיהיו למס ועבדים. ואיזהו 'מס'? שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם ובממונם, ו'עבדים' – שלא ירימו ראשם בישראל, עיין ברמב"ם, ואם לא ירצו לקבל עליהם כל זה, אפילו אינם רוצים לקבל דבר אחד מהם, (היינו) שאינם רוצים לקבל עליהם, או שבע מצוות, או מס, או עבדים, לא מהני (אינו מועיל), והוה כמו שלא השלימו כלל. ואם קיבלו עליהם כל השלשה הדברים הנ"ל – אין הורגים מהם שוב נפש... אך אם אינם רוצים לקבל אפילו דבר אחד מכל הנ"ל – עושין עמם מלחמה".

אי הטלת מס ושעבוד על הנכרים מהוה עבירה על האיסור 'לא תכרות עמהם ברית'

יתר על כן, במצוה צ"ג מסביר בעל "מנחת חינוך" את דעת הרמב"ם, שויתור על התנאי של 'מס' או 'עבדות', מהווה עבירה על האיסור שבתורה – "לא תכרות להם ברית". אלו דבריו שם: "ישם (בהלכות מלכים) כתב (הרמב"ם) דלא מהני (מועיל) קבלת שבע מצוות לבד, רק צריכים שיקבלו גם כן עליהם העבדות והמס". וכך במסקנת דבריו שם, כתב על דברי הרמב"ם בענין הגבעונים: "מבואר, אף שקבלו עליהם מצוות, כמבואר בקרא (בפסוקים) דבאו לשם ה' אלקי ישראל, מכל מקום עובר על (איסור) כריתות הברית, ומצוה להרגם¹³ בלא קבלת שעבוד ומס, ועוברים בלאו הזה". כלומר, הטלת מס ושעבוד על הנכרים בארץ ישראל, אינה דבר נתון לבחירה, ואין הרשות בידי ישראל להחליט על פטור ממיסים ושחרור משעבוד, אלא חובתם להטיל מס ושעבוד כנ"ל, שאם לא כן הרי הם עוברים על איסור 'לאו' שבתורה.

הרמב"ן ה'מס' וה'שעבוד' חובה

להלן לשון הרמב"ן בחידושו למסכת גיטין (דף מ"ז ע"א): "ואם תאמר: אם כן, למה היו רוצים להרגן (את הגבעונים)? ותידוץ קושיא זו... כיון שלא קיבלו עליהן (הגבעונים) מיסים ושעבוד, אלא ברית (בלבד) כרתו עמהן – אין זו השלמה (ולכן רצו להרגם). ומכל מקום הרשות בידם

13. כך גם עולה מלשון "ספר החינוך" מצוה תקכ"ז, הכותב: "ובהמיתנו אותם לא יהיה בדבר תועלת לנו, אחר שהם רוצים לעמוד כבושים תחתינו". משתמע בבירור מדבריו, שההיתר להשאיר אותם בחיים מותנה בנכונותם "לעמוד כבושים תחתינו" עיין שם.

לקיימם, כיון שקיבלו עליהן שלא לעבוד עבודה זרה". נראה לכאורה מלשון הרמב"ן שהרשות ביד ישראל להשאיר גרים ותושבים בחיים למרות שלא קיבלו עליהם את תנאי המס והשעבוד. אולם מפירוש הרמב"ן לתורה – כמובא לעיל – ברור, שכוונתו לומר, שאכן הרשות ביד ישראל לקיימן בחיים, אך במקרה זה יש לכופ עליהם 'מס' ו'שעבוד' כדין גרים ותושבים. ראה את פירוש הרמב"ן לדברים (כ', י"א) שכתב: "ולפיכך קילל אותם (את הגבעונים) יהושע, ואמר: 'ועתה ארורים אתם'... ועשה להם (יהושע) **כמשפט הראוי לעשות בהם**, לקיים מה שנאמר: 'למס ועבדוך'... והוא ה'מס' וה'שעבוד' כמו שפירשנו". וכוונתו לומר, שההיתר שניתן לישראל להחיות את הגבעונים למרות ערמתם היה מותנה בכך שישראל יכפו עליהם 'מס' ו'שעבוד', ורק כאשר התקיים בהם "המשפט הראוי" להם היו ישראל רשאים להחיותם, ובהיעדר תנאי זה "אין זו השלמה" – כלשון הרמב"ן – והיו חייבים להרגם.

חלוקת התפקידים בימי שלמה: הנכרים – חוצנים בה, ישראלים – שרים ושלישים

דעת הרמב"ם – כאמור – היא, שיש לחייב את הגרים והתושבים בארץ ישראל במסים ובשעבוד, אולם פרשני הרמב"ם לא הביאו מקור לדבריו, מנין למד שיש לשעבדם, וכן יש לשאול באשר לדבריו "שלא ירימו ראש בישראל".

נראה שמקור דבריו הם דברי הגמרא במסכת יבמות (דף ע"ט ע"א), הדנה באותם מאה וחמישים אלף גרים שנתווספו בימי דוד. הגמרא מביאה את הפסוק האומר: "ויהי לשלמה שבעים אלף נושא סבל ושמונים אלף חוצב בהר" (מלכים – א' ה'), וביחד: מאה וחמישים אלף עבדים. שואלת על כך הגמרא: "ודילמא ישראל הוו"? (ואולי עובדים ישראלים הם?). ומשיבה הגמרא: "לא סלקא דעתך? דכתיב: 'ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד'!" כלומר, איך עלה על דעתך ששלמה הפך את ישראל לעבדים, הרי כתוב במפורש שלא עשה מהם עבדים: "כי הם אנשי המלחמה, ועבדיו, ושריו, ושלישיו, ושרי רכבו" וכו' – כמובא בהמשך הפסוקים. ממשיכה הגמרא ושואלת: "ודלמא רונגר בעלמא"? כלומר, אולי היו הגרים שכירי יום? (ראה שם את גרסת הגמרא, ודברי הפרשנים), ותשובת הגמרא: "אלא מהכא: 'ויספר שלמה כל האנשים הגרים אשר בארץ ישראל... וימצאו מאה וחמישים אלף... ויעש מהם שבעים אלף סבל ושמונים אלף חוצב בהר'" (דברי הימים ב', ב'). כלומר, הסבלים והחוצבים באו מבין הנכרים שבארץ ישראל, ואילו מבני ישראל נתמנו לתפקידי ניהול ופיקוח. נמצא, שהפסוקים הדנים בעבודות הממלכה של שלמה, מגדירים למעשה את חלוקת התפקידים אשר נקבעה בתורה בענין חלקם ומעמדם של הנכרים בעבודות אלה.

רד"ק: בני האמורי נותרו בארץ בתנאי שלא יעבדו עבודה זרה ושהיו למס

כך גם מסביר רד"ק בדברי הימים שם: "ואפשר שהגרים האלה הם 'העם הנותר מהאמורי והחיתי'... כי אותם העלה שלמה למס עד היום לעשות לו מלאכתו והערים אשר בנה. וקראם (הפסוק) 'גרים', לפי שלא היו עובדי עבודה זרה, כי לא היו מניחים לעבוד עבודה זרה בימי דוד ובימי שלמה שהיתה יד ישראל תקיפה. **ובתנאי זה הניחום לשבת בארץ**, ועשה מהם דוד ושלמה חוצבים וסבלים ועושי מלאכתו". לדברי רד"ק היו אלה גרים ותושבים ולא גרי צדק.

מעתה מובן מדוע האריך הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק י' הלכה א') והביא כראיה לדבריו תמצית מתוך **שמונה פסוקים מספר מלכים** להסברת המושגים 'מס' ו'עבדות'. (מלכים א' ט' ט"ו): "וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת

ירושלים" ... (ושם ט י"ט): "ואת כל ערי המסכנות אשר היו לשלמה" ... (ושם כ'): "כל העם הנותר מן האמורי" ... (ושם כ"א): "ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה". (ושם כ"ב): "מבני ישראל לא נתן שלמה עבד, כי הם אנשי המלחמה ועבדיו ושריו ושלישיו ושרי רכבו ופרשיו". אריכות זו בציטוט עיקרי הפסוקים הנוגעים לענין מלמדת, כי אכן רצה הרמב"ם להשמיע את האמור, היינו, שהתנאי להשארותם של נכרים בארץ זוהי קבלת המס והעבדות, ונכונות לעמוד לשרות המלך וצרכי המדינה, ואילו באשר לישראלים הם מופקדים על הניהול ולהם נמסרים תפקידי שליטה.

גר תושב ענינו: 'יד ישראל שולטת עליו'

ראוי להעיר עם זאת, שהשליטה בגרים ותושבים אמורה לא רק במקרה שאומה שלמה מוכנה לקבל על עצמה את עולם של ישראל ואת שליטתם, אלא אף באשר לכל יחיד היושב בארץ ישראל.

ראה מסכת פסחים (דף ה' ע"ב) שם נאמר, ש"נכרי שכיבשתו ושרוי עמך בחצר" החמץ של אותו נכרי אין עוברים עליו באיסור 'בל יראה ובל ימצא'. ומסביר הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (פרק ד' הלכה ב'), שאפילו היה חמצו של אותו נכרי בביתו של אדם מישראל, ואותו נכרי גר באותו בית והוא במעמד "גר תושב שיד ישראל שולטת עליו", – אין עוברים על חמצו באיסור 'בל יראה ובל ימצא'. כלומר, סתם גר תושב בין אם הוא יחיד או צבור ענינו הוא, ש"יד ישראל שולטת עליו". בהעדר תנאי זה אינו בגדר 'גר תושב'.

קביעת הבדלי מעמדות בין ישראלים לגרים ותושבים מטרתו – מלוי היעוד של ממלכת כהנים בארץ ישראל

הצורך בקביעת מעמדות – מעמד של שולטים לעומת מעמד של נשלטים, לא בא להשפיל ולבזות את גרי התושב כמטרה לשמה, כוונת הבדלי מעמדות זו באה להבטיח, שהשלטון בארץ ינוהל כולו בידי ישראלים על פי האמור בתורה. ברור הדבר שכניסתם של זרים לעמדות גבוהות בכלכלה, בצבא ובממשל, יכולה להפוך את הקערה על פיה ולקעקע את יסודת השלטון, וממילא לשים לאל את היעוד הקבוע בתורה לעם ישראל כממלכת כהנים וגוי קדוש בארץ ישראל. מכאן הדגש על כך שגרי התושב יהיו "נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל" (רמב"ם הלכות מלכים י"א). נראה שהרמב"ם רומז בסגנון דבריו לאמור בקללה (דברים כ"ח מ"ג מ"ד): "הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואתה תרד מטה מטה... הוא יהיה לראש ואתה תהיה לזנב". וראה שם בתרגום יונתן: "הוא יהוי שליט, ואתון תהוון הדיוטיין" היינו בעת הקללה המצב הפוך, – הגר הופך ל"ראש" ול"שליט", וישראל הופכים ל"זנב ול"הדיוטות". יש ללמוד מכאן איפוא לגבי הסדר שיש לנהוג לפיו בעת ברכה כשישראל נוהגים על פי האמור בתורה. זה גם מה שכותב הרמב"ם בהמשך: "אלא יהיו (גרי התושב) כבושים תחת ידם (של ישראל) ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם". כלומר, הצווי הוא, למנוע מגרי התושב תפיסת עמדות בשלטון¹⁴.

14. מן הראוי לציין בהקשר לכך, כי סכנה כזו מרחפת על כל שלטון בכל מדינה בעולם, משעה שבני מיעוטים מגיעים לעמדות בכירות בצבא ובממשלה קיימת סכנה להמשך קיום המדינה לשמירת אופיה המיוחד. כך עלה בגורל קיסרות רומא האדירה, שמשעה שתפסו בה הגאלים והברברים עמדות כח בצבא ובשלטון, נטלו הם את השלטון לידם ובכך גרמו למעשה להתפוררותה של הקיסרות. כך כבשו הממלוכים את השלטון במצרים וכך במדינות רבות אחרות.

כך גם מגדיר הרמב"ם בקצרה ב"ספר המצוות" את ענין השעבוד (מצות עשה ק"צ): **"שיהיו תחת ממשלתו** (של המלך) משפילים עצמם ומקטינים, והוא ענין השעבוד".
אף לדעת הרמב"ן המובאת לעיל, שהשעבוד ענינו מעמד של חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמשכן ה', אין הכוונה להשפלה לשמה, אלא ענינה, יצירת הבדל ברור אשר ימנע כל אפשרות של חדירה לעמדות מפתח, דבר שיש בו כדי לשנות את אופיה של הארץ ואורח החיים של תושביה.

נכרים שבאו להשלים בימי משה ומעמדם

עיון בדברי חז"ל והפרשנים מעלה, כי שאלת הגרים ותושבים העסיקה את עם ישראל כבר בראשית ימי הכיבוש הראשונים. כפי שיבואר להלן באו כנענים בימי משה להתקבל כגרים ותושבים, משה קיבלם בתנאי שיקבלו עליהם מעמד של עבדים, וכחוטבי עצים ושואבי מים לעדה.

דאה דברים (כ"ט, ט', י') שם נאמר: "אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלקיכם... טפכם נשיכם וגרך אשר בקרב מחניך **מחוטב עציך עד שואב מימך**". הכתוב מבדיל בין הגרים שבקרב מחנה ישראל לבין חוטבי העצים ושואבי המים. התרגומים מתרגמים שם: "מקטועי קיסיכון עד מלואי מימיכי". ופירוש הדברים: מכורתי גזרי עצים עד ממלאי המים, ומסביר רש"י שם: "מלמד שבאו כנענים להתגייר בימי משה כדרך שבאו בימי יהושע... ונתנם משה חוטבי עצים ושואבי מים". כך גם כותב הרמב"ן שם: "ורבותינו אמרו, שבאו קצת כנענים בימי משה כדרך שבאו בימי יהושע, ונתנם חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמשכן ד', ואין הכוונה לומר שרימו (הכנענים) אותו, אבל באו אליו להשלים עמו, כי כן המשפט כאשר ביארנו (דברים כ' י"א, וממשיך הרמב"ן). כך מצאתי במדרש תנחומא: 'ללמדך שבאו אצל משה ולא קבלם', כלומר, שלא יכלו (הכנענים) לרמותו לכרות להם ברית (כבימי יהושע), אבל עשאו מיד חוטבי עצים ושואבי מים".
כך גם מובא ב"ילקוט שמעוני" שם האומר: "מחוטב עציך, מלמד שבאו גבעונים בימי משה ולא קיבלך".

משה לא קיבל גרים ותושבים כי אם עבדים חוטבי עצים ושואבי מים

כאן יש לשאול, הרי משה פונה אל חוטבי העצים ושואבי המים הנמצאים במחנה ישראל, ואם כן קבל גרים ותושבים, מהי אם כן כוונת חז"ל באמרם ש"משה לא קיבלך"? הרמב"ן אמנם שואל שאלה זו אך תשובתו אינה מחוורת די צרכה.

ונראה, שהכנענים (או הגבעונים לפי גרסת "ילקוט שמעוני"), רצו להתקבל כגרים ותושבים המקיימים שבע מצוות בני נח בלבד, אולם משה לא הסכים לכך. מאידך גיסא גם לא רצה לגייר אותם באופן מלא, וכפי שמוכח מלשון הפסוק המבדיל בין "גרך" לבין "חוטב עציך", משמע שמדובר בשני סוגי אנשים. יש לומר אפוא שקיבל אותם משה במעמד נמוך משל גרים, היינו לעבדים חוטבי עצים.

כך עולה מדברי הגמרא ביבמות (דף מ"ט ע"א) האומרת: "משה גזר עליהם דכתיב: 'מחוטב עציך עד שואב מימך'", ומפרש רש"י שם, שחוטבי העצים אינם נחשבים על ישראל, ואף אינם נימנים על הגרים "אלא עבדים, ועבדים פסולים (לחיתון) נינהו" (ראה שם דבור המתחיל "מחוטב עציך").

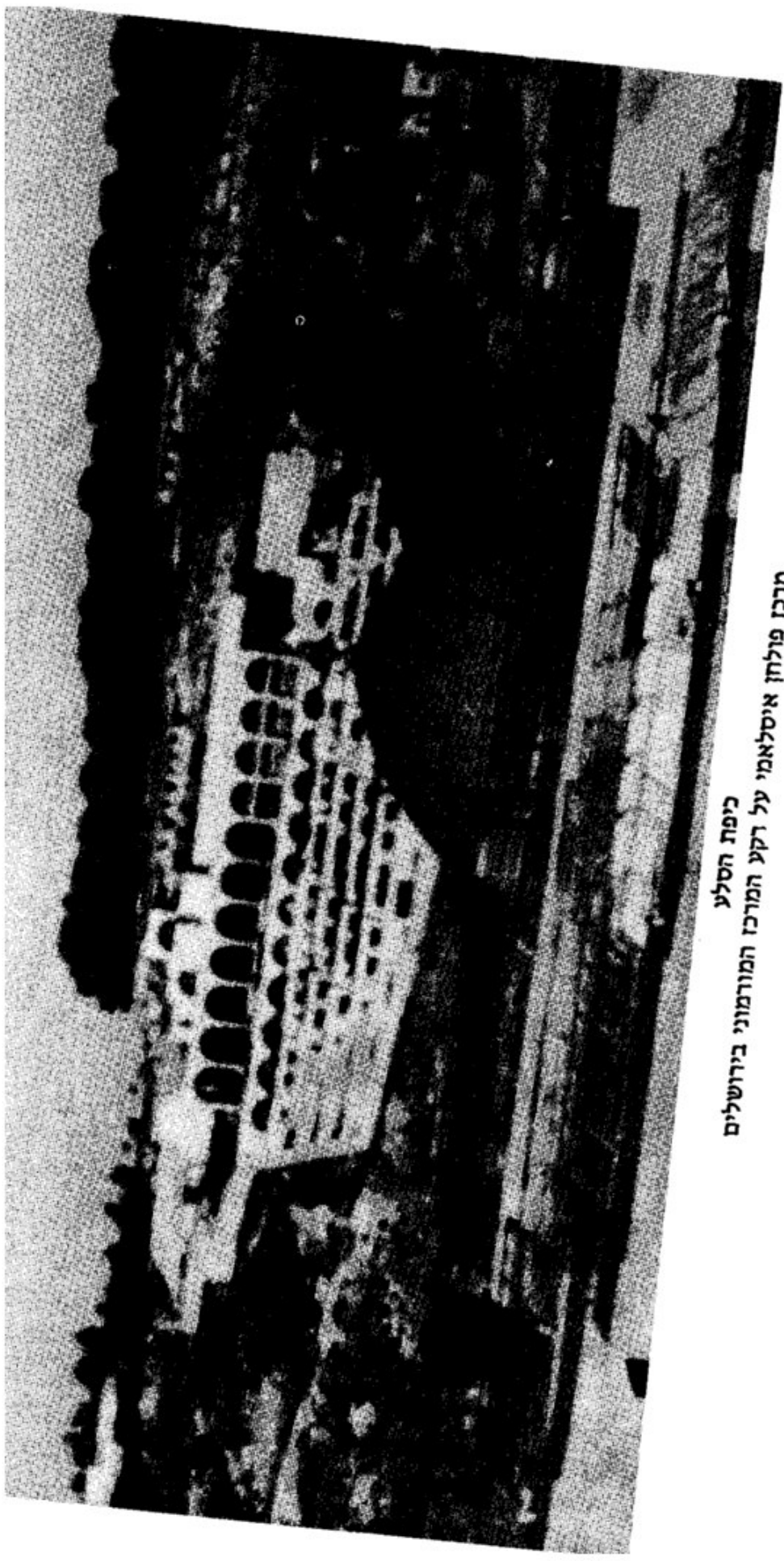
לאור האמור נראה, שהכנענים שבאו להשלים בימי משה התקבלו למחנה ישראל כעבדים (המקיימים מצוות כאשה), וזוהי כוונת חז"ל ש"משה לא קיבלך", כלומר, משה לא קיבל אותם בהתאם לבקשתם ולציפיות שלהם. להיות במעמד גרים ותושבים, ואף לא כגרי צדק אלא כעבדים לכל דבר. (וראה בדברי 'בעלי התוספות' ביבמות דף ע"ט, דבור המתחיל "ונתנינם").

מדברי חז"ל מוכח שקבלת גר תושב אינה מצווה אלא היתר ורשות

מן האמור עולה, שמשה לא רצה להשתמש בהיתר של קבלת גרים ותושבים, למרות שהדבר מותר בהלכה, ולהיפך הוא אשר קבע את מעמדם של הכנענים שבאו להתקבל בדורו במעמד של חוטבי עצים ושואבי מים וכעבדים לעדה.

מדברי חז"ל אלה עולה שלא כדעת ה"חזון איש" המובאת לעיל, הסובר שמצווה לקבל גרים ותושבים. לשיטתו יש לתמוה על משה ש"לא קיבלן", האם נאמר שעבר חלילה על מצווה שבתורה? בהכרח אפוא לומר כנ"ל, שקבלת גר תושב בארץ ישראל אינה אלא 'היתר' ו'רשות', ולהיפך, לימד משה לדורות שלא להשתמש בהיתר זה ביד רחבה כי אם במקום שהדבר מתבקש והכרחי.

כן ראה בירושלמי קידושין (פרק ד' הלכה א'), ובסנהדרין (פרק י' הלכה ז') שם נאמר, שאף באשר לגבעונים כאשר ראה דוד שאין בהם מידות טובות כישראל, היינו, בישנים, רחמנים, גומלי חסדים – הרחיק אותם שלא יבואו בקהל למרות שהיו מקיימים מצוות כישראל. ומוסיף הירושלמי ש"אף עזרא בא וריחקן, ואף לעתיד לבא הקב"ה מרחיקן", עיין שם בגמרא. דוד ועזרא השאירו את הגבעונים במעמד של חוטבי עצים ושואבי מים לעדה ולמשכן ה'. יש להקיש אפוא ממעמדם של הגבעונים לענין גרים ותושבים, ומסתבר שלא יהיה מעמדם של גרים ותושבים בארץ ישראל טוב ממעמדם של הגבעונים הנתינים, אשר קיבלו עליהם את מצוות התורה ומשרתים את המקדש.

מרכז פולחן איסלאמי על דקע המרכז המודרמוני בירושלים
כיפת הסלע

חלק ג

נוצרים וישמעאלים – איסור ישיבתם בארץ ישראל

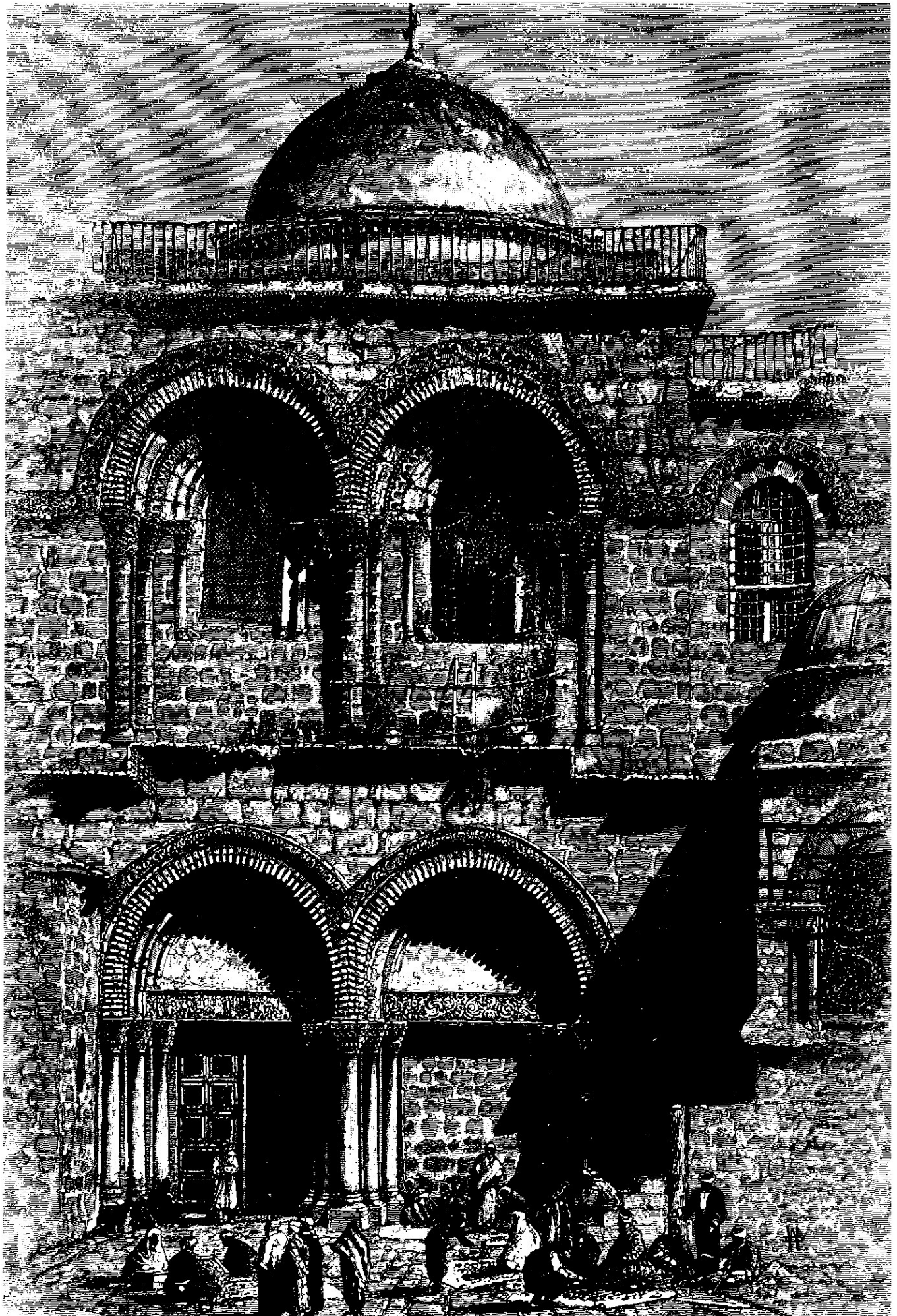
מנינו לעיל ארבעה איסורים מן התורה הנוגעים לאיסור ישיבת נכרים בארץ ישראל, כגון: "לא ישבו בארצך", "לא תחנם" ועוד. איסורים אלו נאמרו ביחס לעובדי עבודה זרה, יש לברר אפוא, האם גדרי האיסור שנאמרו בקשר לעובדי עבודה זרה אמורים אף על נוצרים ומוסלמים או שמא לא.

כמו כן יש לברר בדברי הראשונים והאחרונים, האם הגדירו את הנוצרים והמוסלמים כגרי תושב על פי ההלכה, ולפיכך ישיבתם בארץ ישראל מותרת, או שמא לא. כך גם באשר להגדרה 'חסידי אומות העולם' באיזו מידה חלה הגדרה זו לגביהם.

הדיון מתמקד בשתי דתות אלה, שהן הדתות העיקריות בהן מאמינים הנוכרים תושבי הארץ בזמן הזה¹⁵.

מטבעו של דיון כזה שהוא נוגע בצדדים שונים של הדתות הנ"ל, הן מבחינת המהות והתוכן המאפיין כל אחת מדתות אלה, וכן בעניני פולחן שונים. אם נזקקנו לכגון אלה במהלך הדברים הרי זה על יסוד הכלל המובא בתלמוד פעמים אחדות. "לא תלמד לעשות' – אבל אתה למד להבין ולהורות" (ראש השנה כ"ד ע"ב סנהדרין ס"ח ע"ב ועוד) וראה ב'ספרי' (דברים י"ח, ט): "לעשות אי אתה למד – אבל אתה למד להבין ולהורות". (וראה טור יורה דעה, הלכות ע"ז סימן קמ"א)

15. השאלה נוגעת אף לעובדי עבודה זרה ממש – מאמיני דת בודהא והדומים לה בארצות מזרח אסיה וכן עובדי אלילים המצויים עדיין בארצות אפריקה, וכך גם כיתות חדשות דוגמת ה"גורו" וכיוצא בכך. ביחס לאלה בוודאי ישיבתם בארץ ישראל אסורה. הדיון שלפנינו עוסק בשאלת הנוצרים והמוסלמים, שהן הדתות העיקריות בהן מאמינים רוב הנכרים תושבי הארץ.

מרכז פולחן נוצרי עולמי בירושלים

פרק יא

הרמב"ם: הנוצרים אסורים בישיבה בארץ ישראל

בפתח הדברים ראוי להקדים, כי רבים מן המקורות העוסקים בשאלת היחס לנצרות לאיסלאם בהלכה אינם כיום בידינו. חלקם הושמט בדפוסים מפני אימת הצנזורה או שונה לבלי הכר. פעמים שמחברי הספרים עצמם השתמשו בכנויים שונים כתחליף למלים 'נוצרים' ו'מוסלמים' מפני הסכנה, כגון "כותים" "כנענים" וכד', ומאחר שלא אמרו את דבריהם באופן ברור וחד משמעי דברי המחברים פותחים פתח לספק. למרות האמור, עם הוצאתם לאור של כתבי יד בצורתם המקורית בעת האחרונה, – וכתבי הרמב"ם במיוחד – מתאפשר לנו לעמוד על כוונתם הנכונה של חכמינו ז"ל והפוסקים הבאים אחריהם.

בעל 'מגן אבות': המחברים נמנעו מלדון בכתביהם בענין הנוצרים והמוסלמים מפני הסכנה
מן הראוי להביא תחילה את דעת הרשב"ץ בעל "מגן אבות", אשר חקר את אמונת הנצרות ואת אמונת האיסלאם באופן יסודי. הרשב"ץ חיבר ספר מיוחד בשם "קשת ומגן" (אשר הופיע בדפוס בצרוף ל"מגן אבות") בו הוא מבהיר את עמדת ההלכה והאמונה היהודית ביחס לדתות אלה. ספר זה הוא מן הבודדים שראו אור בנושא זה, אך נגזו אף הוא מיד לאחר הופעתו. בדפוסים אחרים של הספר "מגן אבות" כבר הושמט הספר "קשת ומגן" מפני אימת הצנזורה.
בין דבריו כותב הרשב"ץ: "וזכיתי להכתיר דעת האמת ולא ראינו לאחד מן הקדמונים שדיבר בזה כי אם דרך כלל... מפני הסכנה, להיותנו תחת ממשלתם (של הנוצרים). אבל על הישמעאלים לא מצינו לשום אדם טוען עליהם (כי סכנתם גדולה יותר)... ובעוונותינו נמכרנו להם כאשר רמזה לנו התורה: 'ועבדתם שם אלהים אחרים עץ ואבן', ובא התרגום מקובל: "ותפלחון תמן לעממיא

פלאחי טעוותא אעא ואבנא", (תרגום לתרגום – ותעבדו שמה לאומות העובדות לטעות העץ והאבן) וה"עץ" – הוא עץ התלוי (אותו איש). וה"אבן" הוא אבן הרגימה בחגיגתם כמו שפירש החכם בעל הכוזרי ז"ל. (כוונתו למנהג המוסלמים לרגום באבן את ה"כעבה". כיום נהוג שכל מאמין משליך שבע אבנים על האבן השחורה במכה, וראה להלן בענין הישמעאלים), והמעייין בזה יהיו עיניו בראשו וסוד ה' ליראיו". נראה שבמשפט האחרון רומז הרשב"ץ שגם הוא עצמו לא יכול לכתוב את דעתו באופן חפשי, לפיכך על המעייין בדבריו לקיים את הפסוק: "החכם עיניו בראשו", להתבונן היטב, וללמוד את כוונת המחבר ורמזיו. ו"סוד ה' ליראיו" היינו, היראים יבינו את הסודות המקופלים בתוך ספרו כיון שאינו יכול לכתוב הכל. כאמור אף דבריו אלה נשמטו בדפוסים והספר 'קשת ומגן' לא ראה אור מאז כי אם בעת האחרונה. כך גם הערתו, בענין "אבן הרגימה" המתוארת בדברי "הכוזרי", בעוד שבספר הכוזרי כפי שהוא מצוי אצלנו אבן כזו אינה נזכרת כלל, אולם נראה שאף מדברי "הכוזרי" נשמטו הדברים מחמת הצנזורה, לפיכך אין הדבר מופיע במהדורות מאוחרות.

הנוצרים מאמינים שאלהים נולד בשר ודם

מדבריו בענין הנוצרים נביא את דעתו העקרונית, והמעייין החפץ להרחיב את ידיעותיו יעיין בדבריו שם. ואלו דבריו: "הנוצרים מאמינים באמונת הגשמות, כי הם מאמינים כי האלקים מאמונתם, נכנס בבטן האשה בתואר אחד מתואריו. ובעודה בתולה נתלבש בשר. ולא הרחיקו הגשמות (מאותו אלקים לפי אמונתם) ויצא ממנה אחר תשעה חדשים כצאת אדם ונשארה בתולה". ("קשת ומגן" עמ' כ"ו, השמטות שלוקטו מספר "מגן אבות").

דעת הרמב"ם: הנוצרים – עובדי עבודה זרה

להלן דברי הרמב"ם בהלכות עבודת כוכבים (פרק ט' הלכה ד') וזו לשונו: "**כנוענים** – עובדי כו"ם הם, ויום ראשון הוא יום אידם", כך מובא בדפוסים המאוחרים. אולם במהדורתו האחרונה של ספר "משנה תורה" בעריכה הסופית של הרמב"ם וכפי שיצאה מתחת ידו של הרב קאפח שליט"א בא הנוסח כדלקמן: "**הנוצרים עובדי עבודה זרה הם ויום ראשון יום אידם (יום חגם)**, לפיכך אסור לשאת ולתת עמהם בארץ ישראל יום חמישי ושישי שבכל שבת ושבת, ואין צריך לומר יום ראשון עצמו שהוא אסור בכל מקום".

ראה שם את הערת הרב קאפח שליט"א הכותב: "כתב רבינו בפירוש המשנה (מסכת עבודה זרה) פרק א' הלכה ג'... וזו לשונו: "אלו ה"אידים" (החגים) הנזכרים, היו מפורסמים באותו הזמן אצל הנוצרים והגלויים אליהם... ודע שזו האומה הנוצרית הטוענים טענת המשיח לכל שנויי כיתותיהם כולם עובדי עבודה זרה ו"אידיהם" כולם אסורים, (במשא ומתן) ונוהגים עמהם בכל התורה כדרך שנוהגים עם עובדי עבודה זרה... ולפיכך אסור להתעסק עם מאמיני המשיח ביום ראשון כלל בשום דבר מן הדברים, אלא נוהגים עמהם ביום ראשון כדרך שנוהגים עם עובדי עבודה זרה ביום אידם, וכך באר התלמוד", עד כאן. כוונתו (של הרמב"ם) לאמור (במסכת עבודה זרה) דף ו' עמ' א': "יום ראשון – לעולם אסור". (ומוסיף הרב קאפח: "ונוסח הלכה זו כאן כפי שהוא בכל כתבי היד. ובנדפס (ברמב"ם שבדפוס) שבשו גם את ההלכה (ב"יד החזקה"), וגם את פירוש המשנה מאימת הבקורת". עד כאן דברי הרב קאפח.

כן ראה בספר "כפתור ופרח" (עמ' קצ"ט הוצאת לונץ) המביא את דברי הרמב"ם הג"ל בניסוח המדויק באומרו: "הנוצרים עובדי עבודה זרה הם, ויום ראשון יום אידם הוא"... ומוסיף בעל "כפתור ופרח" "והאידינא אין העולם נוהרין מלשאת ולתת עמהם". וראה שם שמנה כמה טעמים ללמד זכות על אלו הנוהגים היתר לשאת ולתת עם הנוצרים בימי אידם.

אסור לעבור בעיר שיש בה בית עבודה זרה של נוצרים

זוהי גם הגדרת הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות פרק י"א הלכה ז' הכותב: "אבל הנוצרים עובדי עבודה זרה הם וסתם יינם אסור בהנייה" (רמב"ם הוצאת פרנקל). כן ראה מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (עבודה זרה א', ד'), בענין המגורים בעיר שיש בה כנסיות של נוצרים, וזו לשונו: "ולפיכך צריך לדעת, שכל עיר מערי האומה הנוצרית, שיש להם "במה", כלומר בית תפילתם, שהוא בית עבודה זרה בלי ספק. הרי אותה העיר אסור (לישראל) לעבור בה במתכוון, כל שכן לדור בה. אלא ה' מסר אותנו בידיהם בעריהם בעל כרחנו, לקיים דברו: 'ועבדתם שם אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן'. ואם כך הוא דין העיר, כל שכן בית עבודה זרה עצמו, שכמעט אסור לראותו, וכל שכן לקרב אליו, קל וחומר להכנס לתוכו". הרמב"ם מסביר שהמגורים בעיר נוצרית בעת הגלות היא אונס, ו"אונס רחמנא פטריה", אך הנצרות מוגדרת בדברי הרמב"ם כפסל ומסכה, וקרא עליה את הפסוק: "אלהים מעשה ידי אדם עץ ואבן". דעת הרמב"ם איפוא, שהנוצרים עובדי עבודה זרה הם לכל דבר. (וראה שם בהערות הרב קאפח, על השמטות, בקטע זה מפני הצנזורה).

במקום נוסף ב"יד החזקה" בסוף הלכות מלכים כותב הרמב"ם, שהנצרות היא עבודה זרה, וזו לשונו: "אף ישוע הנוצרי, שדימה שיהיה משיח ונהרג בבית דין... גם לאבד ישראל בחרב, ולפור שאריתם, ולהשפילם ולהחליף התורה, ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוהי מבלעדי השם". כלומר הנצרות מעמידה אלהים אחרים כתחליף לאמונה באל אחד. אף הלכה זו ברמב"ם הושמטה מפני הצנזורה ומצויה בדפוס ויניציה, ובכתבי יד.

הנוצרים במחשבתם מצווים לחשוב על אלוהים רבים

ב"מורה נבוכים" חלק א' פרק ג' מסביר הרמב"ם, שגם כאשר אומרים הנוצרים בפה שהם מאמינים באל אחד, עם זאת במחשבתם הם מצווים לחשוב על אלילים רבים. וזו לשונו שם: "מי שהוא סבור שהוא (השם) – אחד בעל תוארים מספר, הרי אומר שהוא "אחד" – בפיו, וסבור במחשבתו שהוא רבים, וזהו כמו שאומרים הנוצרים", כלומר, אמונה זו של הנוצרים אשר במחשבתם הם מאמינים בשילוש, עבודה זרה היא לדעת הרמב"ם.

האיסורים שנאמרו ביחס לעובד עבודה זרה – אמורים כולם אף ביחס לנוצרים

נראה לאור האמור שמה שכתב הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (פרק עשירי הלכה א'): "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה... שנאמר: 'לא תכרות להם ברית', אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו", כוונתו לכלול בכך את הנוצרים שהם בכלל עובדי עבודה זרה. כך גם בקשר לכל ההלכות שנאמרו באותו פרק בענין עובד עבודה זרה וכגון מה שמובא שם בענין עכו"ם הטובע בנהר, שאין להצילו, וכן ריפוי עובד עבודה זרה וכו', שההלכות שנאמרו שם כולם אמורות אף ביחס לנוצרים. (הדיון בענין ריפוי נכרים בזמן הזה יורחב עוד להלן). ממילא אף ההלכה הנוגעת לאיסור "לא תחנם" המובאת בדברי הרמב"ם שם, אמורה אף היא בקשר לנוצרים, וכלשונו: "אין מוכרים להם בתים ושדות בארץ ישראל" וכפי שמדגיש הרמב"ם בסוף אותה ההלכה, שהאיסור הוא משום "ולא תחנם" – לא תתן להם חניה בקרקע". הרמב"ם מוסיף, שבמקום שהתירו להשכיר בתים היינו לאוצר בלבד. כמו כן ההיתר מותנה בכך שלא תביא השכרת הבית לעשיית "שכונה" של גויים כלומר, שלשה נכרים (ולענינו נוצרים) השוכרים בשכנות זה לזה, וכלשונו שם: "ובלבד שלא יעשם שכונה, ואין שכונה פחות משלשה" (וראה מה שכתב הרב קאפח בפירושו שם בענין זה וראה להלן).

כך גם באשר להלכה המובאת בסיום דבריו. שכך כתב: "בזמן שיד ישראל תקיפה על אומות העולם אסור לנו להניח גוי עובד עבודה זרה בנינו. אפילו יושב ישיבת עראי או עובר ממקום למקום בסחורה לא יעבור בארצנו... שנאמר "לא ישבו בארצך" – אפילו לפי שעה". ברור שכוונת הרמב"ם בהלכה זו היא, שהאיסור "לא ישבו בארצך" שבתורה אמור ביחס לנוצרים, שהרי שיטתו שהם מוגדרים כעובדי עבודה זרה כנ"ל. נמצא שארבעת האיסורים שנימנו לעיל (בחלק א') בקשר לעובדי עבודה זרה, והם: איסור כריתת ברית, איסור "לא ישבו בארצך", איסור "לא תחנם" והאיסור "והארץ לא תימכר לצמיתות", אמורים כולם אף בקשר לנוצרים, וישיבתם בארץ ישראל לדעת הרמב"ם אסורה מן התורה.

פרק יב

נוצרים המאמינים ב'שיתוף' – דינם חמור מעובדי עבודה זרה

במאמרו "המיעוטים וזכויותיהם במדינת ישראל לאור ההלכה" מביא הרב יהודה גרשוני דעות מקילות בענין ישיבת נוצרים בארץ ישראל. לדעת המקילים, הנוצרים מאמינים ב"שיתוף" כלומר מאמינים אמנם בא"ל אחד, אך משתפים לאמונה זו אמונה נוספת, והיא, שהמשיח (אותו איש לפי אמונתם) אף הוא אלהים הוא. כיון שכך, יש מקום לומר, שישבתם בארץ ישראל מותרת, שהרי אין הנכרים מזהרים על האמונה בשיתוף. (וראה "תחומין" ב' עמ' 180).

דעות באחרונים: הנוצרים אינם מזהרים על האמונה בשיתוף

עיינ שם, שהביא את דברי הרמ"א. (אורח חיים סימן קנ"ו) שכתב: "ויש מקילין בשותפות (כלומר לעשות שותפות) עם עובדי כוכבים, משום שאינם נשבעים בעבודת כוכבים... אלא משתפים (בשבעות) שם שמים ו'דבר אחר' (אותו איש). ולא מצינו שיש בזה משום 'לפני עוור', דהרי אינם מזהרים על (האמונה) בשיתוף". עיין במאמר הנ"ל שם מובאת מחלוקת בין האחרונים בענין זה, יש סוברים שהאמונה בשיתוף אסורה לבני נח ויש מקילים.

כך גם מובא בדברי הרב י.א. הרצוג זצ"ל, הרב הראשי לארץ ישראל, הכותב ("זכויות המיעוטים לאור ההלכה" תחומין ב' עמ' 169) וזו לשונו: "ולפי דעתי הדלה, דעת הגאון רבי זאב וולף הלוי באסקביץ ז"ל מכרעת, שבני נח לא הוזהרו על השיתוף... הוזהרו אומר, שהעבודה בשיתוף, כלומר העבודה בבת אחת לא"ל היחיד... בצירוף אליו יתברך (לשתף עמו) "בר מינו"... אפילו אם זו עבודה זרה לישראל, לחייב עליה מיתת בית דין או מיתה בידי שמים, אין הדבר כן לבני נח, שעליהם לא נאסרה כלל. ולפי זה יצאו מכלל עובדי עבודה זרה". וכו' עד כאן דבריו.

הדעה שנכרים המאמינים בשיתוף – הותרה ישיבתם בארץ ישראל

הקביעה הנ"ל, שעובדי כוכבים אינם מזהרים על השיתוף פותחת אפשרות להתיר את ישיבתם בארץ ישראל, שהרי אינם עובדי עבודה זרה. אולם יש לתמוה על כך, שהרי עד כאן לא אמרו המקילים, שבן נח לא הוזהר על השיתוף, אלא לומר, שאינו נהרג על כך, וכלשון הגמרא בענין בני

נח, ראה סנהדרין (נ"ז ע"א) שם נאמר: "בעבודת כוכבים – דברים שבית דין של ישראל ממיתין (אדם מישראל) עליהן, בן נח מוזהר עליהם... אמר רב נחמן בר יצחק אזהרה שלהן זו היא מיתתן", ומפרש רש"י: "כלומר, כל "אזהרה" דתנא תנא גבי בן נח זוהי מיתה שלהם" וכו', כלומר, בכל מקום שהגנו מוצאים בלשון חז"ל לשון "אזהרה", או "מוזהרים" וכד', כוונת הדברים לומר, שהנכרי שעבר על האזהרה נהרג על כך.

מכאן, שכשכתב הרמ"א שעובדי כוכבים "אינם מוזהרים על השיתוף אין כוונתו לומר שהם מותרים להאמין בשיתוף, אלא כוונתו לומר, שאינם נהרגים על כך. ממילא, אפילו נאמר כדעת המקילים הסבורים, שבני נח לא הוזהרו על השיתוף ואינם נהרגים על כך, היכן מצינו שמי שאין בית דין מוציאין אותו להורג על עבירה שעבר, הותר הדבר לכתחילה? יתר על כן, היכן מצינו שהותרה משום כך ישיבתו בארץ ישראל?

כמו כן, כבר הבאנו לעיל את דעת הרמב"ם הכותב, ש"גר תושב זה עכו"ם שקיבל עליו שלא יעבוד כוכבים ומזלות" ומותר לנו להושיבו בינינו בארץ ישראל" (איסורי ביאה י"ד ז'). והרי נכרי זה מקובלת עליו אמונה בעבודה זרה אלא שהוא מוסיף עליה אמונה בבורא עולם, במה איפוא מתיר הדבר את ישיבתו בארץ ישראל?

בעל "נודע ביהודה": השיתוף אסור לנכרים – ההיתר בטעות

כידוע יצא בעל "הנודע ביהודה" כנגד המקילים בענין אמונת השיתוף, וכתב: "זוה גופא מנא ליה להחכם הזה, דאין הנכרים מצווים על השיתוף? ואף שדבר זה מורגל בפי כמה חכמים, שאין הנכרים מצווים על השיתוף, וגם בכמה ספרים, מדרשות ואגדות השתמשו בהקדמה (בהנחה) זאת, ואני יגעתי ולא מצאתי דבר זה, לא בשני תלמודין בבלי וירושלמי, ולא בשום אחד מגדולי הראשונים. ואילו היה זה אמת הוי ליה לדמב"ם להביא בהלכות מלכים לפסק הלכה, שאין הנכרי מצווה על עבודה זרה בשיתוף, ולמה השמיט דין זה? ונראה לי שמה שנתפשט טעות זה לומר שאין בן נח מוזהר על השיתוף היה על פי טעות". וממשיך בעל "נודע ביהודה", שהטעות מקורה בלשון הרמ"א המובאת לעיל שכתב – "דהרי אינם מוזהרין על השיתוף. לשון זה הטעה לכמה חכמים, וסברו דכוונת הרמ"א הוא, שאין בן נח מצווה (כלומר לא נאסר עליו) לעבוד עבודה זרה בשיתוף, אבל באמת לא כן הוא". ומסיים את דבריו באומרו: "אבל בעובד עבודה זרה בשיתוף, הכלל מסור בידינו: 'וכל שבית דין של ישראל ממיתין עליהן – נכרים מוזהרין עליהן', כמו שכתבנו לעיל". עד כאן דבריו. ("נודע ביהודה", חלק "יורה דעה", תשובה קמ"ח).

מחלוקת האחרונים היא בחיוב מיתה על האמונה בשיתוף – היתר ישיבה בארץ ישראל לא מצינו

ראה מה שכתב הר"ן בחידושו לסנהדרין (דף ס"א ע"ב) ש"קדושים של הכותים (קדושי הנצרות) וגם המשוגע של הישמעאלים, אף על פי שאין טועין אחריהן לעשותן אלוהות... דין עבודה זרה יש להם לכל דבר איסור של עבודה זרה", מדבריו יש להסיק, שבוודאי יש לומר כך בענין 'אותו איש' שעשו אותו הנוצרים להם לאלהים, גם אם משתפים הם באמונתם אמונה בא"ל אחד לא יצאו מכלל עובדי עבודה זרה. אם מצינו מחלוקת בין האחרונים בענין השיתוף הרי זה בשאלה, אם הם נהרגים על אמונה כזו או לא, (ראה את דעות המחמירים והמקילים בספר "מרגליות הים" למסכת סנהדרין, מאת הרב ראובן מרגליות, דף ס"ג ע"ב, אות ח'), אך לומר שהאמונה בשיתוף היא היתר גמור, ושהנוצרים יצאו משום כך מגדר עובדי עבודה זרה, והרי הם כאילו קיבלו עליהם שבע מצוות ואף הותרה ישיבתם בארץ ישראל כגר תושב – זאת מנין?

מעטה מאחר שהמדובר הוא בהיתרם של איסורי תורה מפורשים, בדבר ישיבת נכרים עובדי עבודה זרה בארץ ישראל, דומה שאין די בסברא כדי להתירם, ובהעדר ראיות ומקורות מפורשים האיסור לא זז ממקומו.

הנצרות איסורה חמור משאר עבודה זרה

גמרא מפורשת היא במסכת שבת (דף קט"ז ע"א), שהנצרות קשה, ואיסורה חמור לישראל יותר משאר עבודה זרה. כדברי ר' טרפון שם: "אקפח את בני, שאם יבואו לידי (ספרי הנוצרים) שאני אשרוף אותם ואת האזכרות (שמות הקדושים) שבהן. שאפילו אדם רודף אחריו להורגו (דיבר על עצמו) ונחש רץ להכישו – נכנס לבית עבודה זרה ואין נכנס לבתיהן של אלו (הנוצרים), שהללו (הנוצרים) מכירין וכופרין, והללו (עכו"ם) אין מכירין וכופרין". ומסביר שם רש"י, שעובדי עבודה זרה "גדלו באמונתם וכך למדום אבותם", אך הנוצרים מכירים את בוראם ומתכוונים למרוד בו. כן ראה שם בגמרא וברש"י, שהמדובר בנוצרים הנקראים "מינים" שספרם הוא ספר האונגליון, (הבשורה הטובה), ובדפוסים שלנו הושמטה הפיסקה מפני הצנזורה.¹⁶

כך גם מובא בתלמוד הירושלמי (שבת פרק ט"ז הלכה א') ובלשון ברורה יותר: "אמר ר' טרפון.... שאם יהיה הרודף רודף אחרי, שאני נמלט לתוך בתיהן של עבודה זרה ואיני נמלט לבתיהן של מינין, שעכו"ם אינם מכירין אותו וכופרים בו, אבל המינים מכירין אותו וכופרין בו".¹⁷ וראה מאירי למסכת שבת דף קט"ז הכותב: "ספרי מינים, והם שכתבום המינים לעצמם לאחר שנשתמדו, וכן ספרים שכתבום דרך ויכוח על אמונתנו, אע"פ שכתובים בהן הרבה מקראות של תורה שהם מביאים ראיה לדבריהם" וכו' ברור מדבריו שהמינים בהם מדובר הם נוצרים ומשומדים, שכתבו ספרי ויכוח המשולבים במקורות מן התנ"ך. מתברר אם כן, שהנצרות היינו שיתוף האמונה ב'אותו איש' יחד עם האמונה בא'ל אחד – חמורים יותר, וחכמי ישראל הזהירו מפניה יותר מאשר מפני עבודה זרה רגילה.

בעל "יד רמה": שיתוף שם שמים ודבר אחר – חמור מעבודה זרה

כך גם כותב ר' מאיר מטוליטולה בספרו "יד רמה" לסנהדרין (דף ס"ג), המבאר את דברי ר' שמעון בר יוחאי בענין השיתוף, שאמר: "כל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם, שנאמר: 'בלתי לה' לבדו'. ומפרש בעל "יד רמה", "דשתופי שם שמים ל'דבר אחר', טפי חמיר ממאן דכפר בשם שמים לגמרי". נראה שסמך בעל "יד רמה" על דברי ר' טרפון הנ"ל: "שהמינים מכירים וכופרים" ולפיכך אמונה כזו חמורה יותר.

הרמב"ם: הכותים המשתפים עבודה זרה באמונתם גרועים מן הגויים

בכך מוסברת דעת הרמב"ם שכתב בענין הכותים, שלאחר שמצאו להם דמות יונה בהר גריזים הרי הם יותר גרועים מעובדי עבודה זרה. ראה את לשונו בפירוש המשנה לברכות (פרק ח' משנה ח'): "וכאן נבאר לך מה הם הכותים. והוא, שהעם שהביא סנחריב מכותה, והושיבם בערי שומרון, העיד עליהם הכתוב: "את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים". אלא שארכו להם הימים עד שלמדו את התורה ופירושיה כפשוטה, ומצוה שהחזיקו בה היו מדקדקים בה ומחזיקים בה מאד.

17. בענין ה"מינין" ראה את דברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג', הלכה ז') המונה שם את ה"משתפים" למיניהם, ובכלל זה: "האומר שיש מנהיג אבל הם שנים או יותר", עיין שם.

והיו מוחזקים שהם מאמיני הדת, **מיחדים, ואינם עובדים עבודה זרה**. עד שחקרו חכמים עליהם ומצאום מקדשים את הר גריזים. וכשחקרו על סיבת הדבר מצאו להם באותו הר דמות יונה, ונודע שהם עובדי עבודה זרה, ואז הורידום במעלת גויים גמורים לכל דבריהם... אבל משבדקו אחריהם ומצאו כמו שאמרנו, **הרי הם גרועים מן הגויים מאד**". עד כאן דבריו.

וכבר ניסו לתת הסברים שונים מדוע הכותים השומרונים גרועים מעובדי עבודה זרה ממש. אך כאמור, למרות שהכותים מקפידים על קיומן של חלק מן המצוות יותר מישראל (ראה ברכות מ"ז ע"ב), ועד היום נשתמרו אצלם (אצל השומרונים ממשיכיהם) הרבה מיסודות התורה והיהדות, אך אמונה באל יחיד, בצרופ האמונה בדמות יונה הרי זו אמונה בשיתוף, שמעמידה את הכותים במעמד חמור יותר משאר עובד עבודה זרה

בעל "מור וקציעה": אין ארץ ישראל קולטת אלא את מאמיני היחוד בלבד

ואכן בתקופה הראשונה לישיבת הכותים בארץ, לאחר שהוגלו לשומרון על ידי מלך אשור, והיו האריות אוכלים בהם, נשלח אליהם כהן ללמדם את משפט אלקי הארץ, ועם זאת עבדו את ה' בשיתוף יחד עם אלהי כותא וספרוויים (ראה מלכים – ב', י"ז). לפיכך מוצאים בפסוקים דברי גנאי לכותים למרות שקיבלו את האמונה בה': "את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים", (שם י"ז ל"ג) ובהמשך שם: "**אינם יראים את ה'** ואינם עושים כחוקותם וכמשפטם (של ישראל) וכתורה וכמצוה אשר צוה ה' את בני יעקב", וכך חוזר הדבר בסגנונות שונים שם בהמשך, וסיבת הדבר היא, משום שאמונה בשיתוף היא כפירה ומרד בקב"ה, והיא גרועה מעבודה זרה העוברת מדור לדור כהרגל וכשיגרה.

אכן לאור האמור בפסוקים אלה, כתב בעל "מור וקציעה" (סימן רכ"ד), שאיסור הישיבה בארץ ישראל נאמר אף בקשר למאמינים בשיתוף, וכלשונו שם: "וכן הארץ נחלת ה' היא, צבי לכל הארצות, מורשה לעם ה', ומיוחדת למקבלי עול מלכותו בלבד, ואינה סובלת עובדי אלילים להתישב עליה על כן הקיאה עובדי עבודה זרה ממנה. וגם אחרי שגלו ישראל ממנה שממו עליה אויבינו, כמו שכתוב בתורה ובמלכים, בגרי האריות, שהיו הורגים בהם באשר לא ידעו את משפט אלהי הארץ, מה שאין כן בשאר הארצות". לדבריו, זה טבעה של הארץ, שאינה מקבלת בקרבה אלא את "מקבלי עול מלכותו בלבד", וכל מי שנוטה באמונתו מ"משפט אלקי הארץ" הארץ מקיאה אותו.

מעתה, מאחר שהאמונה בשיתוף חמורה מצד עצמה, והיא כפירה חמורה יותר מעבודה זרה לסוגיה, הרי איסור ישיבתם של המאמינים בשיתוף בתחומי ארץ ישראל אינו נופל מן האיסור האמור בעובד עבודה זרה סתם. שהרי כאמור ארץ ישראל אינה סובלת עובדי עבודה זרה מכל מין שהוא, ומקיאה מקרבה כל צורה של עבודה זרה, וכדברי בעל "מור וקציעה" בענין הכותים. כך גם באשר לחשש שמא יחטיאו את עם ישראל – איסור האמונה בשיתוף – כאמור – חמור עבורם יותר מעבודה זרה כשהיא לעצמה, ואם כן מכח מה הותרה ישיבתם של הנוצרים המאמינים בשיתוף בארץ ישראל.

המכילתא: "פן יחטיאו אותך לי" ענינו – איסור ישיבה בארץ לכל מי שיביא למרד בקב"ה

שלא כמו במצוות אחרות פירשה התורה את טעמו של איסור ישיבת נכרים בארץ ישראל, ונתנה טעם וסיבה לכך באמרה: "פן יחטיאו אותך לי". כך גם מביא הרמב"ם את טעם המצווה ב"ספר המצוות" (לא תעשה נ"א) שם כתב: "הזהירנו מהושיב עובדי עבודה זרה בארצנו, כדי שלא נלמוד

מכפירתם. מלשון הרמב"ם נראה, שטעם המצוה הוא עצמו חלק מן המצוה, היינו, מצוה היא למנוע אפשרות ששיבת נכרים בארץ ישראל תביא את עם ישראל לידי חטא. כך עולה בבירור מדברי המכילתא דרשב"י (שמות כ"ג ל"ג). שם מוסבר, שלמרות ההבטחה לעם ישראל שיהיו מוגנים בשמירה מיוחדת ("הנה אנכי שולח מלאך לפניך"), קיימת סכנה מפני הנכרים פן יחטיאו את ישראל וימרידו אותם בקב"ה, ולפיכך נצטוו ישראל לגרשם. זה לשון המכילתא: "לא ישבו בארצך" [הרי] זו אזהרה, שלא יושיבו גוי עובד עבודה זרה ביניהם. יכול על חנם? תלמוד לומר: 'פן יחטיאו אותך לי'. כבר הבטחת: 'חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם' (תהילים ל"ד ח'). (ופרושו) יחלצם מלחטוא, היאך אניחם בינכם? 'פן יחטיאו אותך לי', הן מתכוונים להמרידכם בי ומה תעלה (רפואה) יש בידכם? ואתם נוקשים בהם ומתחייבים לי כלייה. לכך אני מזהיר: 'לא ישבו בארצך!' מדברי המכילתא ברור, שהמושג "פן יחטיאו" אינו מצטמצם רק לחטא עבודה זרה דוגמת השתחוויה לפסל, או עבודה לכוכבים ומזלות בלבד, אלא כל צורה של עבודה זרה, שיש בה כדי להמריד את ישראל בקב"ה, הוזהרו ישראל שלא להושיב עובדי עבודה זרה כאלה בארץ ישראל.

ישיבת נוצרים בארץ מטרתה להמריד את ישראל בקב"ה, לפיכך ישיבתם בה אסורה

מן האמור עולה, שאין די אם נאמר בהלכה שנכרי אינו נהרג על האמונה בשיתוף, לו יהי כן שאינו נהרג על כך, אך אין בדבר כדי להתייר ישיבה בארץ, שהרי ישיבתו בארץ ישראל תביא את ישראל להדבק באמונה שאסורה עליהם, אם זו עבודה זרה כשלעצמה או כשהיא בשיתוף, ואם כן מכוח מה תהיה ישיבתו מותרת?

ראוי להעיר בהקשר לכך, כי יש הבדל מהותי בין התפיסה היהודית, כפי שבאה לידי ביטוי בהלכות מלכים ברמב"ם (פרק ח' הלכה י'), שהיהדות אין מטרתה להנחיל תורה ומצוות או לכופף אותם על אומות העולם, וכדברי הרמב"ם שם: "משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל... ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות... אבל מי שלא רצה אין כופין אותו לקבל תורה ומצוות". הנצרות – להבדיל אלף אלפי הבדלות – כופה את דתה בכל האמצעים, בחרב דוגמת מסעי הצלב, גרוש יהודי ספרד, האינקוויזיציה ועוד, או בדרכי נועם דוגמת פעולת המסיון והשפעה בכסף, בטובות הנאה ובכל דרך אפשרית, אלה הן מתכונותיה היסודיות. כך הפיצו הכמרים והנוצרים הנוצרים את דתם בכל יבשות תבל אפילו באפריקה. (על הפעילות המסיונרית המעמיקה והולכת לאסונו בארץ – לא כאן המקום להרחיב דברים). לאור האמור האזהרה המפורשת בתורה: "פן יחטיאו אותך לי" קיימת ביחס לנצרות בגלל תכונותיה אלה אף יותר מבתות אחרות. מה עוד שמטרתה של הנצרות להוכיח, שדוקא בארץ הקודש, ארץ הולדתו של 'אותו איש' שם דוקא היא כובשת ומנצחת. כידוע קיומו של העם היהודי וקוממיותו בארצו מכחישים את אמונת הנצרות שכביכול באה להחליף את העם היהודי, ותקומת ישראל בארצו מהווה קריאת תגר על אמונתם הטוענת כי היהדות חלפה מן העולם.

לפיכך מה שנאמר במכילתא: "היאך אניחם בינכם, 'פן יחטיאו אותך לי' – הן מתכוונים להמרידכם ב"י נכונים הדברים במיוחד ביחס לנוצרים. ברור איפוא שאין היתר לישיבתם בארץ, שהרי גם אם נניח שגויים אינם מוזהרים על עבודה זרה בשיתוף, האזהרה האמורה בתורה: "פן יחטיאו אותך לי" – שרירה וקיימת.

רמב"ם: הנוצרים דינם חמור מדין שאר עובדי עבודה זרה

ראה מה שכתב הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (פרק י' הלכה א'), מדבריו שם מתברר כי הנצרות חמורה יותר מעבודה זרה. ואלו דבריו: "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה... לפיכך אם ראה עובד עבודה זרה אובד או טובע בנהר לא יעלנו... אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור... במה דברים אמורים בגוי, אבל מוסרי ישראל והמינים והאפיקורסים מצוה לאבדן ביד, ולהורידן לבאר שחת, מפני שהיו מצידין לישראל, ומסירין את העם מאחרי ה' כישוע הנוצרי ותלמידיו" (הנוסח לפי רמב"ם בהוצאת הרב קאפח מוגה על פי כתבי יד בלתי מצונזרים). הרמב"ם מחמיר בדינם של מינים ואפיקורסים ישראלים יותר מאשר בעובדי עבודה זרה, ובעוד שבאשר לעכו"ם הלכה היא שאין לאבדו ולדחפו לבור, לעומת זאת מינין ואפיקורסים – "מצוה לאבדן ביד ולהורידן לבאר שחת". לחזוק דבריו שזה דינם הראוי להם, הוסיף הרמב"ם והשוה אותם לנוצרים באמרו: "כישוע הנוצרי ותלמידיו" השוואה זו בין תלמידי ישוע למוסרין ואפיקורסים מישראל תמוהה, שהרי לכאורה מאמינים הם בשיתוף ודינם שונה לטובה משאר עובדי עבודה זרה, ואילו כאן הביא הרמב"ם את הנוצרים כדוגמא לאלו שמעמדם בהלכה גרוע משאר עובדי עבודה זרה, והעמידם בדרגה שזה לאלו ש"מצוה לאבדן ביד ולהורידן לבאר שחת". ברור מדבריו אלה שדעתו היא, שדינם של נוצרים חמור מדינם של שאר עובדי עבודה זרה.

הרמב"ם בתשובותיו: המינים (הנוצרים) דינם – "מורידין ואין מעלין"

כן ראה מה שכתב הרמב"ם בתשובותיו (הוצאת מקיצי נרדמים תשובה מ"ט), שם נשאל בענין הקראים האם דינם כגויים?, הרמב"ם שולל את התפיסה הזו. בין דבריו כותב הרמב"ם: "ואם נפש אדם (סבורה) לומר (לטעון בענין הקראים) האי דר' טרפון, דאיתה במסכת שבת... "אקפח אני את בני, שאם יבואו לידי – פירוש ספרי מינים – אני אשרוף אותם ואת אזכרותיהם, שאפילו רדף רודף אחריו להורגו... אל יכנס בבתיהם אפילו בשעת הסכנה... האי לא קשיא מידי, (כלומר אין קושיא מדברי הגמרא שם), דהנהו מילי דר' טרפון ב'מינים' דכפרי בעיקר ניהו, ודמו להני דדרשו בהו רבנן: 'הרחק מעליה דרכיך ואל תקרב אל פתח ביתה' – זו המינות והרשות, (עבודה זרה י"ז א'), ודמיאן להנהו דאיתמר עליהו 'המינים והמשומדים מורידין ואינן מעלים' (שם כ"ו ב'). אבל הני (הקראים)... לא חשבינן להו כוותייהו", עד כאן דבריו. בדבריו אלה מפרש הרמב"ם את דעתו בענין הנוצרים, מאחר והמימרא אותה מצטט הרמב"ם מקורה במסכת עבודה זרה, והיא לקוחה מתוך סוגיא העוסקת במעמד הנוצרים בהלכה. וכך כתוב שם: "אמר לו (ר' עקיבא לר' אליעזר): רבי, שמא מינות בא לידך והנאך ועליו נתפסת? אמר לו: עקיבא הזכרתני, פעם אחת הייתי מהלך בשוק העליון של ציפורי ומצאתי נוצרי אחד מתלמידי ישו הנוצרי, ויעקב איש כפר סכניא שמו. אמר לי כתוב בתורתכם... והנאני הדבר, על ידי זה נתפסתי למינות ועברתי על מה שכתוב בתורה: 'הרחק מעליה דרכך' זו מינות", עד כאן לשון הגמרא, (כמובא בכתבי יד ודפוסים עתיקים כי בדפוסים מאוחרים נמחקו כל המילים הקשורות לנצרות). כן ראה במסכת עבודה זרה (דף כ"ז ע"ב) שאותו יעקב איש כפר סכניא היה מתלמידי ישו הנוצרי כמובא ברש"י שם, (ואף דברי רש"י נשמטו מפני הצנזורה) וראה שם שהדיון כולו נסוב סביב היחס למינים שהם הנוצרים. לכך איפוא מתכוין הרמב"ם בתשובתו הנ"ל, שהנצרות חמורה יותר משאר עובדי עבודה זרה, ואין להכנס לבתייהם של הנוצרים אפילו בשעת סכנה.

כן ראה "אגרת השמד" לרמב"ם, המביא את הגמרא במסכת עבודה זרה הנ"ל, שם מסופר ש"ר' אליעזר נתפס למינות", כאמור מוכח מן הסוגיא דלעיל שר' אליעזר נלכד על ידי תלמידי ישו הנוצרי. הרמב"ם מפרש את המעשה בלשון זו: "ומהפורסם כמו כן, שר' אליעזר נתפס למינות

אשר היא יותר קשה מעבודה זרה". וכן בהמשך דבריו שם כתב: "הנה כבר התבאר לך, שר' אליעזר הראה להגמון שהוא מין... ומינות גדול מעבודה זרה, כמו שהתבאר בכל התלמוד" (שבת קט"ז ב', גיטין מ"ה ע"ב). דעת הרמב"ם איפוא ברורה, שנוצרות חמורה מעבודה זרה. לפיכך, הבא לומר שנוצרים המאמינים בשיתוף אינם נהרגים על כך, ואין בדבר איסור, ולא עוד אלא שהותרה ישיבתם בארץ ישראל, דבריו נדחים מכל המקורות הנ"ל, ועומדים בסתירה גמורה לשיטת הרמב"ם. לדעת חז"ל והרמב"ם הנוצרים דינם כדין עובדי עבודה זרה לכל דבר, ואיסורם מצד ההלכה אף חמור משאר עובדי עבודה זרה¹⁸.

פרק יג

שיטת הרמב"ם: הישמעאלים בהלכה

– דינם כעובדי עבודה זרה

לאיסלאם מעמד מיוחד בהלכה. להבנת שיטת הרמב"ם בענין זה, מן הראוי להביא דעותיהם של ראשונים הדנים באיסלאם מראשית הופעתו. מדבריהם עולה בבירור, כי לענין איסור הישיבה בארץ ישראל דין בני דת האיסלאם כדין שאר עובדי עבודה זרה.

מדרש "לקח טוב": המוסלמים עובדי אלילים

במדרש "לקח טוב" סוף פרשת חוקת מוסבר הפסוק: "אוי לך מואב אבדת עם כמוש" בלשון זו: "כמוש – זה שקוץ אשר במדבר. והוא אבן שחורה, דמותה כדמות אשה שחורה, והיא בתוך הבמה (מסגד), והיו הולכים אליה להשתחוות לה מואב וכל סביבותיה... והוא בלשון ישמעאל – 'מכה' – עבודה זרה שהיא במדבר – והולכים אליה עמים רבים". רבי טוביה בר' אליעזר מחבר מדרש

18. דברי הרב הרצוג זצ"ל בענין היתר הישיבה לנוצרים בארץ ישראל בנויים על יסודות אחרים ודבריו יתבארו בעז"ה בהמשך. להוותנו, דברי התורה הנצחיים בדבר הסכנה של "פן יחטיאו אותך לי", נתקיימו בארצנו בהיקף שלא ידענוהו. לאחרונה נתפרסם דו"ח רשמי האומה, שבקיבוצים בלבד, שאינם אלא אחוז קטן מכלל אוכלוסית המדינה, קיימות אלפיים משפחות של נישואין מעורבים יהודים ונוצרים. פעולות המסיון והשמד במקומות שונים בארץ מתרחבות, והנגע פשה במאות משפחות בישראל. הקמת המסיון המורמוני בירושלים מול מקום המקדש, אינה אלא דוגמא לפעולה מסועפת וחשאית של נוצרים הפועלים באופן חופשי ברחבי הארץ. לפי המתפרסם בעתונות בראיונות עם צעירים שהשתמדו לאסוננו, טוענים הללו: "אנחנו יהודים טובים יותר משאר היהודים, כי אנחנו מאמינים גם ביש"ו" שר"י. והאריכות בדברים עם כל כאבם אך למותר. לפיכך הטוען שאין איסור לנכרי להאמין בשיתוף, ומוסיף שאף, ישיבתו בארץ מותרת על פי הלכה. היתר זה היה לו מקום כל עוד ועלמו מאתנו דברי הרמב"ם ככתבתם, אולם משבטלה הצנזורה ודברי הרמב"ם ידועים כלשונם היתר ישיבת נכרי בארץ אין לו על מה שיסמוך.

"לקח טוב" חי ככל הנראה בתקופת מסע הצלב הראשון (כך עולה מתיאוריו על מוראות מסעי הצלב המשולבים בדברי המדרש), כלומר כמאה שנה לפני תקופת הרמב"ם. תיאוריו על אבן הכעבה השחורה הנמצאת במכה, שעמי ערב הולכים להשתחוות לה, תואמים את המציאות. כאמור, בעל המדרש מגדיר את פולחן הישמעאלים כעבודה זרה.

ר' אברהם אבן עזרא: הישמעאלים עובדים למרקוליס

כדעת בעל "לקח טוב" כך גם סבור ר' אברהם אבן עזרא. הראב"ע מפרש את הפסוק: "וחללו המקדש המעוז והסירו התמיד ונתנו השיקוף משומם" (דניאל י"א ל'). בפירושו יוצא ראב"ע כנגד פירוש ה"צדוקים" (כנראה הקראים) על פסוק זה, בפרשם אותו על העיר מכה וכותב על כך: "... והלא פקחו אלה העוורים (הצדוקים) את עיניהם, וראו כי יש במיכ"א (מכה) שיקוף עד היום. והלא **מרקוליס שאליו יחוגו כל ישמעאל ממזרח וממערב לזרזוק אבנים שם**. ואלה המפרשים (הם) 'חיללו המקדש'" (בפירושים). עד כאן דבריו. בהמשך שם כותב הראב"ע, שאנשי "מכה" קיבלו את האמונה במוחמד רק לאחר שהסכים שתימשך במקום עבודת המרקוליס, כלשונו שם: "ולא סרו אנשי מיכ"א למשמעותו (של מוחמד), עד שנשבע להם שלא יסור (לא תיפסק) עבודת מרקוליס, ואין צורך להאריך". נמצא, שכך היה מקובל בין הישמעאלים בתקופת ר' אברהם אבן עזרא שמכה היא מרכז לעבודת המרקוליס.¹⁹

בדברי הגאונים בבבל מוצאים אנו פעמים אחדות הגדרה הלכתית של המוסלמים כעובדי עבודה זרה (ראה להלן) וזאת לאור התיאורים דלעיל בדבר פולחן העבודה זרה במכה. כאמור מזכיר ר' יהודה הלוי בספר הכוזרי, שהמוסלמים חוגגים במכה ב"אבן הרגימה" אלא שהדבר הושמט בכתבי היד ובדפוסים מפני הצנזורה, וראה להלן את דברי בעל "קשת ומגן" בענין זה. עדות קדומה יותר בענין האיסלאם קיימת בפיוט קדום של ר' אלעזר הקליר, אשר חי בא"י בראשית תקופת הכיבוש של המוסלמים. אלו דבריו בפיוט ליום א' של ראש השנה ב"מלכויות": "טורח מלכויות / עובדי משכיות / טמאו חמד שכיות / בגאווה למלוחך. בדבריו מביע הקליר את הזעם והכאב על מלכות הישמעלים שמרבה טורח ומשא, ומגדיר אותם כ"עובדי משכיות". דבריו מכוונים לפסוק בויקרא (כ"ו א') "לא תעשו לכם אללים ופסל ומצבה לא תקימו לכם, ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה". הקליר מציין בהמשך דבריו שהישמעאלים עובדי המשכיות המשתחוים לאבן – טמאו את "חמד שכיות" ביטוי זה מכוון לאמור בישעיהו (כ' י"ב והלאה): שם נאמר "כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ... ועל כל שכיות חמדה", ומפרש הקליר, ש"שכיות חמדה" הוא במקדש כך מובא ביחזקאל (כ"ד, כ"א): "הגני מחלל את מקדשי גאון עוזכם מחמד עיניכם" בהמשך לאמור – כוונתו לומר, שהישמעאלים עובדי המשכיות טמאו את מקום המקדש "שכיות החמדה" בהקימם עליו את המסגד וראה את דברי המבוא של בובר המוציא לאור של מדרש "לקח טוב", מה שכתב בהסבר הפיוט של הקליר.

הרמב"ם: הישמעאלים מאמינים בא'ל אחד אך אינם רחוקים מעבודה זרה

לעומת המקורות הנ"ל כותב הרמב"ם בתשובותיו, ש"הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומליבם, והם מייחדים לא'ל יתעלה יחוד כראוי – יחוד שאין בו דופי". (תשובות הרמב"ם הוצאת "מקיצי נרדמים" תשובה תמ"ח ראה להלן). מדבריו בתשובה זו נראה

לכאורה כי דעת הרמב"ם היא, שהישמעאלים יצאו מכלל עובדי עבודה זרה, וכך הובאה דעתו בדברי כמה מן האחרונים.
למרות האמור קובע הרמב"ם, בתשובותיו במקום אחר, שמאמיני האיסלאם לא יצאו מכלל עובדי עבודה זרה. וכפי שכתב בתשובה רס"ט, ש"אינם רחוקים מעבודה זרה".
כן קובע הרמב"ם שדין הישמעאלים לענין הלכה כדין עובדי עבודה זרה לכל דבר, וחל עליהם האיסור "לא תחנם" ועוד, "ואין הפרש בזה בין ישמעאלי לנוצרי" (תשובה קמ"ח). יתר על כן, החמיר הרמב"ם בענין הישמעאלים יותר מן הנוצרים בענין האיסור ללמדם תורה, מפני ש"יהיה זה מכשול לישראל" (תשובה קמ"ט) וראה להלן. דעת הרמב"ם טעונה איפוא הסבר: אם אכן הישמעאלים "מיחדים יחוד שאין בו דופי", מדוע אם כן דינם כדין עובדי עבודה זרה?

הישמעאלים ממשיכים את פולחן העבודה זרה הקדום

הרמב"ם מתאר את פולחן הישמעאלים בזמנו כהמשך פולחן העבודה זרה הקדום, וכדבריו בתשובה קמ"ח: ו"באמת שהיה לישמעאלים באותם המקומות **שלשה מיני עבודה זרה: פעור, ומרקוליס, וכמוש**, והם עצמם מודים בדברים אלו היום, וקוראין להם שמות בלשון ערבי: **פעור** עבודתו – שיפיער עצמו לפניו, או שיניח ראשו ויגביה ערוותו למולו **כמו שאלו הישמעאלים משתחווים היום** בתפילתם. **ומרקוליס** עבודתו – ברגימת האבנים, **וכמוש** עבודתו – בפריעת הראש, ושלא ילבש בגד תפור... אבל הישמעאלים היום אומרים זה שנפרע ראשנו... הוא כדי להכנע לפני האל יתעלה... וזה שנשליך אבנים... בפני השטן אנו משליכים אותם, כדי לערבבו. ואחרים מפקחיהם נותנים טעם ואומרים: צלמים היו שם, ואנו במקום הצלמים... ודרך בזיון להם אנו רוגמים אותם". ואם כן העובדות בדבר פולחן המוסלמים במכה ובמקומות אחרים בזמנו, היו ידועות לרמב"ם.

כך גם כותב הרמב"ם ב"אגרת השמד", שם יצא נגד דברי חכם מחכמי זמנו באמרו: "ואמר, כמו כן (החכם) שישמעאלים יש להם עבודה זרה ב'מכה' ובמקומות אחרים". אמנם תמה הרמב"ם על אותו חכם, מה ראה להזכיר עובדות אלה, "כאילו השואל שאלהו אם יעלה לחוג למכה או לא", עיין בדבריו שם שכוונתם לסתור את דעת אותו חכם כאשר קבע, שעל אדם מישראל למסור את נפשו למיתה כשהמוסלמים גוזרים שמד, (ראה להלן את המחלוקת בענין יחס ההלכה לשמד המוסלמים), אך באשר לעובדות כפי שקובע אותו חכם מסכים עמו הרמב"ם, כי אכן המוסלמים ממשיכים את פולחן העבודה זרה כנהוג בימי אבותיהם. (עבודת המרקוליס במכה נמשכת כאמור עד היום, וכל עולה רגל משליך שבעה אבנים ורוגם את אבן הכעבה. למעשה נזכר בקוראן עצמו במפורש פעמים אחדות, שמייסד האיסלאם קיבל את פולחן העבודה זרה כמקובל בזמנו, ושילב אותו בתוך דת האיסלאם).²⁰

המושג "ייחוד שאין בו דופי" ומובנו

מן הראוי להבהיר את הבטוי המובא לעיל מדברי הרמב"ם, האומר ש"הישמעאלים מייחדים ייחוד שאין בו דופי". (יש להעיר שתשובות הרמב"ם מתורגמות מערבית, ובהעדר המקור קשה

20. להלן דברים מן הקוראן בענין זה: "אכן לרוץ בין ה'צפה' וה'מרווה' (שני מקומות עבודת אלילים על יד הכעבה) "ממנהג האלהים המה. והיה אשר יעלה לחוג אל הבית... לא יהיה עוון כי יקיפם" (פרשת הפרה קנ"ג). "ובשטפכם וברדתכם מ'ערפאת' (מנהג עובדי אלילים לרוץ מהר בשם זה ליד מכה להר סמוך) וזכרתם אלהים ליד מקום המצב הקדוש" (הר קדוש לעכו"ם) ועוד.

לדעת מהו הביטוי המדויק בו הגדיר הרמב"ם, את אמונת המוסלמים). הרמב"ם הפליג כאן בשבח האמונה המוסלמית כפי שלא הפליג אפילו בשבח האמונה היהודית. כי בספרו "מורה נבוכים" (חלק א' פרק ג') מסביר הרמב"ם, שהאמונה בא"ל אחד מותנית בתנאים רבים: האחד ש"הענין נאמר בפה" הוא "הענין שיצטייר בנפש", כי פעמים שאדם אומר דבר בפיו ובלבו חושב ההפך מדיבורו, והרבה "מן הפתאים מחזיקים בדעות שאינם מבינים להם ענין כלל", כלשונו שם. לדברי הרמב"ם צריך אדם "להתרומם למעלה הנעלה הזו – מעלת העיון", כדי שיתברר לאדם "באמת שה' אחד אחדות אמיתית". בהמשך דבריו שם כותב הרמב"ם, "שמי שהוא סבור שהבורא "הוא אחד (אך הוא) בעל תארים מספר, הרי הוא אמר שהוא (הבורא) אחד בפיו, וסבור במחשבתו שהוא רבים". "וזה כעין מה שאומרים הנוצרים: "הוא אחד אלא שהוא שלשה, והשלשה – אחד". כן מוסיף הרמב"ם שם, שאי אפשר להגיע למדרגה של "משכיל יחוד ה', אלא למי ש"התפשט מן התאות וההרגלים" והוא "בעל תבונה" ותכונות אחרות, שאם לא כן עליו נאמר הפסוק: "קרוב אתה בפיהם ורחוק מכליותיהם". עיין שם בדבריו. נמצא, שכדי להגיע לדרגה של "יחוד ללא דופי", צריך אדם להגיע לדרגה מוסרית ושכלית וכושר ניתוח בהיר וגבוה ביותר. ברור איפוא, שלא התכוון הרמב"ם לקבוע שכל מאמיני האיסלאם לדורותיהם אמונתם זכה וטהורה, כי מי בא בסודם לדעת את אשר בלבבם? אם באדם מישראל – אשר אליו מכוונים דברי הרמב"ם דלעיל – שאינו משתחוה לצלם, תיתכן אמונה פגומה כנ"ל, על אחת כמה וכמה במי שפולח לפעור ולמרקוליס ולכמוש, או לבית עבודה זרה שבמכה, שיש להניח שאין אמונתו שלמה, שהרי מעשיו מעידים עליו כמאה עדים.

יתר על כן, הרמב"ם קובע, שקיימת טעות בין כיתות שונות באיסלאם, ה"הולכים אחר פשט ספר מסויים" והוא הקוראן, שמאמיניו חלוקים ביניהם בהבנת ענין עצמותו של הבורא ותוארו (ראה 'מורה נבוכים' חלק א' פרק ג'). לדבריו אמונת הייחוד עצמה שנויה במחלוקת בין חכמי האיסלאם (דוגמת הנוצרים שתאר הרמב"ם כמובא לעיל). אמונת היחוד אינה מבוררת אפוא אפילו בין חכמי האיסלאם, אין להעלות על הדעת שדוקא ההמון – הנבער מדעת בדרך כלל ומורגל בפולחן אלילי – שהם כולם מאמינים ו"מיחדים יחוד שאין בו דופי".

המשתחווים לעבודה זרה במכה וסבורים שזה מקום תפילה – לבם מסור לשמים

בתשובה תמ"ח הנזכרות לעיל כותב הרמב"ם וזו לשונו: "אם יאמר אדם, שהבית שהם מקלסים אותו (בעיר מכה) – בית עבודה זרה הוא ועבודה זרה צפונה בתוכו"? (היינו אבן הכעבה שאינה אלא מרקוליס), ומשיב הרמב"ם כנגד טענה זו באמרו: "ומה בכך, אלו המשתחווים כנגדו היום אין לבם אלא לשמים, וכבר פירשו רז"ל בסנהדרין (דף ס"א ע"ב), שאם השתחוה אדם לבית עבודה זרה, והוא סבור שהוא בית כנסת, הרי לבו מסור לשמים".

כוונת הרמב"ם לגמרא האומרת: "האי 'שגגת מעשה' היכי דמי? אי קסבר (המשתחוה) – בית כנסת הוא והשתחוה לו – הרי לבו לשמים". ומפרש שם רש"י: "שהרי לשמים נתכוין, ואפילו היה יודע שזה הבית עבודת כוכבים הוא, והוא משתחוה בתוכו לשמים – אין כאן עונש. שהרי אף משתחוה לבית הכנסת לא לבית הוא משתחוה אלא למי ששיכן שמו עליו".

כלומר, כאשר לב האדם תמים עם אלוקיו, ואין לבו פונה כלל לעצמים חיצוניים, לא לאנדרטה, ולא לאבן המרקוליס, ואפילו לא לבית הכנסת, אלא לבו מתיחד עם אלוקיו בלבד, על כך אומרת הגמרא שאין בכך עבודה זרה, כי לבו שלם עם אלוקיו. אולם אם האדם מערב באמונתו עצם כל שהוא, ואפילו יהיה זה בית כנסת, ועל אחת כמה וכמה כאשר הוא משתחוה ועושה מעשים כדרך פולחן בעבודה זרה, ומאמין שאף הוא כח כל שהוא מן הכוחות הפועלים, נראה שאף הרמב"ם מסכים עם רש"י שזו השתחויה לעבודה זרה.

ההשתחוויה בבית המקדש צריכה כוונה לשם שמים

יתר על כן, מדברי הגמרא במסכת יבמות (דף ו') עולה, שאפילו אם אדם משתחוה לבית המקדש והוא סבור שמצות התורה היא להשתחוות לבית עצמו, השתחוייתו זו יש בה חשש עבודה זרה. ראה את דברי הגמרא שם האומרת: "יכול יתיירא אדם ממקדש (עצמו)? תלמוד לומר: 'את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו'... מה 'שמירה' האמורה בשבת – לא משבת אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על השבת, אף 'מורא' האמור במקדש, לא ממקדש אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר על המקדש".

מסבירים 'בעלי התוספות' (דבור המתחיל "יכול") וזה לשונו: "גבי אביו (מצוות כיבוד אם הנזכרת בסוגיא שם) לא הוצרך לומר כן, דפשיטא שלא ישתחוה לו לשם אלוהות, אבל גבי מקדש אצטריך (להזהיר), משום דהוי דבר שבקדושה". לדברי 'בעלי התוספות', יש חשש שהאדם ישתחוה למקדש עצמו לשם אלוהות, לפיכך דרשו חז"ל, את הפסוקים והזהירו שהכוונה במצוות 'מורא מקדש' צריכה להיות לא מפני קדושת הבית עצמו, אלא מפני מי שציווה על המקדש. נמצא, שאפילו השתחוויה לבית המקדש – וזאת על פי מצוות התורה – צריכה כוונה ברורה ומפורשת, הנקיה מכוונת השתחוויה לעצם כל שהוא, וההשתחוויה כולה אינה כי אם לה' לבדו. על אחת כמה וכמה כשאדם משתחוה למקום פולחן עבודה זרה, ועושה פעולות ומעשים כמנהג עובדי עבודה זרה, מעשיו צריכים זיקוק ובירור מפנייה כל שהיא וכוונתו כולה צריכה להיות לשם שמים.

אמונת האיסלאם היא בבחינת 'כוונתך רצויה אך מעשיך אינם רצויים'

לאור האמור מוצאת הסתירה בדברי הרמב"ם את פתרונה. הסתירה אינה בדברי הרמב"ם אלא באיסלאם גופו. שכן האיסלאם יש בו תערובת של אמונה באל אחד עם פולחן עבודה זרה, והמעשים מכחישים את האמונה שבלב.

יש אמנם באיסלאם כאלה "המיחדים יחוד שאין בו דופי", הרמב"ם מזהיר מלטשטש את האמת הזאת – וכפי שכתב: "ולא מפני שהם משקרים עלינו ומכזבים... נכזב גם אנחנו עליהם ונאמר שהם עובדי עבודה זרה".

יש שנאחזו בדבריו אלה כדי להוכיח שדעת הרמב"ם היא שהמוסלמים כולם מאמינים באל אחד, ולפיכך דינם כדין 'גרים ותושבים' וחסידים אומות העולם. זאת כשהרמב"ם קובע במפורש בתשובותיו בהלכה, וכן ב"יד החזקה" שדין הישמעאלים כדין עובדי עבודה זרה. כפי שיובא להלן כלל זה נאמר כאשר קיימת הוכחה שהמאמין אכן "מייחד יחוד שאין בו דופי". להבנת שיטת הרמב"ם, יש להבחין בין תשובתו לעובדיה הגר לבין תשובותיו האחרות בהלכה. התשובה לעובדיה הגר נכתבה כאגרת תנחומים ופיוס. כמובא באותה אגרת חרף רבו של עובדיה הגר את תלמידו, בהזכירו לו כי בעבר היה עובד עבודה זרה כשאר המוסלמים. הרמב"ם מציין באגרתו, כי קיימת אזהרה בתורה לא להונות את הגר ולא להזכיר לו את עברו ושיש בכך איסור חמור, כי "בשלשים וששה מקומות הזהירה התורה לאהוב גר צדק". הרמב"ם מציין באגרתו דברים שמשיבים המוסלמים כנגד הטענות שהם ממשיכים את פולחן העבודה זרה במכה, ומביא בדבריו תשובות של כמה מ"פקחיהם" – כלשונו. מדבריו בתשובה זו ניתן להסיק להלכה, שמי שאומר בפיו שאינו עובד עבודה זרה אכן "לבו מסור לשמים", ולפיכך אין זה בהכרח שעובדיה הגר עבד עבודה זרה בהיותו מוסלמי, וראוי איפוא רבו לתוכחה שעבר בדברי העלבון על איסור הונאת הגר. המעיין בתשובה יראה, שהרמב"ם האריך בה בדברי ריצוי ופיוס שלא כדרכו בשאר תשובותיו בהלכה שהן מנוסחות באופן עניני וקצר.

ואכן בתשובותיו האחרות הדנות בנושאים הנוגעים הלכה למעשה, דן הרמב"ם את המוסלמים ככל עובדי עבודה זרה. כי לענין מעשה צריך הוכחה שהנכרי יצא מכלל עובדי עבודה זרה. מעשי המוסלמים מכחישים את דבריהם שהם מאמיני היחוד. כי הם ממשיכים בפולחן העבודה זרה כבעבר, ו"מעשה מוציא מיד מחשבה" (קידושין נ"ט ע"ב), ו"אין לו לדיין אלא מה שענינו ראות" (בבא בתרא קל"א ע"א), לפיכך כל עוד שאין הוכחה שהנכרי "מייחד יחוד שאין בו דופי" מכלל עובד עבודה זרה לא יצא.

פולחן האיסלאם הוא בבחינת – "כוונתך רצויה אבל מעשך אינו רצוי" – כדברי ר' יהודה הלוי בתחילת ספרו "הכוזרי", נראה שזו הסיבה, שמחד גיסא כותב הרמב"ם לעובדיה הגר שהמוסלמים הם מאמיני היחוד, ומאידך גיסא קובע בתשובותיו האחרות בהלכה, שיש לנהוג בהם כעובדי עבודה זרה.

סכנת האיסלאם חמורה ליהדות מסכנת הנצרות

בתשובותיו האחרות בהם משיב הרמב"ם לשואליו הלכה למעשה כיצד לנהוג במוסלמים, מציג הרמב"ם צדדים אחרים באיסלאם, וקובע את עמדת ההלכה בצורה ברורה ומפורשת, רק מצידוף דברי הרמב"ם בתשובותיו השונות ניתן להגיע למסקנה בענין שיטתו בהגדרת המוסלמים בהלכה.

לדוגמא, הרמב"ם קובע שאין ללמד תורה לישמעאלים (דבר שמוותר לדעתו ביחס לנוצרים), וזאת משום שהם מערבבים מושגים ומצוות בתורה, ודברים "שבדו הם מלבם לפי ערבוב הסיפורים ובלבול הענינים שבאו להם" (תשובה קמ"ט). נראה שכוונת הרמב"ם לערבוב הסיפורים שבקוראן וכגון, שמרים אחות משה רבינו היא מדיה אמו של ישוע הנוצרי. כן מערבב הקוראן בין מצוות "פרה אדומה" ומצוות "עגלה ערופה", ועושה מהן מצווה מעורבת אחת ועוד, לפיכך סכנת האיסלאם ליהדות גדולה לדעת הרמב"ם מסכנת הנצרות.

להלן דברי הרמב"ם בתשובה קמ"ט (הוצאת "מקיצי נרדמים"), שם נשאל הרמב"ם בענין מאמרו של ר' יוחנן: "גוי שעסק בתורה חייב מיתה" – האם זו הלכה? ותשובת הרמב"ם היא: "היא הלכה בלא ספק, וכאשר יד ישראל תקיפה עליהן מונעים אותן מתלמוד תורה עד שיתגייר... ומותר ללמד המצוות לנוצרים ולמשכם אל דתנו, ואינו מותר דבר מזה לישמעאלים, לפי מה שידוע לכם על אמונתם, (שהם סבורים) שתורה זו (תורת משה) אינה מן השמים. וכאשר ילמדו דבר מן כתוביה, וימצאוהו מתנגד למה שבדו הם מלבם לפי ערבוב הסיפורים ובלבול הענינים אשר באו להם... פרשוה לפי הקדמותיהם המופסדות... ויהיה זה מכשול לישראל האסורים ביניהם בעוונותם. אבל ה'ערלים' (הנוצרים), מאמינים בנוסח התורה שלא נשתנה, ורק מגלים בה פנים בפירושה המופסד... ואם יעמידום על הפירוש הנכון אפשר שיחזרו למוטב". כפירת המוסלמים בתורה חמורה איפוא לדעת הרמב"ם מכפירת הנוצרים.

יש לזכור כמו כן, שהרמב"ם היה מנוע מלכתוב דברים מפורשים ביחס לאיסלאם, וכפי שכתב הוא עצמו, ש"טעותם וטפשותם בדברים אחרים היא, שאי אפשר לאומרו בכתב מפני פושעי ורשעי ישראל" (אגרת תמ"ח). עם זאת לא נמנע הרמב"ם לפרש את דבריו כשנתבקש לחוות את דעתו לענין הלכה וכדלקמן. כן ראה סוף "אגרת תימן", שבמקום שהדבר נדרש לא נמנע הרמב"ם לכתוב את דעתו למרות הסכנה שבדבר.

על כל פנים, כדי להגיע למסקנה בדבר שיטת הרמב"ם באשר לאיסלאם יש לעיין בתשובותיו השונות הדנות בנושא, כי צרוף כולן יחדיו מציג את דעת הרמב"ם להלכה.

ישמעאלים ונוצרים ומעמדם בהלכה בתשובות הרמב"ם

בתשובות הרמב"ם (הוצאת "מקיצי נרדמים") תשובה קמ"ח, נשאל הרמב"ם שלש שאלות להגדרת מעמד הנכרים בהלכה: האחת, "בדבר מילת הגויים (ישמעאלים) וה'ערלים' (הנוצרים), המותר לישראל לקבל זאת על עצמו אם לאו?"

השניה: "היש הפרש בין הישמעאלים והנוצרים בזה אם לאו?"

השלישית: "מה פירוש הברייתא: 'תנו רבנן: ישראל מל את הגוי לשם גר'. (ומסבירה הגמרא): 'לאפוקי משום מוראנא דלא'. מה באה (הגמרא) ללמדנו?"

באשר לשאלה הראשונה משיב הרמב"ם: "מותר לישראל למול הגוי, אם רוצה הגוי לכרות הערלה ולהסירה. לפי שכל מצוה שהגוי עושה נותנין לו עליה שכר, אבל אינו כמי שהוא מצווה ועושה. ובלבד שיעשנה כשהוא מודה בנבואת משה רבנו שמצוה זאת מפי אלקים יתעלה, ומאמין בזה, ולא שיעשנה ל(סבה) אחרת, או על פי דעה שראה לעצמו, כמו שנתבאר בברייתא של ר' אליעזר בן יעקב וכמו שבארנו בסוף חבורנו הגדול".

בדבריו אלה משיב הרמב"ם לשאלה, האם ישראל יכול לקבל על עצמו למול גוי, ותשובתו היא, שאם הגוי עושה זאת כדי לקיים מצוות מילה הכתובה בתורת משה – למרות שאיננו מצווה בה כישראל – רשאי אדם מישראל למולו. כך גם פסק בהלכות מלכים (פרק י' הלכה י'): "בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצוות התורה כדי לקבל שכר אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה". עם זאת משתמע מכאן, שאם רצה למול את עצמו כמנהג דת ישמעאל – אין ישראל יכול למולו.

מילת גוי לשם מצוה – מותרת. להצלתו ממחלה – אסורה

בהמשך דבריו מתייחס הרמב"ם לשאלה השלישית, היינו הסברת הברייתא במסכת עבודה זרה (דף כ"ז ע"ב), האומרת: "ישראל מל את הגוי לשם גר". כותב על כך הרמב"ם: "זה ברור וידוע, שמי שיתגייר – ימול, היה עולה בדעתנו שלא אמרה הברייתא 'לשם גר', אלא למיעוטי מילת הגוי, ושאסור למולו אם ישאר בגיותו, גוי מהול. ולכן באר לנו התלמוד, שאין כוונת 'לשם גר' למיעוטי לשם מילה כשהוא (נשאר) גוי, אלא למיעוטי 'מוראנה'. רצונו לומר: אם היה בו חולי בראש הערלה, אסור לישראל לחתכה כדי לרפאו ולהצילו, אף על פי שבכריתתו יש אופן מה מן המצוה, הואיל ואין כוונתו לימול, ואינו מתכוון אלא להתרפאות לבד, וזה אסור". עד כאן דבריו. פירוש דברי הגמרא לדעת הרמב"ם הוא כך: מאחר שנאמר בברייתא: "ישראל מל את הגוי לשם גר" הרי אין במימרא זו כל חידוש ואין צורך לומר שמותר לישראל למול גוי שבא להתגייר, לפיכך יש מקום לחשוב, שכוונת הברייתא לומר, שדווקא גוי שבא להתגייר מותר למולו, אך גוי הרוצה לקיים מצוות מילה בלבד ולהשאר בגיותו אסור לישראל למול אותו, ובאה הגמרא ללמד, שלא לכך התכוונה הברייתא, אלא גוי הרוצה לקיים מצוות מילה בלבד ולהשאר בגיותו מותר למולו. החידוש שבאה הברייתא לחדש הוא, שאם בא גוי לפני אדם מישראל ומבקש ממנו למול אותו לא לקיום מצוות מילה, אלא להצילו ממחלת 'מוראנה' שתקפה את ראש הערלה, כאן היה מקום לומר, שכיון שיש במילה צד של מצוה הדבר מותר. ובאה הברייתא להשמיע שלא הותר הדבר, כי אם לצורך גרות או לקיום מצוות מילה, אך להציל את הגוי ממחלתו הדבר אסור.

איסור הצלת גוי ממחלת מוראנה בנוי על הכלל: "הגויים – לא מעלין"

מסביר הרמב"ם את טעמו של דבר: "וזה הדין (איסור מילת גוי) בנוי על העיקר הידוע, שאסור להציל גוי מכליון, לאומרם (לאור מה שאמרו חז"ל): 'הגויים והכותים – לא מעלין ולא מורידין'. וזה הדין למדים מאמרו יתעלה: 'ולא תחנם'. ואין כוונתו (של בעל הברייתא) שאסור למול גוי"

כוונת הרמב"ם לומר, שכיון שהמילה במקרה זה מטרתה הריפוי ממחלה וההצלה ממות ולא צד המצוה שבדבר, לפיכך נאסר על ישראל למולו, כי קיים איסור על אדם מישראל להציל גוי. הרמב"ם מתבסס על הכלל המובא בדברי חז"ל שה"גויים והכותים לא מעלין" אותם ואין מצילין אותם אם נפלו לבור. בכך הסביר הרמב"ם את השאלה השלישית, היינו, מה באה הבריתא ללמד? והתשובה היא: אין להציל גוי ממחלתו גם כשיש במעשה ההצלה צד של קיום מצווה ממצוות התורה.

כדבריו אלה כתב הרמב"ם ב'משנה תורה' בהלכות מילה (פרק ג' הלכה ז') וזו לשונו: "גוי שצריך לחתוך ערלתו מפני מכה, או מפני שחין שנוולד בו, אסור לישראל לחתוך לו אותה, שהגויים אין מעלים אותם מידי מיתה ולא מורידין אותן אליה, אף על פי שנעשית מצוה ברפואה זו, שהרי לא נתכווין למצווה, לפיכך אם נתכווין הגוי למילה מותר לישראל למול אותו". (כך הגירסא בכתבי יד מדויקים ראה רמב"ם הוצאת הרב קאפח וראה הנוסח בדפוסים והשינויים שהוכנסו בהם מחמת הצנזורה).

הרמב"ם: עד שלא נתברר הדבר בפירוש – לא יצא הישמעאל מכלל עובד עבודה

זרה

בתשובה דלעיל משיב הרמב"ם אף על השאלה השניה וקובע קביעה עקרונית בענין הצלת נכרי, באומרו: "ואין הפרש בזה בין ישמעאלי לנוצרי". כלומר, גם כשמדובר בישמעאלי הנתון לסכנת מות ומבקש למולו לצורך רפואה אין לעסוק בהצלתו אפילו ימות.

לפנינו אפוא בעיה כללית ביחס למוסלמים, שדינם כדין הנוצרים. לדברי הרמב"ם האיסור "לא תחנם", שעניינו האיסור לרחם על עובדי עבודה זרה (ראה דבריו ב"ספר המצוות" מצות 'לא תעשה' נ"ו וראה לעיל פרק ה') אמור על נוצרים ועל המוסלמים כאחד, ומוסלמים דינם כדין עובדי עבודה זרה.

כן קובע הרמב"ם בתשובתו זו שני תנאים בהם מותר למול נוצרי או ישמעאלי והם: א שהמילה תהיה לשם מצוה "כשהוא מודה בנבואת משה". ב עליו להאמין שמשה רבינו "מצוה זאת מפי אלקים יתעלה". ברור מדבריו, שאם בא נכרי ומבקש למול אותו, אין רשות לישראל למולו, אלא אם כן גילה את דעתו בפירוש שכוונתו לשם מצוה כנ"ל. וישראל שמל נכרי מבלי שבידר שדעתו למול בתנאים דלעיל עובר על איסור "לא תחנם". לאור האמור יש לתמוה לכאורה על דברי הרמב"ם, הקובע באגרתו לעובדיה הגר, ש"הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל... והם מיחדים יחוד כראוי שאין בו דופי", כי אם אכן אינם עובדי עבודה זרה, למה דן אותם הרמב"ם כעכו"ם שחל עליהם האיסור "לא תחנם", ואוסר למול ישמעאלי לרפואתו ולהצילו בקבעו, כי "אסור להציל גוי מכליון"? ורק כשיתברר בפירוש שהישמעאלי בא למול לשם מצוה ימולו אותו ויצילוהו?

מתחייבת איפוא מסקנה כנ"ל, שדעת הרמב"ם היא, שעד שלא נתברר מדברי הישמעאלי שלבו לשמים, דינו כעכו"ם ומכלל עובד עבודה זרה לא יצא.

וראה לעיל (פרק ח') שם הובאה דעת רבנו ניסים, שאף באשר לבן נח שאינו עובד עבודה זרה, עם זאת אינו יוצא מחזקת עובד כוכבים ומזלות, כיון שאינם זהירים בכך. וחשודים על עבודה זרה, ורק קבלת שבע מצוות בני נח מוציאה אותו מחזקתו. ממילא אף לגבי הישמעאלים, שיש בעבודתם תערובת של מנהגי עבודה זרה, מוכח מדברי הרמב"ם שאינם יוצאים מחזקתם כעובדי עבודה זרה וכשיטת הר"ן, ולכן להלכה קובע הרמב"ם כי יש לנהוג בהם כעכו"ם.

כעין זה כותב הרמב"ם בענין "עם הארץ", שהוא בחזקת רשע ופסול לעדות, ואינו יוצא מחזקתו

זו אלא אם כן הוחזק שהוא מקיים מצוות כמאמרן. ראה הלכות עדות (פרק י"א, א', ג'), שם כתב הרמב"ם וזו לשונו: "מי שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ, הרי זה בחזקת רשע ופסול לעדות, לפיכך אין מקבלים עדות מעם הארץ, אלא אם כן הוחזק שהוא עוסק במצוות... נמצאת אומר: כל עם הארץ בחזקת שהוא פסול עד שיוחזק שהוא הולך בדרכי הישרים". נמצא שרק מעשה ברור כמו קבלת מצוות בפני שלשה מישראל, (במקרה של גר תושב) או קיום המצוות המעשיות בקפדנות (במקרה של עם הארץ) שהם מעשים מוכחים וגלויים לעין על פי עדים, יש בהם כדי להוציא מן החזקה הראשונה, והישמעאלים שלא נתקיימו בהם תנאים אלה לפיכך לא יצאו מחזקתם.

איסור כריתת ברית ואיסור 'לא תחנם' נאמר אף על מוסלמים

בתשובתו זו מבהיר הרמב"ם את שיטתו בהלכות עבודה זרה (פרק י'), שם כתב בהלכה א': "אין כורתין ברית לעובדי עבודה זרה כדי שנעשה עמהם שלום ונניח אותם לעבדם, שנאמר: 'לא תכרות להם ברית'... ואסור לרחם עליהם, שנאמר: 'לא תחנם', לפיכך, אם ראה עובד עבודה זרה אובד או טובע בנהר – לא יעלנו, ראהו לקוח למוות – לא יצילנו"... ושם בהלכה ב' כתב: "מכאן אתה למד שאסור לרפאות עובדי עבודה זרה אפילו בשכר". נמצא, שההלכות שקבע הרמב"ם שם ביחס לעובד עבודה זרה אמורות במידה שווה אף לישמעאלים, כי איסור 'לא תחנם' תקף את ביחס אליהם.

הרמב"ם מוסיף בהלכותיו שם: "וגר תושב הואיל ואתה מצווה להחיותו מרפאין אותו בחנם", בכך הדגיש שדווקא גר תושב מרפאין בחנם אך ישמעאלי הרי הוא בגדר עכו"ם שאסור לרפאותו כנ"ל.

פסקו של הרמב"ם, שאיסור "לא תחנם" שבתורה אמור ביחס לישמעאל, מלמד על פרטי ההלכות הנכללות באיסור זה, כגון, איסור חנייה בקרקע ארץ ישראל, שעניינו האיסור למכור קרקעות לנכרי, וכן האיסור לתת להם חן ולספר בשבחם, או לתת להם מתנת חנם, ופשוט לאור האמור, שהלכות אלה כולם אמורות אף ביחס לישמעאלים, שהרי מקור כולן – המצוה האמורה בתורה – 'לא תחנם' (וראה להלן).

הישמעאלים אינם רחוקים מעבודה זרה לפיכך מגעם ביין אוסרו בשתיה

בהלכה אחת בלבד הקלו – כאמור לעיל – בענינם של הישמעאלים, אשר קבלו עליהם את האמונה בא"ל אחד, והיא איסור יין נסך. זאת משום שהגזרה על יין שנגע בו נכרי "שחז"ל גזרו עליו שיהיה אסור בהנאה, עיקרה הוא במנהג עובדי האלילים בימי קדם לנסך את היין לשם עבודה זרה. מבחינה זו שונים המוסלמים מעובדי אלילים, ומשתי סיבות, האחת: מאחר שלפי דתם הרשמית הם מאמינים בא"ל אחד לפיכך אין לחשוש שינסכו לעבודה זרה. השניה: על פי דתם נאסר עליהם לשתות יין, ודרכם לפרוש ממנו (ראה להלן דברי הגאונים ובעל "כפתור ופרח" בענין זה), לפיכך אין מקום לאסור מגע של ישמעאלי ביין.

להלן תשובת הרמב"ם בענין זה: "שאלה: שתיית היין שדורכים הישמעאלים, יודנו רבנו ושכרו כפול מן השמים" (תשובות הרמב"ם הוצאת מקיצי נרדמים תשובה רס"ט).

"תשובה: "אלה הישמעאלים אינם רחוקים מעבודה זרה, כמו שהזכרתם... ותכלית מה שהקלו הגאונים בינם של אלו (הוא) ש(יהיה) מותר בהנייה, אבל שיהיה מותר בשתייה לא נשמע זה משום בעל הוראה. והלכה למעשה בפני כל גאוני המערב (היא), כאשר קורה שנוגע ישמעאלי ביין שלנו נגיעה המחייבת ניסוך – שאוסרים לשתותו, ומתירים למכרו כדין יין הישמעאלים עצמם".

אף בתשובתו זו אין דברי הרמב"ם עולים בקנה אחד עם דבריו באגרתו לעובדיה הגר, ולעומת מה שכתב שם ש"הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל", בתשובה שלפנינו הנוגעת להלכה ולמעשה כתב, "שאינם רחוקים מעבודה זרה". ובהכרח איפוא כנ"ל, שדבריו לעובדיה הגר עיקרם להפיס את דעתו.

הרמב"ם מציין בתשובתו – "כמו שהזכרתם", נראה שהשואלים מה דין הישמעאלים לענין יין נסך, הזכירו בשאלתם את העובדות דלעיל בדבר פולחן הישמעאלים, והרמב"ם מסכים עמם באומרו שאינם רחוקים מעבודה זרה.

עם זאת מסביר הרמב"ם את דעת הגאונים מדוע הקלו והתירו את היין בהנאה (ראה להלן), ואילו שתייתו נשארה באיסורה כמקודם.

שיטת הרמב"ם על פי הגאונים: מגע ישמעאלי ביין אוסרו בשתיה

כדבריו בתשובה זו פסק הרמב"ם בהלכות "מאכלות אסורות" (פרק י"א הלכה ז') וזו לשונו: "גר תושב, והוא שקיבל עליו שבע מצוות כמו שביארנו, יינו אסור בשתיה ומותר בהנייה... וכן כל גוי שאינו עובד עבודה זרה, כגון אלו הישמעאלים, יינם אסור בשתייה ומותר בהנייה, וכן הורו כל הגאונים".

נראה שהגאונים שעליהם מסתמך הרמב"ם הם רב האי גאון ורב נחשון גאון, שתשובותיהם בענין זה מובאות בספרי הראשונים. כן הובאו דבריהם ב"תשובות הגאונים" מאת הרב שמחה אסף. ראה "ספר האשכול" לרבנו אברהם בר' יצחק אב"ד (הלברשטאט תרכ"ח עמ' 150), הכותב: "נשאל הגאון (הכוונה לרב האי גאון כמובא ב'תשובות הגאונים' סימן ס"א עמ' ע"ג): ישראלים שהביאו יין בקנקנים בספינה, קשורים על פיהם בקשר ידוע להם וחתומים בחותמן... וכשהגיעו לנמל, נטל פקיד המלך הכל ונתן באוצרות. אחר זמן לקח המלך כך וכך (קנקנים) והחזיר השאר לבעליהם... – מותרים הם או לא? והשיב: אם הגויים שאתם חוששים (מפניהם) – ממדת ישמעאל (ומנהגם), שבדתם אסור היין (על פי האמור בקוראן), ותיעבו וקיללו (את) השותים – אין בו חומר כל כך, ואין חוששין מכוחן לנסך. וכשעמד מר יהודאי (גאון), לא אמר בהו לא איסור ולא היתר, מפני אמגושים (עובדי עבודה זרה) שהיו באותו זמן שיצאו למדת ישמעאלים, והודו למי שאוסר היין, ועדיין לא היו נקיים (לגמרי) מן האמגושות המנסכין יין. גם בדור שני ושלישי היו רופפין (בדת האסלאם) ונשאר בידם מדת הראשונה, והיה חשש בהם לניסוך. וכאשר ישנו (התארכו) הדורות, לא נשאר כלום (מן האמגושות) ומי ששותה יין בעיניהם כעושה תועבה. אבל אם נוצרים הם יש חשש הרבה שהם מנסכים". עד כאן דבריו.

רב האי גאון (חי כמאתים שנה לפני הרמב"ם) בתשובתו מתיר את היין, מכיון שהיין אסור על הישמעאלים והוא מתועב על פי דתם לפיכך אין לחשוש לניסוך.

ישמעאל – עובד עבודה זרה הוא, אלא שאינו מרגיש שעובד עבודה זרה

בהמשך דברי בעל "ספר האשכול" מוסיף המחבר באותו ענין וזו לשונו: "בתשובה ישנה מצאנו: 'ישמעאל הכניס ידו ליינו של ישראל לאנסו, ומתכוין לאוסרו (בשתיה, ראה "תשובות הגאונים" סעיף נ' עמ' ס"ב). כך ראינו: ישמעאל האידנא עובד עבודה זרה הוא, אף שאינו מכיר שעובד עבודה זרה. דאמרו (במסכת עבודה זרה דף י"א ע"ב): "חמשה בתי עבודה זרה קבועין הן (שכל ימות השנה עושין עובדיהן יום אחד, ומקריבין זבחים, ואסורים במשא ומתן לעולם – רש"י), ואחת מהן נשאר בערביא".

מחבר התשובה מגדיר את הישמעאלים כעובדי עבודה זרה, אלא שאינם מרגישים שבמעשיהם הם עובדים עבודה זרה.

כך גם מובא בספר "שבלי הלקט" חלק ב' "שלחו לרב נחשון גאון על מגע ישמעאל ביין ואסר. שאף על פי שאין עושה יין נסך ליאסר בהנאה, אף על פי כן – עובד עבודה זרה, כדאיתא (במסכת עבודה זרה דף י"א): "חמשה בתי עבודה זרה הם ואחד מהם 'נתבדה' שבערביא". דעת הגאונים אפוא, שהישמעאלים מוגדרים כעובדי עבודה זרה.

בית עבודה זרה שבערביא

בבאור "נחל אשכול" מאת ר' צבי בנימין אוירבאך ('ספר האשכול' עמ' 151), תמה על הראיה שהביאו הגאונים מן הגמרא בענין בית עבודה זרה שקיים בערביא, וכתב: "אבל יש להפליא, שבגמרא אמר רב הכי, ובימיו לא היה עדיין אמונת מוחמד, שמתעב כל עבודה זרה ומאבד כל פסל ותמונה"? אולם נראה שאין תמיהתו תמיהה, כי הגאונים לא הביאו את דברי הגמרא כאסמכתא עיקרית, אלא השתמשו בדברי חז"ל, להסביר את המציאות בזמנם, וכמתואר לעיל מדברי בעל "לקח טוב" ור' אברהם אבן עזרא ועוד, שעבודת המרקוליס נמשכה ב"ערביא" שבגמרא אף בתקופה מאוחרת, וכפי שתיאר הרמב"ם בתשובתו שאף בזמנו נמשך הפולחן הקדום. נראה שהגאונים הנוכחים בדברי הרמב"ם, כמקור לכך שיין שנגע בו ישמעאלי מותר בהנייה הם הגאונים הנ"ל.

בהכרעה בהלכה קבע הרמב"ם את דין הישמעאלים כדעת הגאונים

דומה שההגדרה המובאת לעיל בדברי הגאונים ש"ישמעאל עובד עבודה זרה הוא אף שאינו מכיר שעובד עבודה זרה", היא שהיתה נר לרגליו של הרמב"ם במקומות השונים בהם דן בישמעאלים ודינם להלכה. ולפיכך גם אם כתב באגרתו לעובדיה הגר שהישמעאלים מאמיני היחוד הם, בבואו להכריע למעשה לא זו משיטת הגאונים.

דרכו של הרמב"ם בהלכה בכלל, ללכת בעקבות הגאונים גם במקום בו דעתו נוטה שלא כדעתם, ראה למשל הלכות 'שמיטה ויובל' (פרק י'), שלמרות שדעת הרמב"ם שם נוטה למנות את שנות השמיטה באופן שונה מן הגאונים, עם זאת הכריע כמותם. כדבריו שם (הלכה ו'): "ושנת השמיטה ידועה היא ומפורסמת אצל הגאונים... ועל זה אנו סומכין, וכפי החשבון הזה אנו מורין... שהקבלה והמעשה עמודים גדולים בהוראה ובהן ראוי להתלות".

הישמעאלים לא קבלו על עצמם שבע מצוות בני נח

יש שרצו לומר בדעת הרמב"ם שדעתו היא שדין הישמעאלים כדין 'גרים ותושבים' ושהם קבלו עליהם שבע מצוות בני נח (ראה להלן), אולם מדבריו בהלכה המובאת לעיל עולה בבירור שאי אפשר לתלות בו דעה כזאת, שהרי כתב "גר תושב, והוא שקיבל עליו שבע מצוות כמו שבארנו, יינו אסור בשתיה... וכן כל גוי שאינו עובד עבודה זרה כגון אלו הישמעאלים". הרמב"ם מבדיל באופן ברור בין 'גר תושב' לבין הישמעאלים, לא רק שלא הגדיר את הישמעאלים כמי שקיבלו עליהם שבע מצוות, אלא אף באשר לאיסור עבודה זרה, יכול היה הרמב"ם להגדיר אותם כמי שקיבלו עליהם מצווה יחידה – את מצוות האמונה בא'ל אחד כאחת מתוך שבע המצוות. הרמב"ם לא הגדיר אותם אף כמאמיני היחוד, אלא הגדיר אותם בהגדרה: "גוי שאינו עובד עבודה זרה".

ראוי להוסיף, שההלכה בענין יין נסך היא ההלכה היחידה בספר "משנה תורה" בה ראה הרמב"ם להבחין בענין הישמעאלים לקולא. וזאת מן הסיבות המובאות לעיל ושהיין מתועב על פי דתם.

בכל שאר ההלכות לא הבדיל הרמב"ם בין ישמעאלים לעובדי עבודה זרה ודינם שווה.²¹

רבנו ניסים: השחויית הנוצרים והמוסלמים – השחווה של אלוהות ויש לה דין עבודה זרה

בחידושי הר"ן בסנהדרין (דף, ס"א ע"ב) כותב רבנו ניסים, שמקום שבו משתחיים השתחווה של אלהות, אף על פי שאין המשתחיים עושים את המקום אלוהות ממש הרי הדבר מוגדר כעבודה זרה. כך מסביר הר"ן את סירובו של מרדכי להשתחוות להמן. הר"ן מסביר, שההשתחווה להמן לא נעשתה לצורך כבודו וכבוד מישרתו, אלא היתה השתחווה של אלוהות לכן נאסרה, כי "מענין עבודה זרה הוא" – כלשונו שם. כמובא לעיל מוסיף הר"ן וכותב: "ולמדנו מכאן, שהקדושים של כותים (הכוונה לקדושי הנוצרים ותמונותיהם), וגם המשוגע של הישמעאלים, אף על פי שאין טועין אחריהם לעשותן אלוהות, (עם זאת) הואיל ומשתחיים לפניהם השתחווה של אלוהות – דין עבודה זרה יש להן לכל אסור של עבודה זרה. שלא בהידור (בדרך של כבוד) לבד הם משתחיים לפניהם, שאין הידור למתים (שהרי יוצרי הדתות כבר מתו), אלא כענין עבודה של אלוהות היא עבודתן". דברי רבנו ניסים מכוונים למקומות שהמוסלמים משתחיים לנביאם, שהם בגדר "אביזריהו דעבודה זרה", וכנראה שהוא מתכוון להשתחוייתם של המוסלמים לכוון מכה ולכוון מדינה – מקום קברו של נביאם. כך גם באשר לאותם מקומות ששימשו בעבר מקומות עבודה זרה לכמוש למרקוליס וכד', אף ההשתחווה למקומות אלה יש לה גדר של עבודה זרה לדבריו, כיון שזו השתחווה של אלוהות. לאור האמור יש לומר שהעובדה שהמוסלמים לבם לשמים אינה מוציאה את מקומות הפולחן מהגדרתם כמקום עבודה זרה אף לדעת הרמב"ם כמובא לעיל.²²

21. הרמב"ם מזכיר את הישמעאלים לענין הלכה במקום נוסף ב"יד החזקה" בהלכות תשובה (פרק ג' הלכה ח') שם כתב: "שלשה הם הכופרים בתורה... האומר שהבורא החליף מצווה זו במצוה אחרת, וכבר בטלה תורה זו אף על פי שהיא היתה מעם ה', כגון הנוצרים וההגרים". (הרמב"ם וכן מחברים אחרים מזכירים את הישמעאלים בכנוי "הגרים" מלשון "הגר" – אם ישמעאל). בדבריו אלה מזכירים אמנם הישמעאלים, אך הרמב"ם מעמיד אותם בדרגה שווה לנוצרים.

22. ראוי להעיר בהקשר לכך, כי עד היום ממשיכים המוסלמים את פולחן עובדי עבודה זרה הקדומים במקומות אחדים, ולא דווקא במקומות שציין הרמב"ם. אף במצרים, הארץ בה שכן הרמב"ם, ממשיכים במקומות שונים את פולחן העבודה זרה הקדום כיום הזה ומשלבים אותו כחלק ממנהגי האיסלאם. תאור על אחת החגיגות האלה מובא בספר "מבט על מצרים" (משרד הבטחון ו"כרטא" 1981 עמ' 75) המחבר מתאר תהלכה בה נושאים את אל השמש אמון – אחד האלילים המרכזיים של מצרים – מכרנך למקדש לוקסור (מרחק של קילומטרים אחדים), אליל השמש מוכנס אל תוך מקדשו של אל הפריון, שם נמשכת החגיגה עשרה ימים. טכס זה נוהג עד היום במקדש לוקסור שהפך למסגד. בכל שנה באותו תאריך בו חל החג אצל עובדי האלילים בימי קדם, "נישא סידי אבו על ספינה כאמון בזמנו במעלה הנילוס. על גדות הנהר מלווים האנשים את הספינה בשירה"... ראה תיאור מפורט שם. כן קיים מנהג בארצות האיסלאם כמו עירק ועוד, שהמתפלל מושיב אשה לנגד עיניו בתפילותיו והשתחוויותיו לכוון מכה, מנהג שיש בו גדר עבודה זרה, וכך מנהגים אחרים שמקורם בעבודה זרה.

שמד של ישמעאלים המחייב כפירה בתורה ועשיית מעשה – דינו לדעת הכל – "יהרג ואל יעבור".

הריטב"א הרדב"ז ועוד אחרונים כותבים, ששמד שכופים המוסלמים על יהודים הרי הוא כשאר עבודה זרה, וחל על שמד זה דין של "יהרג ואל יעבור". זו לשון הריטב"א (פסחים כ"ה ב'): "והוי יודע שאמונת הישמעאלים אף על פי שהם מייחדים (את השם), עבודה זרה גמורה חשיבא ליהרג. ואל ימיר, שהרי המודה באמונתם כופר בתורת משה, שאינה אמת כמו שהיא בידינו. וכל כיוצא בזה עבודה זרה גמורה היא".²³

פרק יד המוסלמים ומנהגיהם ואיסור ישיבתם בארץ ישראל – בדברי הפוסקים

המוסלמים – אמונתם ומנהגיהם – נידונים בדברי הפוסקים בקשר לעניני הלכה שונים. כגון, שאלת השפחות הישמעאליות בבתי יהודים, מנהגי הישמעאלים בשחיטת הבהמות, נתינת מתנה לישמעאלי, מגעם ביין נסך, השכרת ומכירת בתים לישמעאלים בארץ ישראל ועוד. כפי שיוכח להלן שיטת הרמב"ם המובאת לעיל, לפיה דין הישמעאלים כדין עובדי עבודה זרה, מקובלת להלכה בדברי הפוסקים ראשונים ואחרונים. כך גם באשר לאיסורי התורה בענין ישיבת נכרים בארץ ישראל, איסורים אלה חלים לדעת הפוסקים אף באשר למוסלמים.

בעל "קשת ומגן": הישמעאלים מאמינים בגשמות הבורא

כבר הוזכרו לעיל דברי הרשב"ץ בספרו "קשת ומגן" בענין הנוצרים, שהם מגשימים את הבורא. בספרו שם מביא את עדותו של השופט המוסלמי אבן רשד המעיד, שאף רבים מן המוסלמים

23. במאמר "קידוש השם" הקרוי "אגרת השמד" לרמב"ם, יצא הרמב"ם כנגד חכם מחכמי ישראל אשר טען, שחובה ליהרג ולמסור את הנפש בשמד שגוזרים המוסלמים. הרמב"ם הכיר מקרוב את התנאים המיוחדים של השמד בו מדובר, כיון שהוא עצמו נמלט מן השמד המוסלמי בהיותו בצפון אפריקה, לפיכך יצא כנגד החכם וטען, שבשמד זה בתנאים המיוחדים שלו אין חובה למסור הנפש. הרמב"ם קורא לשמד זה "שמד נפלא", אשר קשה למצוא דוגמתו: "שהשמד הזה לא יתחייבו (היהודים) – עשיית מעשה, זולת הדיבור בלבד, ואם ירצה אדם לקיים תרי"ג מצוות בסתר – יקיים". לדעת הרמב"ם, בשמד המאפשר להמשיך ולקיים תרי"ג מצוות אין למסור את הנפש. כן מוסיף הרמב"ם שכיון שמקובל על המוסלמים עצמם שההודאה של יהודי ב"שליחות הנביא" אינה אלא מן השפה ולחוץ, והם מסתפקים בכך, וכדבריו שם: "וכבר נתאמת אצלם שאין אנו מאמינים באותו דיבור, ואינו בפי האומרו אלא להנצל מן המלך", לפיכך אין חובה ליהרג על כך. הרמב"ם מוסיף עם זאת, שאכן הרשות בידו של אדם למסור את נפשו בשמד כזה, ויש לו "שכר גדול לפני ה' ומעלתו במעלה עליונה", אך אין לדעתו לקבוע בתנאים אלה את הדבר כחובה. גם לדעת הרמב"ם, לו היו המוסלמים מחייבים אדם מישראל להצהיר הצהרה שענינה כפירה בתורת משה, וכן אם היו כופים אדם לעבור עבירה במעשה להמרת הדת – חובה אף לדעתו, למסור את הנפש אף בשמד של מוסלמים, כיון שאז דין השמד ככל שמד אחר של עבודה זרה.

מאמינים שהבורא גשמי, זאת מאחר ואמונת האסלאם מחייבת את האמונה בבורא גשמי. וזו לשונו: "בענין הגשמות. הנה השופט אבן רשד ביאר, כי הספר (הקוראן) מחייב אותו... רבים מן הישמעאלים מאמינים שהבורא הוא גשם (אלא) לא ידמה אל שאר הגשמים" ("קשת ומגן" עמ' כ'). עוד כתב שם: "והנה התבאר כי הספר בכללו (הקוראן) אינו מרחיק הגשמות מן האל אלא מחייבו". (שם דף כ' ע"ב). אבן רשד עצמו סבור שהבורא הוא "אור מוחש נראה" (שם כ"א ע"ב). דברי הרשב"ץ תואמים את דברי הרמב"ם ב"מורה נבוכים" האומר, שיש מחלוקת בין המוסלמים באמונת היחוד, (ראה באינצקלופדיה "אוצר ישראל" ערך "קוראן", שם הביא דוגמא לקטע בקוראן המגשים את הבורא, ואלו דבריו: "הקוראן מציין אלוה עם תמונה ואברים וידיים ורגלים, על רגליו ועלי זהב ועל ראשו שער תלתלים וכד'. החסידים אנשי ה"סונה" (האורתודוקסים המאמינים בפשטות הקוראן דברים ככתבן) לא ויתרו על דעיון אחד מאלה, בעוד אשר ה"מועתזלים" בארו כל הדברים האלה בדרך משל ואליוגוריא"). כלומר, גם אם חלק מן המוסלמים מאמינים בבורא בלתי גשמי, רבים מהם דבקים באמונה שהבורא גשמי.

ר' יהודה אלחריזי והרמב"ן: מסגד עומר – מקום תפילה לעבודה זרה

מכתביהם של חכמי ישראל לאחר תקופת הרמב"ם עולה, כי למרות הדעה שהביע הרמב"ם, שהישמעאלים מקבלים את יחוד הבורא, עם זאת המשיכו להגדיר אותם כעובדי עבודה זרה. ראה את דבריו של ר' יהודה אלחריזי שחי לאחר תקופת הרמב"ם. במסעותיו הגיע לארץ ישראל (ד' אלפים תתקע"ח 1218 למנינם) והוא מתאר את ארץ ישראל בתקופתו שהיתה אז בידי הישמעלים. במהלך תאורו (הכתוב בתרוזים) כותב בין השאר: "ויער אלקים את רוח מלך הישמעאלים... ויצר על ירושלים... מיום לכדוה (את ירושלים) ישמעאלים שכנוה ישראלים". בהמשך דבריו הוא כותב: "אחר הדברים האלה יצאנו ממצרים לראות בטוב ירושלים... והיינו בעין דומעת / נפש נכונעת / משקיפים על מקום העזרה / אשר נחלף לעבודה זרה". (מסעות ארץ ישראל מאת אברהם יערי עמ' 62). כוונתו למקום הקרוי 'מסגד עומר' הבנוי במקום העזרה. (המסגד הבנוי באותו מקום, נבנה על ידי המוסלמים מאות שנים לפני כן) משתמע בבירור מדבריו, שמקום תפילה זו של הישמעאלים נחשב בעיניו כעבודה זרה. (וראה מה שכתב הרב קוק זצ"ל בענין זה בשו"ת, "משפט כהן" שאלה פ"ט, שאפילו אם נעבדה עבודה זרה במקום המקדש, כמו שהיה בימי מנשה, ובימי יחזקאל ובימי יוונים וכד', אין מקום המקדש נאסר לעולם, עיין שם בדבריו).

כך גם כותב הרמב"ן, אשר עלה ארצה בעת שלטון המוסלמים והוא מתאר את עמידתו בהר הזיתים מול מקום המקדש, ובין דבריו הוא אומר, שהמוסלמים הנכנסים להתפלל במקום המקדש: "לאלקים לא יושיע בתוכו מתפללים". נראה שהבטוי: "אלקים לא יושיע" מכוון לאלקים שיש בו הגשמה, ובא ללמד, שלמרות שהמוסלמים מייחדים יש באמונתם גדר עבודה זרה.

בעל "מגיד משנה": שפחה ישמעאלית אסור לקיים בארץ ישראל מפני איסור – "לא ישבו בארצך"

מדברי בעל "המגיד משנה" עולה בבירור ששיבת ישמעאלים בארץ ישראל אסורה מן התורה. כך כותב בעל "מגיד משנה" בהלכות שבת (פרק כ' הלכה י"ד) בענין עבד ואמה אשר מצווים על שביתתן בשבת: "דע! שיש שלשה מיני עבדים חוץ מעבד עברי... האחד: הוא עבד שמל וטבל לשם עבדות, והוא חייב בכל מצוות "לא תעשה" כדין ישראל גמור... השני: עבד ערל שהתנה (עם

אדוניו) שלא יטבול ולא ימול אלא ישמור שבע מצוות בני נח... ודינו כ"גר תושב". והשלישי: הוא עבד ערל שעובד עבודת כוכבים שלו". וממשיך וכותב: "ונראה לי מדברי רבינו (הרמב"ם), שכתב בפרק י"ד מהלכות איסורי ביאה ופרק י' מהלכות עבודה זרה, שזה (עבד עכו"ם) אסור לקיימו כלל בארץ ישראל, וכן הוא האמת".

בהמשך דבריו כתב: "ויש לי לבאר החלק השלישי כגון השפחות הנכריות והישמעאליות העומדות בבית ישראל בגיותן בלי קבלת מצוות כלל", ומסיק בעל "מגיד משנה" לענין הלכה, שאסור לאדם מישראל לקיים בביתו עבד כזה. פשוט מדברי בעל 'מגיד משנה', שהישמעאליות הנמנות על הסוג השלישי מוגדרות כשאר עובדי עבודה זרה. ש"ז אסור לקיימו כלל בארץ ישראל" כדבריו. בעל 'מגיד משנה' מסתמך באיסור זה על דברי הרמב"ם בהלכות 'איסורי ביאה' ובהלכות 'עבודה זרה', שם קובע הרמב"ם, שכל מי שלא קיבל על עצמו להיות 'גר תושב' אסור בישיבה בארץ ישראל, מטעם "לא ישבו בארץ" ומטעם "לא תחנם", ואם כן הישמעאלים לדעת בעל 'מגיד משנה' אסורים בישיבה בארץ ישראל מחמת איסורי תורה אלה.

הרשב"א: שחיטת הישמעאלים לכוון מכה – שחיטה לשם עבודה זרה

אף מדברי הרשב"א בתשובותיו נראה, שהמוסלמים לא יצאו מגדר עובדי עבודה זרה. להלן לשון תשובתו כפי שהובאה בתשובות הרשב"א (חלק א' תשובה שמ"ה): "שאלת עוד בענין טבח ישראלי ומקולין (בית מטבחיים) ישמעאלים. ומנהגם של ישמעאלים לשחוט לעולם כנגד המזרח, וכן בכל העבודות שלהם, מחזירים פניהם לרוח המזרח, וקורין לו: "אל-קיבלה". והם מחשבין דבר זה – לדברי רוח שלהם – תועלת. וכשיבוא הישראל לשחוט לא יניחוהו לשחוט אלא אם כן ישחוט לצד ה"אל – קיבלה" כחוקותם. וכשמעי הדבר הזה חרה לי, לפי שאין די (לא רק) שיש בזה (איסור) משום: "לא תלכו בחוקות הגוי" (ויקרא כ'), אלא שיש בזה אף משום עבודה זרה, אחר שהם חושבים אותו רוח לתועלת... הודיעני אם הדבר אסור מאי זה צד שיהיה, ובחסד הרחמן "איישר חילי ואבטלנה" (יהיה לי כח לבטל את המנהג).

תשובה: יישר חילך שמנעת, וכן ראוי לגעור ולבטל המנהג. ומכל מקום אינו דומה ל"שוחט לשם הרים", דהתם השוחט עצמו מתכוון לכך, אבל הכא: "זה שוחט וזה עובד – לא אמרינן" ... ומכל מקום אחר שהישמעאלים מקפידין בשלהן, והם מזהירין בשעת מעשה בפירוש לשחוט כנגד המזרח דוקא, ראוי הוא לבטל המנהג ולגעור במי שעושה כן ויישר חילך ותבטלינה". עד כאן לשון השאלה והתשובה.

נראה שגם השאלה וגם התשובה נוסחו על ידי הרשב"א, כי כתב: "שאלת עוד בענין טבח" וכו', יש לכך חשיבות, כי בהמשך השאלה כותב הרשב"א "שיש בזה אף משום עבודה זרה", משמע שהרשב"א מסכים עם דעת הכותב, שאכן שחיטה לכוון מזרח כמנהג הישמעאלים יש בכך עבודה זרה. (בלשון השאלה שם כתוב, שמנהג הישמעאלים לשחוט לעולם כנגד המזרח, וכן בכל העבודות שלהם מחזירין פניהם לרוח המזרח", נראה שהמדובר הוא במוסלמים שגרים בארצות שממערב למכה כגון ארצות צפון אפריקה ומצרים, ולפיכך כל העבודות שלהם נעשות כשפניהם למזרח לכוון מכה, כי המוסלמים החיים בארץ ישראל משתחווים ל"אל קיבלה" לכוון מכה בדרום. אמנם ב"משבצות זהב" ל"יורה דעה" (סימן ד', סעיף קטן ח'), כתב בשם בעל ה"פרי תואר", ש"החוק שלהם הוא אדרבה לשם השם, שהשכינה במזרח", אולם לשון הרשב"א ברורה, שהשתחוויה זו היא לשם עבודה זרה, וכבר דחה בעל "משבצות זהב" את דברי "פרי תואר" (עיין שם)

דעת הפוסקים: ישראל השוחט כמנהג הישמעאלים – שחיטתו כשרה, שחיטת הישמעאלים – דינה כעבודה זרה

המעייין במהלך התשובה יראה, כי הרשב"א מקבל את דעת השואל בענין זה. יתר על כן, הרשב"א מביא את דברי הגמרא במסכת חולין, הדנה בענין "מחשבת עובד כוכבים", היינו, מה דינו של אדם מישראל ששחט בהמה של עובד כוכבים, מאחר שאותו עובד כוכבים בעת השחיטה של ישראל חושב ומתכוון לשם עבודה זרה, האם יש במעשה השחיטה של אדם מישראל דין עבודה זרה? ומסקנת הגמרא היא: "זה מחשב וזה עובד לא אמרינן", כלומר, יש כאן שני דברים שאין כל קשר ביניהם. אדם מישראל אין כוונתו אלא השחיטה עצמה, ומה שמתכוון וחושב העובד כוכבים במעשה השחיטה שתהא לשם עבודה זרה, אין בכך כדי לעשות את מעשה השחיטה של ישראל כמעשה של עבודה זרה.

זוהי אף תשובת הרשב"א כאן. הרשב"א מסכים עם ההנחה שמי ששוחט בהמה ופניו לכוון מזרח, וזאת כמנהג הישמעאלים לעשות את עבודותיהם לכוון מזרח (שהיא מכה כנ"ל), הרי יש בכך משום עבודה זרה. אך במקרה שלפנינו, שהשוחט הוא אדם מישראל שאין כוונתו לכך, ממילא חל כאן הכלל: "זה (הישמעאל) מחשב, וזה (הישראל) עובד – לא אמרינן". כך גם הובא הדבר בדברי הפוסקים, ראה את דברי בעל "טורי זהב", "יורה דעה" (סימן ד', סעיף קטן ח'), הכותב: "אין איסור אלא כשהשוחט עצמו נתכוון לשם הרים. אבל "זה – שוחט, וזה עובד לא אמרינן". כך גם כתב הש"ך וכן כתב בביאור הגר"א שם ועוד. נמצא שאף הרשב"א מסכים, שבפולחן האיסלאם יש משום עבודה זרה.

כך גם נראה מלשון "השלחן ערוך", "יורה דעה" (סוף סימן ד'), הכותב: "ישמעאלים שאינם מניחים את ישראל לשחוט, אלא אם כן יהפוך פניו ל"אל – קיבלא" כמנהג חוקותיהם, אינו דומה לשוחט לשם הרים". אין המחבר כותב ש"אין איסור בדבר", אלא נקט את לשון הרשב"א, שאינו דומה לשוחט לשם הרים", וזאת מן הטעם המוסבר לעיל שאין לזקוף את מחשבת העכו"ם ולצרפו למעשה השחיטה, ולהחשיב את השוחט כעושה מעשה עבודה זרה, אך באשר לפולחן הישמעאלים עצמו דעתו אף היא, כי ישמעאלי השוחט לכוון מכה ומקום קברו של נביאם (הנמצא ב"מדינה" הסמוכה למכה) הרי במעשה שלו יש משום עבודה זרה וכדעת הרשב"א.

שיטת ר' יוסף קארו: הישמעאלים דינם כדין עובדי עבודה זרה, והנותן להם מתנה עובר על "לא תחנם"

שיטתו של ר' יוסף קארו בכללה היא, שדין הישמעאלים כדין עובדי עבודה זרה. ראה ב"בית יוסף" על טור 'חושן משפט' (סימן רמ"ט), שם מסביר ר' יוסף קארו את דעת בעל ה'טורים', הכותב: "אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודת כוכבים". ומסביר ר' יוסף קארו, שהמושג – "עובד עבודת כוכבים" שבדברי בעל ה'טורים' כוונתו אף לישמעאלים.

זו לשונו שם: "ומה שכתב רבינו (בעל ה'טורים'): 'אסור ליתן מתנת חנם לעובדי כוכבים' לאו לאפוקי 'ישמעאל', (אשר לכאורה יצא מכלל עובד כוכבים ומותר לתת לו מתנת חנם), אלא לאפוקי "גר תושב", דהיינו שקיבל עליו שבע מצוות בני נח, וזהו שאנו מצווים להחיותו". (דברי הב"ח שם וכן דברי הרב קוק זצ"ל בענין זה יידונו להלן). המסקנה העולה מדבריו שם, שאסור לתת מתנת חנם לישמעאלי, ומקור האיסור הוא מצות "לא תחנם" – לא תתן להם מתנת חנם". כך גם פסק ר' יוסף קארו ב"שלחן ערוך" "חושן משפט" סימן רמ"ט סעיף ב' זו לשונו: "עכו"ם שאינו גר תושב אסור ליתן לו מתנה". וכוונתו כדבריו לעיל, שרק גר תושב אשר קיבל עליו שבע

מצוות נותנים לו מתנה, אך ישמעאלי לא יצא מגדר עובד עבודה זרה וחל עליו האיסור "לא תחנם".

ר' אשתורי הפרחי: איסורי התורה האמורים בעובדי עבודה זרה אמורים אף באשר לישמעאלים

כאמור מעמד האיסלאם בהלכה מורכב. מחד גיסא מאמינים המוסלמים באל אחד, ומאידך גיסא קיימים באיסלאם יסודות פולחן של עבודה זרה, ולפיכך דינם כדין עובדי עבודה זרה. מן הראוי להביא את דעת ר' אשתורי הפרחי, ההולך בספרו "כפתור ופרח" בעקבות שיטת הרמב"ם. אף בדבריו מוצאים אנו, כי מצד אחד מתיר הוא את היין שנגע בו מוסלמי בהנאה, ומאידך גיסא דעתו היא, שכל איסורי התורה האמורים ביחס לעובדי עבודה זרה, כגון איסור "לא תחנם", או איסור "לא ישבו בארץ", אמורים הם אף באשר למוסלמים. ראוי להעיר עם זאת, שבמצב של אונס ושעת הדחק, וכן כשיד הישמעאלים תקיפה על ישראל, יש מקום לדעתו להקל בכמה עניני הלכה הקשורים לאיסור "לא תחנם".

הישמעאלים אסורים ביין על פי דתם לפיכך מגעם ביין מותר

ראה את דברי בעל "כפתור ופרח" בענין יין נסך (עמ' ס"ג הוצאת לונץ) הכותב: "בארצות האלו שהישמעאלים גרים שם, וישמעאל מגעו (ביין) שלא בכוונה מותר בשתיה, (משום) דלאו עובד עבודה זרה הוא... ואם תאמר שהוא עובד עבודה זרה, רוצה לומר: למרקוליס, וכמו שכתב ר' אברהם אבן עזרא בפירוש דניאל, מכל מקום אינו מנסך, שהיין לו חרם בכל נמוסיו, וכל כיוצא בזה (היינו שאין המנהג לנסך) – מקום שאין לחוש – אין חוששין". בעל "כפתור ופרח" מתבסס על האיסור הנוהג בין הישמעאלים – על פי דתם, שלא לשתות יין, ממילא אפילו אם הישמעאלים מוגדרים בהלכה כעובדי עבודה זרה, עם זאת כיון שהיין בכלל אסור עליהם, אין לחשוש שמא ניסך לעבודה זרה.

מכירת בתים לישמעאלים בארץ ישראל – אסורה באיסור "לא תחנם"

דברי בעל "כפתור ופרח" אלו מלמדים אף הם, כי אמונת האיסלאם יש בה תכנים מנוגדים כנ"ל; יחוד הבורא מחד גיסא ופולחן עבודה זרה מאידך, לפיכך הביא אמנם את דעת הרמב"ם, אך ציין גם את דעת ר' אברהם אבן עזרא בענין עבודת המרקוליס. נראה מדבריו, כי יש לחשוש לדעתו לאותם יסודות של עבודה זרה הקיימים בפולחן האיסלאם.

לאור דבריו לעיל, שהישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה גמורים, מתיר ר' אשתורי הפרחי לאדם מישראל להשכיר את ביתו לישמעאלי, אפילו אם אותו ישמעאל שוכר את הבית לבית דירה. לדעת ר' אשתורי הפרחי הדבר מותר, למרות ההלכה שאסור להשכיר בית לנכרי לשם דירה, (ראה רמב"ם הלכות עכו"ם פרק י' הלכה ד' המסביר את טעם האיסור משום שהוא מכניס לתוכה עבודת כוכבים.) חשש כזה קיים – לדעת ר' אשתורי הפרחי רק אצל עובד עבודה זרה גמור, אך אצל ישמעאלי אין לחשוש לכך. וזו לשון בעל "כפתור ופרח" (שם עמ' קס"ו).

"ומסתברא, שעכשיו שהארץ היא ביד הישמעאלים, ששוכר (הכוונה שאדם מישראל רשאי להשכיר) אפילו מקום שהוא ראוי לדירה לישמעאל, שהרי אינו עובד עבודה זרה שיכניסנה שם וכמו שקדם. (אבל לערלים [הנוצרים] שהם עובדי עבודה זרה, נראה שאינו יכול להשכיר [בית] הרגיל לדירה. והכותי [דינו] כגוי לפי התוספתא דלקמן). אבל למכור להם [למוסלמים] בתים או שדות בארץ ישראל – כלל כלל לא, משום 'לא תחנם'. וכהרמב"ם ז"ל ב'ספר המדע' (הכותב):

אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל, ובסוריא מוכרים להם בתים אבל לא שדות, ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשם שכונה, ואין שכונה פחות משלשה. ואין משכירין להן שדות. ובמדינת סוריא משכירין להם שדות”.

היתר השכרת בית לישמעאל – בארץ ישראל מותנה בתנאים מיוחדים

- מדברי בעל “כפתור ופרח” עולה, כי ההיתר להשכיר בית בארץ ישראל מותנה בשבעה תנאים:
- א. כשהארץ ביד הישמעאלים מותר להשכיר ‘בית הראוי לדירה’ לישמעאל בלבד. הטעם לכך הוא, כיון שהישמעאלי אינו עובד אלילים ממש ואינו מחזיק צלמים, ממילא אין חשש בהשכרת בית לישמעאלי משום “ולא תביא תועבה אל ביתך”.
 - ב. ההיתר אמור דוקא כשהארץ בידם והמשכיר אנוס להשכיר, ואין למשכיר אדם מישראל שישכור את הדירה, (ראה להלן).
 - ג. ההיתר הוא להשכרה בלבד, מכיון ששכירות אינה נחשבת כקנין בגוף הקרקע (ראה שם לעיל בדבור המתחיל “מסכת עבודה זרה”, שם מביא בעל “כפתור ופרח” את הגמרא בפסחים [דף ו'] האומרת: “אגרא לא קניא”, היינו שכירות אינה קונה), לפיכך המשכיר אינו עובר על איסור “לא תחנם”, שהרי לא הקנה את אדמת ארץ ישראל גופה. כמו כן שכירות היא דבר זמני.
 - ד. ההשכרה מותנית בכך שלא יעשה בהשכרתו זו שכונה של שלשה ישמעאלים.
 - ה. אין להשכיר להם שדות, כיון שמפקיע את הקרקע מתרומות ומעשרות ונותן להם חניה בקרקע.
 - ו. למכור לישמעאלים בתים או שדות בארץ ישראל אסור משום “לא תחנם”. (בשדות יש גם הפקעה מתרומות ומעשרות).
 - ז. באשר להשכרת ‘בית הרגיל לדירה’ לנוצרים – הדבר אסור, משום “לא תביא תועבה אל ביתך”.

היתר מכירת בית לישמעאלי בארץ ישראל נאמר באונס ודחק, וכשהארץ בשליטת הישמעאלים

בהמשך דבריו שם (עמ' קס"ז) כותב בעל “כפתור ופרח”: “מסתברא דהוא הדין, ישראל הדר בעיר שכולה גויים בארץ ישראל, ורוצה להעתיק דירתו לעיר אחרת, ויש לו שם בית, שיוכל למוכרו לגויים, כי הוא מתיירא שהגויים יחריבוהו או שיחזיקו בו וידורו שם בעל כרחו”. בדבריו אלה בא להוסיף על האמור לעיל, שאמנם אין למכור בית לישמעאלי, אך אם אדם גר “בעיר שכולה גויים בארץ ישראל” – שהרי “הארץ היא ביד הישמעאלים” כנ"ל יוכל אפילו למכור לישמעאלי. בעל “כפתור ופרח” מגדיר את הסיבות: א. “מתיירא שהגויים יחריבוהו”. ונמצא שלא רק שבבית לא מתקיימת ישיבת ארץ ישראל שהרי אין היהודי גר בביתו, אלא שהבית נתון לסכנה שיחרב ויהיה נתון לשליטתם של גויים.

ב. הוא מתיירא “שיחזיקו בו וידורו בו על כרחו”, נמצא, שהחומרא שלא למכור את הבית לגוי יכולה להביא לידי קולא, היינו שהגויים יגורו בבית בחנם, ונתרבה ישוב של גויים בעיר. (ויש בכך איסור “לא תחנם” כפול; א. “לא תחנם” בקרקע. ב. איסור מתנת חנם). במצב זה מותר לדעת בעל “כפתור ופרח” אף למכור בית לישמעאלי.

ברור מכל האמור שההיתר נאמר בשני תנאים: האחד, שהמכירה היא לישמעאל בלבד. השני, ההיתר לא נאמר אלא כאשר הארץ ביד הישמעאלים, וידם תקיפה, וביכלתם לגזול את בתיהם של ישראל ולשבת בהם בעל כרחם. אולם בתנאים בהם קיימת שליטה של עם ישראל בארץ ישראל האיסור בעינו עומד, כי היתר הישיבה בארץ נאמר אך ורק למי שקיבל עליו שבע מצוות

בלבד כנ"ל. כך גם כתב בספר "פאת השלחן" בעקבות דברי בעל ה"כפתור ופרח" זו לשונו "אבל למכור – לכלם (נוצרים וישמעאלים) אסור, בתים ושדות בארץ ישראל משום "לא תחנם". (הלכות ארץ ישראל, פרק א' סעיף י"ט "בית ישראל" שם סעיף מ') עיין שם שהאריך.

בעל 'טהרת מים': הישמעאלים עובדי עבודה זרה ממש הם

מעמדם של הישמעאלים בהלכה, ודינם לעניין יין נסך, שחיטה ועוד, נידון בספרו של הרב אברהם בן נחמן הכהן – "טהרת מים" (נדפס באיטליה לפני כשלוש מאות שנה). המחבר מגדיר את הישמעאלים כ"עובדי עבודה זרה ממש", עם זאת מתיר המחבר את מגע הישמעאלים ביין מן הסיבות האמורות.

להלן דבריו (מערכת י' סימן כ"ז):

יין נסך ... לפי מה שנתבאר השתא, דגם הישמעאלים עובדי עבודה זרה הם, דבאמונתם כתוב לילך למיכ"א, ושם עבודתם להשליך אבנים בבור אחד בעת עבודתם, והוא זורק אבן למרקוליס – וכמו שכתב הרב אבן עזרא סוף ספר דניאל ואם כן, כיון דעובדי עבודה זרה ממש הם, לפי פסק מרן, יאסר מגען ביין שלנו וגם בהנאה כשאר עובדי עכו"ם ... ברם הני ישמעאלים, הגם דעבדי הך עבודה זרה למרקוליס, מכל מקום בעבודתם לא כתיב הך גיסוך לפני עבודה זרה, ולא עוד, אלא שהם נזירים מן היין ושיברחו ממנו ...

ועיין מה שכתב הרשב"א בחלק א' סימן מש"ה, דנמצא דתי ישמעאלים עובדים לרוח מזרח... ורש"י בחולין דף ל"ט סוף ע"ב כתב עובדי עבודה זרה הם, זו לשונו שם: "טייעי – ישמעאלים, ואינם אוכלים אלא בשר שחוטה, דמא יתרבא לדידן (את הדם ואת חלב הבהמה תנו לנו) לעבודת כוכבים" (בעית הגמרא לדעת רש"י שייכת לאותם ישמעאלים אשר ממשיכים את מנהג עבודה זרה הקדום).

לדעת בעל "טהרת מים" – כאמור – דין הישמעאלים כדין עובדי עבודה זרה, ואם כן דעתם של ראשונים ואחרונים וביניהם גדולי הפוסקים היא, שישמעאלי דינו כעכו"ם (להוציא יין נסך). כפי שיבואר להלן, בעניני הלכה שהם מדרבנן נטו כמה מן האחרונים להקל בענין המוסלמים, אך באיסורי תורה יש לומר שדינם אינו שונה משאר עובדי עבודה זרה.

לדעת רבים מגדולי ישראל איסור "לא תחנם" חל על נוצרים ומוסלמים במידה שווה

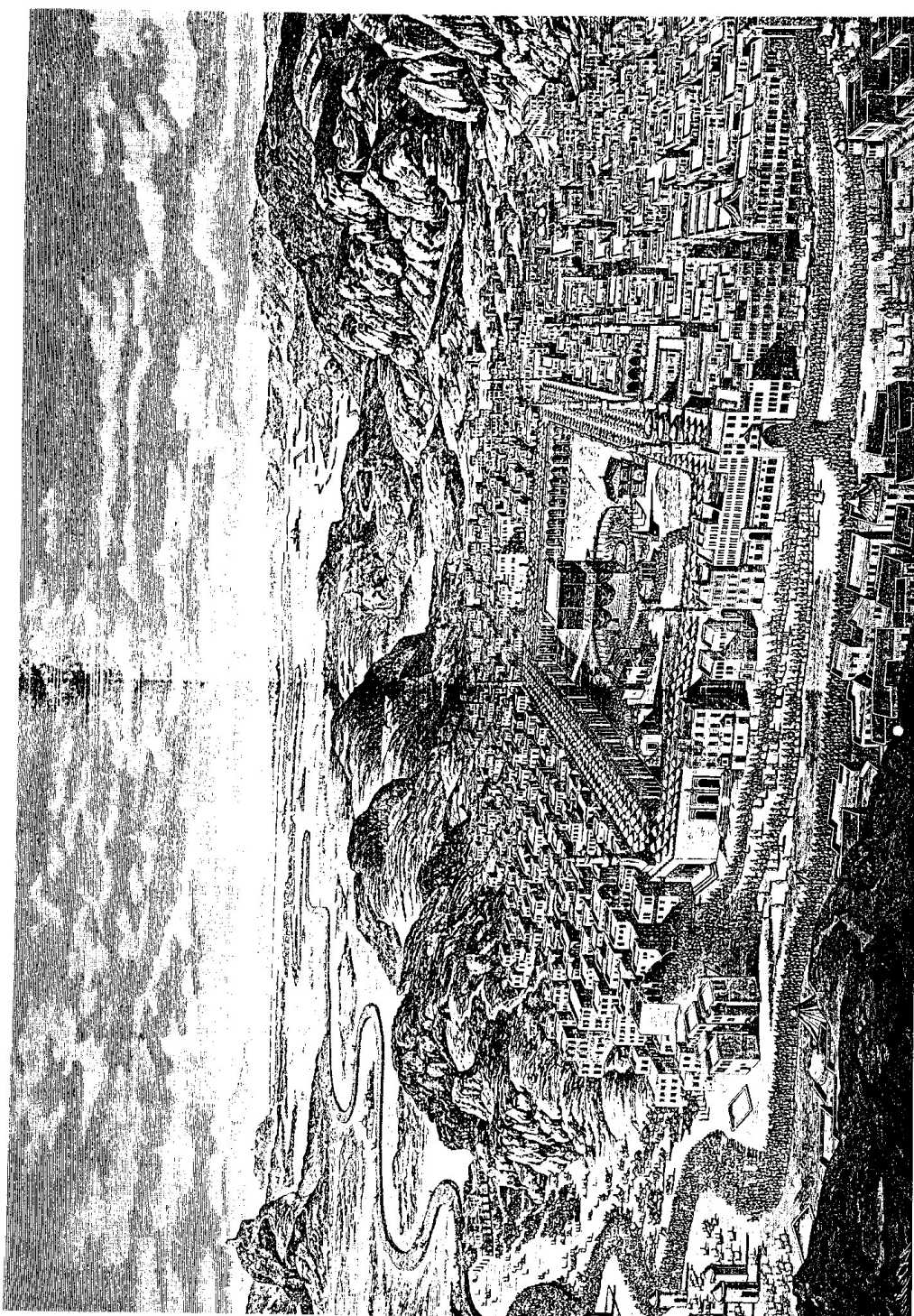
הרב יצחק יחיאל הכהן, בספרו "אגרת לנבוכים" שהאיסור למכור בית או אדמה לישמעאלי בארץ ישראל מטעם 'לא תחנם' זוהי דעת רבים מגדולי ישראל. שכך כתב בעמ' מ"ג: "ודעת הפוסקים, שגם (כשהנכרי) אינו עובד עבודה זרה (וכגון הישמעאלים) אסור ליתן להם חנייה. וכן כתב בספר "תורת יונתן" שכן דעת הרמב"ם והראב"ד. ובספר "ציץ הקדש" דקדק מן הראב"ן, דסבירא ליה דגם באינו עובד עבודה זרה אסור, וכן כתבו ה"שאלת דוד" והנצי"ב, ובספר "כלכלת השביעית" וב"ספר השמיטה".

כן הוסיף בעמ' מ"ב שם וכתב, שאפילו ב"גר תושב" שקיבל עליו שבע מצוות בני נח קיים איסור "לא תחנם", וזו לשונו: "גר תושב, כתב ה'מנחת חינוך' דאסור ליתן לו חנייה, ודקדק מן הרמב"ם, וכן כתב רידב"ז. ואף על גב דהותר להם ישיבת הארץ, מכל מקום חנייה בקרקע (במכירה) אסור ליתן לו". העולה מן האמור שמאחר שהישמעאלים לא יצאו מגדר עובדי עבודה זרה חל עליהם איסור 'לא תחנם' וישיבתם בארץ ישראל אסורה.

כך גם כותב הרב זוין בספרו "לאור ההלכה" (בפרק השמיטה, היתר המכירה) זו לשונו: "לדעת

קצת (הב"ח) אין הישמעאלים בכלל עובדי עבודה זרה... לדעה זו אינם אף בכלל הלאו של "לא תחנם" במובן של חנייה בקרקע... ודאי שלהלכה אין ב"לא תחנם" בין ישמעאלי לנכרים אחרים (בית יוסף, ש"ך וחזון איש) ואף המתירים (למכור אדמה לצורך היתר השמיטה: בעל "משפט כהן" ובעל "הוראת שעה") לא אמרו אלא בתורת סניף לשאר הטעמים". מדבריו עולה שמכירת אדמה בארץ ישראל לישמעאלי אסורה לדעת הכל, ואף אלו המתירים לא התירו אלא לצורך היתר המכירה בשביעית שהיא מדרבנן, אך מכירת אדמה לישיבתו של ישמעאלי בארץ ישראל איסורה איסור תורה הוא²⁴, ועוד יבואר בהמשך.

24. דעתו של בעל 'מזבח אדמה' המתיר למכור אדמה בארץ ישראל תידון להלן בעז"ה.

העייר מכה ואבן הכעבה במרכזה מקום פולחן האיסלאם מסביב נראים "עולי הרגל" בתמוניהם

כללו של דבר

סיכומים ומסקנות

מבוא

פרק א

ארץ ארץ ארץ

- א. מחברים שונים מצביעים על ההלכה היהודית המקנה שוויון זכויות בארץ ישראל לכל העמים, ומציגים את "מדינת התורה" לפי הבנתם, כדוגמת המדינות ה"מתקדמות" כיום.
- ב. כסימוכין לדבריהם מביאים הם את דעת הרמב"ם המייצג לדבריהם דעה לפיה הנוצרים והמוסלמים – הריהם 'חסידי אומות העולם', והם זכאים לזכויות מלאות ככל אזרח יהודי בארץ ישראל.
- ג. עיון בדברי הרמב"ם מוכיח, כי אין לדבריהם יסוד. מדברי הרמב"ם בכתביו השונים עולה, שזכות הישיבה וקנין קרקע בארץ ישראל ניתנו לבני אברהם יצחק ויעקב בלבד.

פרק ב

עם ישראל – "עם לבדד" בארץ ישראל

- ד. עיקרון בולט בדברי התורה והנביאים הוא, שארץ ישראל מיועדת לעם ישראל בלבד ואין אחיזה באדמתה לנכרי או ל'גר תושב', ואף לא ל'גר צדק'.
- ה. יתרו ובניו – גרי הצדק – זכו לנחלה זמנית ביריחו, אך נאלצו לפנותה עם בנין המקדש.
- ו. הלכה ברמב"ם היא, שגרי צדק ועבדים משוחררים אינם מתוודים 'וידוי מעשר', מפני שאין להם חלק בארץ ישראל.
- ז. פסוקים רבים בתורה ובנביאים – מצביעים על ישיבת עם ישראל כעם לבדד בארץ ישראל – בלא תערובת של זרים – כחזון וכאידיאל. דברי ישעיה בנבואתו, האומר: "ועמדו זרים ורעו צאנכם" – מכוונים לנכרים המסייעים לישראל, אך אין להם זכויות בארץ ובאדמתה.
- ח. בכניסת ישראל לארץ נצטווה יהושע, לחזור בפני כל עם ישראל על הצו להודיש את עמי הארץ במעמד כריתת מי הירדן, וזאת כדי להמחיש, שמצווה זו היא כורח ותנאי, אשר אי מליוו מעמיד בסכנה את קיום העם בארצו.

חלק א

מצוות ואיסורים בישיבת נכרים בארץ ישראל

א. ארבע מתוך המצוות שקבעה התורה בקשר לארץ ישראל, הן מיסודות ההלכה בענין מעמד הנכרי בא"י, מהן מסתעפות ההלכות השונות המסדירות את המצאותם של נכרים בארץ ישראל. והן: א. איסור כריתת ברית עם נכרים ב. "לא ישבו בארצך" ג. "לא תחנם" ד. "והארץ לא תמכר לצמיתות".

ב. עיון במצוות אלו ובפרטיהן מעלה, שהן מגבילות מאד את אפשרות ישיבתם של נכרים בארץ ישראל. כן מתברר שמצוות אלו אינן מאפשרות לנכרי אחיזה תמידית בארץ ישראל אפילו לא לקבורה (ירושלמי). מכירת אדמות מידי ישראל לנכרי בארץ ישראל, אפשרית רק לידי גר תושב שקיבל עליו שבע מצוות בני נח, ואף זאת לתקופה מוגבלת שאינה עולה על שש שנים, (רמב"ן, הוציא"ר)

פרק ג

איסור כריתת ברית עם עובדי עבודה זרה

ג. בפרשת משפטים נצטוו ישראל להוריש את יושבי הארץ. תחומי המצוה הם המרחב שבין ים סוף לים פלישתים ומהמדבר עד נהר פרת. התורה מוסיפה אזהרה לא לכרות להם ברית, כי השלום עם עמי הארץ יביא לכריתת ברית עם אלוהיהם.

ד. לדעת הרמב"ם ובעלי התוספות, האיסור "לא תכרות עמהם ברית", וכן האיסור "לא תחנם" אמור, לא רק ביחס לשבעת עמי כנען אלא בקשר לכל עובדי עבודה זרה.

ה. האיסור לכרות ברית עם כלל עובדי העבודה זרה מקורו ב'מכילתא דרשב"י', וכדעה זו סבורים ראשונים ואחרונים.

לאור האמור, הברית שכרת יהודה המכבי עם הרומאים נעשתה שלא כהלכה, וכן עולה מדברי הרמב"ן.

ו. מדברי חז"ל והרמב"ם נראה, שיש שני מינים של כריתת ברית: א. ברית עם אומה שלמה ב. ברית עם בודדים להצלתם ממות. שני הדברים אסורים מן התורה.

ז. ישיבת נכרים בארץ ישראל בניגוד לתנאים האמורים בתורה מהווה עבירה, שתקנתה יציאתם מן הארץ בדרכי שלום או מלחמה.

פרק ד

לא ישבו בארצך

ח. האיסור "לא ישבו בארצך" נאמר ביחס לכל עובד עבודה זרה שלא קבל עליו שבע מצוות בני נח. תחומי האיסור מוגדרים בתורה בין ים סוף בדרום לנהר פרת בצפון.

ט. דעה זו מובאת להלכה בדברי ראשונים ואחרונים הקובעים שהאיסור נאמר אף לזמן הזה.

י. האיסור שנאמר בענין ישיבת נכרים בארץ משמעותו המעשית – הפעלת יד תקיפה ליציאתם מארץ ישראל.

י"א. החובה לנשל נכרי מארץ ישראל על ידי קניית ביתו ואדמתו לא בטלה גם כשישראל בגלות ואף כשאין יד ישראל תקיפה.

פרק ה **לא תחנם**

י"ב. האיסור 'לא תחנם' מסתעף לארבעה איסורים עקריים שנתבארו על ידי חז"ל והם: **א.** לא לרחם על עובדי עבודה זרה. **ב.** לא לתת להם חנייה בארץ ישראל ובאדמתה. **ג.** לא לתת להם מתנת חנם. **ד.** לא לתת להם חן. **י"ג.** לדעת ראשונים ואחרונים האיסור לתת לעכו"ם חנייה באדמת ארץ ישראל אסור מדאורייתא בכל האומות. **י"ד.** איסור 'לא תחנם' ענינו: מניעת אחיזתם של נכרים בארץ ישראל – אף לא אחיזה בדרך של קבורה, כדי שתהיה הארץ כולה מיועדת לשיבתם של ישראל.

פרק ו **והארץ לא תמכר לצמיתות**

ט"ו. חוקת התורה בענין רכישת אדמות בארץ ישראל, אינה מאפשרת קניית אדמה לצמיתות הן על ידי ישראל והן על ידי נכרים. **ט"ז.** גר צדק יכול אמנם לקנות אדמה בארץ, אך אינו זכאי לנחלה קבועה. ישיבתו באדמה שקנה עראית היא, ומותנית ברצון המשפחה לגאול את האדמה. כן יוחזרו האדמות שקנה לבעליהן ביובל. **י"ז.** הרמב"ן מונה את האיסור "והארץ לא תמכר לצמיתות" כאיסור 'לאו' שבתורה. טעם האיסור – לדעת הרמב"ן – הוא, עם ישראל – עם קדוש, וכשם שאין אדם מישראל נמכר בגופו לנכרי, כך גם ארץ ישראל – שהיא ארץ ה' – אינה משתעבדת בקביעות לידיים נכריות. **י"ח.** לדעת הרמב"ן, אף 'גר תושב' אינו זכאי לקנות אדמה בארץ ישראל מעבר לתקופה של שנים אחדות. קניה כזאת נעשית בתנאי מפורש שהאדמה חוזרת לבעליה הישראלים. **י"ט.** בדברי הרמב"ם לא מצינו היתר למכור קרקע לגר תושב, ומותרת לדעתו השכרה בלבד, וכך גם לדעת כמה מן האחרונים. **כ.** דעת הנצי"ב היא, שיש מצוה מיוחדת לגאול את כל האדמות שנמכרו במהלך שש שנות השמיטה מיד נכרים, בטרם בוא השמיטה, במטרה להשבית את כל אדמות ארץ ישראל מעבודה בשנה השביעית.

חלק ב

תנאי קבלת גר תושב ומגבלותיו בארץ ישראל

פרק ז

זמן קבלת גר תושב והיתר ישיבתו בארץ

- א. הלכה היא – לדעת רבים מן הראשונים והאחרונים – שאין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג.
- ב. ההגיון העולה מהלכה זו הוא, שרק בעת שישראל כולם יושבים על אדמתם יש מקום לאפשר לנכרים לשכון בארץ. כשרוב ישראל בארץ מונעת נוכחותם השתלטות על אדמות הארץ ועל החיים המדיניים והכלכליים. בהעדר שבטים אחדים מכלל שבטי ישראל בארץ אין מקבלים גר תושב כלל. בקיומה של הלכה זו מובטח שארץ ישראל אינה נשמטת מחזקת ידם של ישראל.
- ג. קבלת גרים ותושבים לצורך השכנתם בארץ ישראל אינה אלא רשות (רמב"ם ורמב"ן), ואם ישראל מוצאים לנכון יכולים לגרשם מנחלת ישראל. (תפארת יעקב).
- ד. תושבי הארץ שקבלו עליהם להיות גרים ותושבים אינם קונים בכך זכות ישיבה בעריהם, ורשות ביד ישראל להעבירם למקום אחר בארץ גופה או מחוצה לה.
- ה. החובה שנאמרה בתורה: "לא תסגיר עבד אל אדוניו", (אלא מצוה להושיבו בארץ ישראל) נאמרה – למסקנת הסוגיא בגיטין – דווקא בקשר לעבד שברח מחוץ לארץ ישראל. ואין הפסוק מדבר בחובה להושיב גר תושב בארץ.
- ו. דברי בעלי "חזון איש" בדבר מצוה להושיב גרים ותושבים בארץ ישראל לא נתבררו, ודעתו בענין זה אינה עולה בקנה אחד עם שיטת הרמב"ם.

פרק ח

חוקת גר תושב בתחום הרוחני

- ז. חוקת גר תושב בתחום הרוחני נועדה למנוע השפעה שלילית על היושבים בארץ ישראל, ולהבטיח כי הישיבה בארץ תתן על הנכרי את השפעתה לטובה.
- ח. הלכה היא שאין מושיבים נכרי בארץ ישראל, אלא אם כן קיבל על עצמו לקיים שבע מצוות בני נח, שעיקרם איסור עבודה זרה. הלכה זו מובאת כדבר פשוט בדברי הראשונים והאחרונים.
- ט. תנאי הוא בקבלת גר תושב, שיקבל מצוות על עצמו בפני שלשה מישראל. בהעדר תנאי זה אין בטחון שאכן מקיים הנכרי שבע מצוות, שהרי ברובן הן דברים המסורים ללב. לא תיתכן איפוא קבלת מצוות באופן עצמאי, אלא אם כן נבחן הדבר בפני בית דין מישראל הבקיאים בדבר.
- י. גוי שאינו מקבל מצוות בפני שלשה מישראל לא יצא מחזקת עובד עבודה זרה (ר"ן).
- יא. אף לדעת האומרים כי גוי המקיים מצוות מהכרע הדעת נקרא 'חכם', אין בכך להתיר את ישיבתו בארץ ישראל, שכן קובע הרמב"ם, ש'חכם' כזה דינו כשאר עכו"ם ואינו גר תושב.
- יב. חל איסור על גר תושב להוסיף על שבע מצוות בני נח, או לחדש דת חדשה, וכן לקבוע חגים ומועדים חדשים.
- גרים ותושבים היושבים בתחומי ארץ ישראל המחדשים מצוות וחגים, יש בכך סכנה מבחינת ההשפעה הרוחנית על הסביבה ואף איום על שלמותה של המדינה היהודית.

פרק ט

חוקת גר תושב בתחום ה'שלום'

י"ג. התורה מתנה את קבלתו של גר תושב בכך, שיקבל עליו את תנאי השלום כמובא בהלכה. **י"ד.** הרמב"ם מציין בהלכותיו, שאחד מתנאי השלום הוא מסירת הארץ והקרקות לידי ישראל. **ט"ו.** לדעת הרמב"ן כשצרים על עיר מצוות התורה היא, לעשות הכל שהעיר על כל אשר בה תפול לידי ישראל, כי מטרת המלחמה היא כיבוש העיר לישיבתם של ישראל ולשליטתם המלאה בה.

ט"ו/ב. מדברי הרמב"ם והרמב"ן עולה, שהמושג 'שלום' עם אומה כלשהי ענינו: ויתור הנכבשים על עצמאותם, ועל בעלותם על קרקעות או נכסים אחרים, והכרה – מאידך גיסא – בבעלותם וריבונותם של ישראל על הארץ שנכבשה ועל תושביה.

פרק י

חוקת גר תושב בתחום המס והשעבוד

ט"ז. מתנאי גר תושב שיקבל על עצמו 'מס ושעבוד', ה'מס' ענינו, תשלום כספי קבוע וכן עבודות ושירותים לצרכי הממלכה, ה'שעבוד' ענינו, ויתור על ממשל עצמי וקבלת עול הממשל הישראלי.

י"ז. גר תושב (ואף ישראל) המפר את מרות המלך, ומסרב להעלות מיסים או לעבוד בהתאם לצו המלכות, רשאי המלך להחרים את רכושו או להרגו.

י"ח. לדעת הרמב"ן ה'מס' וה'שעבוד' ענינם, עבודות לצורך הממלכה והמקדש, וכן עבודות לצרכי היום יום של כל אדם מישראל (תמורת תשלום). שיטת הרמב"ן מבוססת על האמור בתלמוד הבבלי והירושלמי בענין הגבעונים.

י"ט. הטלת מס ושעבוד לדעת חז"ל היא חובה ('ספרי', רמב"ם), אי הטלתם עבירה שסופה השפעה שלילית וסיכון בטחון המדינה.

כ'. מדברי הרמב"ם נראה, שאם מסרבים הגרים והתושבים לקבל עליהם 'מס' ו'שעבוד' דינם שיהרגו.

כ"א. תושבי עיר במצור שאינם מקבלים עליהם אפילו תנאי אחד, אסור להשלים עמם ונלחמים בעיר עד רדתה. (מנחת חינוך).

כ"ב. נכרים שקיבלו עליהם מצוות, אך מסרבים לקבל על עצמם 'מס' ו'שעבוד' – מצווה להרגם. ויתור על הטלת 'מס' או 'שעבוד' של גרים ותושבים, מהווה עבירה על 'הלאו' של "לא תכרות עמהם ברית" (מנחת חינוך).

כ"ג. נכרים שקיבלו עליהם שבע מצוות בני נח וטרם קיבלו עליהם 'מס' ו'שעבוד', רשאים ישראל לקיימם בארץ, אך חובה לכופ עליהם את תשלום 'המס' וה'שעבוד'. (רמב"ן).

כ"ד. המקור לדברי הרמב"ם בדבר חובת הטלת מס ושעבוד על נכרים תושבי הארץ, הוא בפסוקי ספר מלכים, הדנים במעמד הגרים בימי שלמה.

כ"ה. ההלכה שעל הגרים והתושבים להיות שפלים – ולא להרים ראש בישראל מטרתה, למנוע חדירת לאומים זרים לעמדות מפתח בממשל הישראלי. יש בתופעה כזאת כדי לשנות את אפיים של העם והמדינה ולשים לאל את יעד המדינה היהודית כ"ממלכת כהנים וגוי קדוש".

כ"ו. בדברי התורה נזכרים חוטבי עצים ושואבי מים כבר בתקופת משה רבנו. חז"ל מסבירים וכן הפרשנים, שכבר בימי משה באו כנענים להתקבל כגרים ותושבים, אולם משה מאן לקבלם במעמד 'גר תושב', והתקבלו לבסוף כעבדים חוטבי עצים ושואבי מים.

כ"ז. סרובו של משה לקבל גרים ותושבים בימיו – אלא אם כן יקבלו עליהם מעמד של עבדים – מלמד, שקבלת גרים ותושבים רשות היא ואינה חובה.

כ"ח. סקירת ההלכות שהובאו לעיל בענין גר תושב מביאה למסקנה, הרחוקה מרחק רב מן הדימוי שנתנו מחברים אחדים למושג הזה. הלכות גר תושב אינן מקנות זכויות שוות, ואינן מעמידות את גר התושב בדרגה שווה לאזרח הארץ. להיפך, הן יוצרות הבחנה ברורה וחייק בין עם ישראל השליט בארצו, לבין הנכרים גרי התושב. מן הגרים והתושבים נשללות זכויות שזכאי בהם כל אדם מישראל בארץ ישראל, בתחום הבעלות על הקרקע, ובתחום המס והשעבוד, כמו כן הזכות להיות שותף בחיים המדיניים בארץ ועוד. קיומו של גר תושב בארץ ישראל כרוך בחובות ובמיגבלות כמתחייב בהלכה, וזכותו היא, שהוא מתלווה לעם ישראל ומסתופף בצל השכינה בארץ ישראל, כשהוא מסייע לפיתוח הארץ, וכינונה של ממלכת ישראל ומלכות ה' בעולם.

חלק ג

נוצרים וישמעאלים – איסור ישיבתם בארץ ישראל

פרק יא

הרמב"ם: הנוצרים אסורים בישיבה

בארץ ישראל

- א. דבריהם של מחברים שדנו ביחס ההלכה לאיסלאם ולנצרות לא הגיעו לידינו מפני אימת הצנזורה, רבים נמנעו מלהעלות דברים בכתב בענין זה בכלל מחמת הסכנה.
- ב. בעל 'קשת ומגן' מסביר שהנצרות מאמינה בגשמות, בהיותם מאמינים כי אלקים (לפי אמונתם) נכנס בבטן בתולה ונולד ממנה.
- ג. כך היא דעת הרמב"ם, ש"הנוצרים לכל שנויי כיתותיהם כולם עובדי עבודה זרה" ויש לנהוג בהם כבעובדי עבודה זרה. כן קובע הרמב"ם, שאסור לגור או לעבור בעיר שיש בה "במה" של נוצרים.
- ד. לשיטת הרמב"ם, שהנוצרים מוגדרים בהלכה כעובדי עבודה זרה, חלים ביחס אליהם כל האיסורים שמנה הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (פרק י'), הצלה, ריפוי, איסור מכירת בתים בארץ ישראל, איסור ישיבה בארץ ישראל ועוד.

פרק יב

נוצרים המאמינים ב'שיתוף' – דינם חמור מעובדי עבודה זרה

- ה. לדעת כמה מן האחרונים יצאו הנוצרים מכלל עובדי עבודה זרה, מאחר שהם מאמינים באל יחיד, אלא שהם משתפים באמונתם את אלוהותו של 'אותו איש'. לדעה זו יש להתיר את ישיבתם בארץ ישראל.
- ו. יש לתמוה על הדעה המתירה את אמונת השיתוף לכתחילה, שהרי נכרים אמנם אינם נהרגים על כך, אך האמונה בשיתוף אסורה עליהם. כמו כן כל עוד אמונתם כוללת יסודות של עבודה זרה – ישיבתם בארץ ישראל אסורה.

ז. דעת בעל ה'נודע ביהודה' היא, שאמונת השיתוף אסורה לנכרים ומסיק שהדעה שאמונה בשיתוף מותרת לנכרים יסודה בטעות, כי הדבר לא מופיע לא בתלמודים ולא ברמב"ם. ת. לדעת חז"ל והראשונים, נכרים המאמינים בשיתוף אמונתם חמורה מסתם עובדי עבודה זרה, כי עובדי עבודה זרה מנהג אבותיהם בידיהם, ואלו הנוצרים המשתפים 'יודעים את בוראם ומתכוונים למרוד בו'. ח. ישיבת גויים בארץ ישראל נאסרה בתורה בלשון "פן יחטיאו אותך לי". לדעת המכילתא דרשב"י האיסור מכיוון כנגד כל נכרי שעלול להמריד את ישראל בקב"ה, וכך גם נראה מדברי הרמב"ם ב'ספר המצוות'. ט. לפיכך הנצרות, אשר מטרתה המוצהרת להנחיל את אמונתה בכל מקום – ובמיוחד בארץ הולדתו של 'אותו איש', יש לומר, שאיסור הישיבה לנוצרים בארץ ישראל חמור מטעם נוסף המפורש בתורה: "פן יחטיאו אותך לי". הרמב"ם בהלכותיו משווה את מעמדם של הנוצרים למעמדם של מוסרים ואפיקורסים מישראל שמצווה לאבדם ביד ולהורידן לבאר שחת. כן כותב הרמב"ם בתשובותיו שהמינים (היינו הנוצרים) חמורים משאר עבודה זרה ואין להכנס אל פתח ביתם אפילו בשעת סכנה.

פרק יג

שיטת הרמב"ם: הישמעאלים בהלכה – דינם כעובדי עבודה זרה

י. המוסלמים מוגדרים בדברי גאוני בבל וראשונים אחרים כעובדי עבודה זרה, זאת לאור העדויות על העבודה למרקוליס ולכמוש במכה ובמקומות אחרים באותה תקופה. י"א. בדברי הרמב"ם מוצאים דברים סותרים. מצד אחד כותב הרמב"ם שהמוסלמים מייחדים לא-ל אחד "ייחוד שאין בו דופי", ומאידך כותב הרמב"ם, שהישמעאלים דינם להלכה כדין עובדי עבודה זרה. י"ב. קיימת סתירה בין הביטוי שמייחס הרמב"ם לישמעאלים המיחדים "ייחוד שאין בו דופי", שהיא אמונה זכה וטהורה ללא סיג ופגם ביחידו של עולם, לבין המציאות כפי שמתאר הרמב"ם את המוסלמים העובדים לדבריו לכמוש, לפעור ולמרקוליס. י"ג. ההשתחוויה למכה יש בה גדר עבודה זרה, זאת לדעת חז"ל והראשונים האומרים שהמשתחווה לבית עבודה זרה גופו, ואפילו לבנין בית המקדש, ודעתו להשתחווה לבית עצמו יש בהשתחוויתו משום עבודה זרה. י"ד. נראה, ששיטת הרמב"ם מקורה בסתירה הקיימת באיסלאם, המערב פולחן עבודה זרה עם אמונה בא-ל אחד. זה המקור לקביעה, שלמרות שהמוסלמים "מייחדים יחוד שאין בו דופי" – דינם למעשה כדין עובדי עבודה זרה. ט"ו. הרמב"ם קובע בתשובותיו, שהאיסור "לא תחנם" שנאמר בתורה בקשר לעובדי עבודה זרה אמור אף על מוסלמים, לפיכך אם נפל ישמעאלי לבור, וכן אם בא ישמעאל להתרפא אצל אדם מישראל, קיים איסור מן התורה להצילו. ט"ז. מדברי הרמב"ם נראה, שאין המוסלמים, יוצאים מגדר עובדי עבודה זרה אלא בקבלת מצוות בני נח כ'גר תושב' וכד', ובגילוי מפורש שלבם מסור לשמים. י"ח. כן נראה מדברי הרמב"ם, שדין הישמעאלים כעכו"ם. הלכה זו אמורה בקשר לכל ההלכות שדין בהן הרמב"ם בהלכות עכו"ם (פרק י') וכגון: איסור כריתת ברית, איסור לתת חניה בקרקע, איסור לרפואתם, לתת להם 'חן', לתת להם מתנת חנם, ועוד

י"ח. מגע ישמעאלי בין אוסרו בשתיה לדעת הגאונים והרמב"ם, כיון שהישמעאלים "אינם רחוקים מעבודה זרה".

י"ט. לדעת הרמב"ם, הישמעאלים לא קיבלו עליהם שבע מצוות בני נח.

כ'. דעת רבנו ניסים היא, שהשתחוויית המוסלמים לכוון מכה ומדינה, היא השתחוואה של אלוהות, ויש לה דין עבודה זרה.

כ"א. ראשונים ואחרונים הדנים בשמד שבארצות האיסלאם קובעים, שיש למסור את הנפש על קידוש ה', כי הוא נחשב "עבודה זרה גמורה ליהרג עליה". (דעת הרמב"ם היא, שבמקום שהשמד אינו אלא מן השפה ולחוץ ואפשר להמשיך ולקיים מצוות אין ליהרג על כך).

כ"ב. נמצא, שלמרות שהמוסלמים מצווים על פי דתם להאמין בא"ל אחד, בהשתחווייתם לכוון מכה ומנהגים אחרים, לא בטלה מהם לגמרי עבודה זרה. מכאן מבוארת שיטת הרמב"ם המייחס מצד אחד לישמעאלים את אמונת היחוד, מאידך גיסא לא יצאו מחזקת עובדי עבודה זרה לדעתו, ודינם בכל האיסורים האמורים בתורה כדין עכו"ם (להוציא איסור 'יין נסך' שהיא מדרבנן).

פרק יד

המוסלמים ומנהגיהם ואיסור ישיבתם בארץ ישראל – בדברי הפוסקים

כ"ג. לדעת כמה מגדולי ישראל, האיסלאם דינו כעבודה זרה, הואיל ובקוראן ושאר כתבי האיסלאם מופיע האלקים כבעל תמונה. דעה זו מקורה בחכמי האיסלאם המביעים את השקפתם שאמונתם כוללת יסודות של הגשמה.

כ"ד. דעת בעל 'מגיד משנה' היא, שהישמעאלים אסורים בישיבה בארץ ישראל מטעם האיסור "לא תחנם" "ולא ישבו בארצך".

כ"ה. דעת ראשונים ואחרונים היא, ששחיטת הישמעאלים והשתחווייתם לכוון ה'אל-קיבלה' (למכה) דין עבודה זרה יש לה.

כ"ו. נתינת מתנת חנם לנכרי הוא איסור מן התורה אף בישמעאלים (ר' יוסף קארו).

כ"ז. אסור למכור בית או שדה בארץ ישראל לישמעאלי, ועל אחת כמה וכמה לנוצרי, מטעם איסור 'לא תחנם' (כפתור ופרח)

כ"ח. יש היתר להשכיר בית לישמעאלי בארץ ישראל כשהישמעאלים שולטים בארץ ישראל והמשכיר אנוס, בצרוף תנאים אחרים.

כ"ט. כשיש יכולת ביד הישמעאלים לגזול את בתיהם של ישראל ולהחריבם מותר למכור בית גם בארץ ישראל לישמעאלי.

ל. כשהארץ ביד ישראלים איסור השכרה ומכירה לישמעאלים בעינו עומד.

ל"א. דעת רבים מן האחרונים היא, שמכירת קרקע לישמעאלי בארץ ישראל אסורה באיסור "לא תחנם", וכשהתירו מכירה לצורך היתר השמיטה, התירו מטעמים מיוחדים (שמיטה בזמן הזה מדרבנן ועוד).

ל"ב. סקירת דבריהם של ראשונים ואחרונים, בדבר מעמדם של הנצרות והאיסלאם בהלכה מעלה, כי הן הנוצרים והן הישמעאלים לא יצאו מגדר עובדי עבודה זרה. על כל פנים ישיבתם בארץ ישראל אסורה מן התורה, מכח איסורי התורה השונים שנאמרו בענין ישיבת נכרים בארץ ישראל. לא מצינו בדברי גדולי ישראל הגדרה הלכתית מפורשת של בני דתות אלו, כ'גרי תושב' המותרים בישיבה בארץ ישראל, וכ'חסידי אומות העולם' הזכאים לזכויות מלאות בארץ. להלכה דינם כשאר עובדי עבודה זרה, ואיסור ישיבתם בארץ ישראל בעינו עומד.